

СЛОВ

ЧАСОПИС ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ГОДИНА XIV

БРОЈ

51

АВГУСТ

2017.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА
СРБИЈЕ

ДОДЕЉУЈЕ
ИЗУЗЕТНУ

ВУКОВУ НАГРАДУ

АКТИВУ ПРОФЕСОРА И
НАСТАВНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КНИЖЕВНОСТИ СРЕДЊИХ И
ОСНОВНИХ ШКОЛА У НИКШИЋУ
ЗА ИЗУЗЕТНИ ДОПРИНОС
РАЗВОЈУ КУЛТУРЕ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
И СВЕСРПСКОМ
КУЛТУРНОМ ПРОСТОРУ

ЖИРИ
ВУКОВЕ НАГРАДЕ
ПРЕДСЕДНИК

БЕОГРАД
2005.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА СРБИЈЕ
ПРЕДСЕДНИК

Radivojević

НВУ Актив професора српског језика
из Никшића чине 27 професора средњих школа
који су школске 2004/2005. године
разоткрили намеру црногорског режима
да ненаучно и незаконито
приименује српски језик у Црној Гори,
и због тога су отпуштени са посла
без могућности запошљавања

СЛОВО
НИКШИЋ
АВГУСТ, 2017.

РИЈЕЧ УРЕДНИКА

Веселин Матовић:

„Црногорски“ само „за њо кући“ 4

РАЗГОВОР

Живко Турковић:

Њеџош – Андрићев духовни отац 13**ЈЕЗИК**Јелица Стојановић: *Употреба лексема од основе срб- у српским средњовјековним изворима**(граматички и семантички аспекти)* 33

Александар В. Савченко:

Причај српски да те цео свијет разумије! 65**БЕЛЕТРИСТИКА**Милутин Мићовић: *Језик језика (поезија)*..... 71Слободан Р. Бошковић: *Грба**(одломак из необјављеног романа)* 82Радојица Вујачић: *Боле* 98**ПРЕВЕДЕНА ПОЕЗИЈА –**

Руски пјесници у емиграцији:

*Иван Буњин, Зинаида Хиппијус, Владимир Набоков,**Корвин-Пиошировски, Николај Туроверов,**Иван Савин, Дон Аминадо, Марина Цвешајева,**А. А. Меркулов, Георгиј Иванов**(превео и приредио Зоран Костић)* 106

САДРЖАЈ

ЕСЕЈ

Бошко Н. БОЈОВИЋ: <i>Генега косовске идеје у првим јосћикосовским хајнографско-историографским сћисима</i>	135
--	-----

ИСТРАЖИВАЊА

Горан Ж. Комар: <i>Писмо „калуђера србске земље“ Дамјана и Павла римском јаји</i>	155
Наталија Д. Блудилина: <i>Духовни дијалој Державина и Њејоша</i>	162
Будимир Алексић: <i>Косово у књижевном сћваралашћиву и јолићци краља Николе</i>	175
Милорад П. Радусиновић: <i>Руски осврћ на Њејошево дјело 1854. јодине</i>	185
Слободан Јокић: <i>Прве школе у Црној Гори</i>	189

КРИТИКА

Јово Радош: <i>Библијски садржаји у народној књижевностћи</i>	199
Младен Весковић: <i>Величина малих јрича</i>	203
Новица Ђурић: <i>Од небеске до завичајне јријезе</i>	207
Радослав Милошевић: <i>Поејске јосланице Преко пепела Рајка Пејрова Ноја</i> ...	209
Катарина Костић: <i>Будућностћ саму себе не може да сћвара</i>	217

ПРОМОЦИЈЕ

Гордана Крцуновић: <i>Поејика ојјора у „Карневалским бјесовима“</i>	227
Веселин Матовић: <i>Човјек назбиљ</i>	233
Драго Перовић: <i>Књија зајонейка</i>	241
Драго Перовић: <i>Пјеснички лејо-јис</i>	246

САДРЖАЈ „СЛОВА“ бр. 41-50	253
---------------------------	-----

ЛИКОВНИ ПРИЛОЗИ

Крсто Андријашевић

Веселин МАТОВИЋ

„ЦРНОГОРСКИ“ САМО „ЗА ПО КУЋИ“

То што Конгресна библиотека из Вашингтона, односно Комитет за стандардизацију ИСО 629-2, упорно одбија да изврши међународну кодификацију тзв. црногорског језика, с образложењем да се „посебни кодови додјељују на основу лингвистичких разлика, а не на основу политичких или географских“, није никакво изненађење. Посебан код немају ни „амерички енглески“ ни „аустралијски енглески“, па када немају они, како може имати тзв. црногорски?

Конгресна библиотека није донијела овакву одлуку зато што има посебан интерес да чува интегритет српског језичког простора, него напосто зато што су чланови њеног Комитета, служећи се здраворазумском логиком, и да би сачували стабилност, односно да не би направили „црну рупу“ у систему кодовања, урадили оно што им је била обавеза. Комитет је, за утјеху молитељима, понудио варијантни код „црногорски српски“ – СРП-МЕ, за наводну „варијанту српског језика која се говори у Црној Гори“, премда ни та понуда не одговара језичкој ситуацији на овом простору. Питање је постоји ли варијанта српског језика „која се говори у Црној Гори“? Данашњу Црну Гору покривају два велика дијалекта српског језика: источнохерцеговачки и зетско-сјенички или зетско-рашки, који се простиру далеко изван њених граница, тако да на овом простору не постоји никаква језичка посебност, која би се могла сматрати језичком варијантом, а камоли посебним језиком. Да су „ковачи“ тзв. црногорског језика стандардизовали, на примјер, подловћенске говоре, који, додуше, не покривају ни једну трећину Црне Горе, али највише одступају од српског језичког ста-

ндарда (двоакценатски и четворопадежни систем), онда би се, евентуално, могло говорити о некој црногорској варијанти српског језика. Али они то нијесу учинили, него су збрзили некакву нову назовистандардизацију источнохерцеговачког дијалекта, који је одавно стандардизован као српски књижевни језик, и то именовали као црногорски језик. Нови стандард нити је нови језик, нити варијанта постојећег језика, уколико не стоји на посебној дијалекатској основи, тако да, све док новоцрногорски језикословци не смисле нешто ново, некакав језик који ће се у довољној мјери (по комуникативном критеријуму) разликовати од стандардног српског језика, сва обраћања Конгресној библиотеци биће им узалудна.

Треба знати да је којим случајем било обратно, да је Комитет признао посебан код тзв. црногорском језику, све што је штампано и што ће се убудуће штампати на српском језику у Црној Гори, тачније све што би имало каталошку ознаку Националне библиотеке Црне Горе, појављивало би се у међународном систему кодирања под одредницом „црногорски језик“, без обзира на то да ли је одређени текст написао неко ко се национално и језички идентификује као Србин или Црногорац, говорник српског, или као Црногорац, говорник тзв. црногорског језика. Та омча за егзекуцију имена српског језика, одавно је спремљена у институцији која носи име Ђурђа Црнојевића, оног Црнојевића у чијој се штампарији штампа, прије пет вјекова, прва књига на словенском југу, управо на српском језику и ћирилици. Чекао се само дан када ће је затећи Комитет за стандардизацију ИСО 629-2. На срећу, та установа није пристала да буде целат у служби црногорских културоцидних претензија.

Напротив, Комитет је изричито оспорио, територијалну (читај: државну), идентификацију текстова у библиотекарству, јер се, како рекоше, „језик неког дјела не може одређивати на основу мјеста у ком је објављено“, и да они желе да „спријече такву опасну праксу којом се ремети политика категоризације, и тако осигурају стабилност и континуитет у систему кодирања“. Друкчије речено – да им се не би поновила лудост учињена у договору с Народном би-

блиотеком Србије, приликом раздвајања заједничког кода за српскохрватски језик на српски и хрватски, па се од тада све што је на простору бившег српскохрватског језика штампано латиницом у међународном кодном систему појављује под ознаком hgv – хрватски језик.

Овим нам бива јасније и безакоње црногорских језикословаца, који већ годинама, полазећи од апсурдног становишта „да се језик именује по имену државе“, односно „да држава даје име језику“, све што је написано и штампано у Црној Гори на српском, тамо гдје могу (али не и у Националној библиотеци), заводе под тзв. црногорски језик. То је највидљивије у овдашњој уџбеничкој литератури. Тамо се отишло и даље од тога, па се и дјела аутора који нити су кад живјели на територији данашње Црне Горе нити су ту штампали своје књиге, попут С. М. Љубише, или који су само рођени у Црној Гори, а стварали су и своја дјела штампали у другим срединама, или су оставили јасне исказнице да су стварали на српском језику, попут П. П. Његоша, сврстана у црногорску књижевност, јер су наводно писана на црногорском језику. У питању је опасан језички инжењеринг, којим се грађани Црне Горе, баштиници српског језичког, културног и националног идентитета, развлашћују од свог културног наслеђа, чиме се жели измијенити њихов историјски код а српско име на овом простору учинити непостојећим.

Конгресна библиотека, ипак, није што и Амерички Конгрес, Бијела кућа или НАТО савез. Затражити од ње да озакони име непостојећег језика исто је као када би од Међународне уније за чисту и примијењену хемију (IUPAC) затражили да у Менделејејев Периодни систем унесе ознаку непостојећег хемијског елемента.

Али они који су то тражили добили су прави одговор, коме се нема шта ни додати ни одузети: „Посебни кодови додјељују се на основу лингвистичких разлика, а не на основу политичких или географских“!

Пред овом кратком и јасном реченицом пада сва аргументација (боље рећи: падају сви изговори и све агитеме) црногорске власти и њених културтрегера, приручних лингвиста и спин-доктора, почевши од оне познате флоскуле да

је „право сваког народа да свој језик назове својим именом“, до тврдње доскорашњег предсједника ЦАНУ, да „име језику даје држава“, те „да се власт у одабиру службеног језика руководила искуством у региону“, како је својевремено предсједник Владе Мило Ђукановић правдао уставну одредбу о службеном (непостојећем) језику у Црној Гори, итд.

Комитет је, као што се види, одбацио све тзв. политичке критеријуме, којима црногорска власт, покушава издејствовати, међународно признање „црногорском језику“. Поменута „оправдања“ – „право сваког народа да свој језик назове својим именом“, као и „критеријум постојања независне државе“, те „критеријум уставног одређења језика“, „критеријум договора политичких ауторитета“, итд. (има их најмање осам, по класификацији проф. Милоша Ковачевића), ако могу бити „аргументи“ за ЦАНУ-ДАНУ, Министарство просвјете, поједине студијске програме на Филолошком факултету, Институту за језикословље и за друге креаторе новог идентитета Црне Горе, не могу и за лингвисте и Комитет за стандардизацију ИСО 629-2. „Сви ти критеријуми – како каже проф. Ковачевић – углавном су смишљани као оправдања за преименовања српскога језика“.

Овако формулисан одговор Вашингтонске библиотеке заправо је пресуда којом се дефинитивно рјешава наш суштински спор око тога да ли је име језика у надлежности политике или науке, односно да ли су за одређивање језичког идентитета пресудни лингвистички (генетски, структурни и комуникативни) или политички критеријуми, а која, као што видимо, долази од, за то питање, једине овлаштене међународне институције. Али је он и више од тога: пресуда цјелокупном новоцрногорском идеолошком пројекту!

Као таква, она је довољан разлог за покретање процедуре око промјене уставних одредби о службеном језику у Црној Гори, као и из њих проистеклих рјешења у школском законодавству. То је најмање што би, у оваквој ситуацији, једна одговорна и легитимна власт требало да учини. Истрајавање на уставној одредби којом је као службени језик у држави проглашено језичко недоношче, које никада неће стасати у посебан језик нити ће му се име наћи у именику

језика, не само што је срамота пред међународном јавношћу него је незапамћен примјер правног и још више – менталног насиља државе над својим грађанима (слободним људима), уколико се тако могу звати пода(ј)ници који су прије петнаест година добровољно пристали да им власт навуче „лудачке кошуље“.

Међутим, од сатрапске власти, која је 2004. године извршила државни удар на име језика, на национални, културни и духовни идентитет Црне Горе, на њено историјско, културно и материјално наслеђе, образовни систем и уставни поредак, не треба очекивати да се у овом случају повинује вашингтонској пресуди. Напротив, прогутаће она тај врућ кромпир а да се неће ни накашљати. Језичко недоношче, које је црногорски парламент именовао, прије него је и рођено, као службени језик у Црној Гори, одржаваће се у новоцрногорском идеолошком инкубатору, све док се у том парламенту не стекне нека већина, која ће, измирена с истином и науком, бити спремна да оповргне то именовање и тако ову залуталу земљу изведе на пут који су јој одредили њени творци и њена историја.

Није баш да и неке овдашње српске политичке странке немају разлога да се, након ове пресуде, запитају да ли су неке њихове непринципијелности (изнуђене или исхитрене, свеједно), у колизији с њеним начелима. Није ли парадокс то што су неки њихови лидери, споразумом о статусу српског језика у овдашњем образовном систему и називу наставног предмета, који су 2011, поводећи се за критеријумом „договора политичких ауторитета“, склопили с представницима власти, овјерили (или признали, исто је) постојање тзв. црногорског језика, чак и његову супремацију над српским, а Вишингтонска библиотека упорно одбија да то учини?! Те странке нијесу гласале за октроисани црногорски устав у коме је тзв. црногорски језик установљен као службени, а српски, заједно са језицима мањинских народа, стрпан у некакав уставни депō језикā „у службеној употреби“, али су преко својих челника потписале споразум а онда и гласале за из њега произашли закон у којима пише исто што и у Уставу.

Тај споразум у главним тачкама никада није реализован (рецимо, нијесу сачињени нови наставни програми и уџбеници, па се већ шест година настава у школама изводи по програмима и уџбеницима за тзв. црногорски језик), што је у наставном процесу, на свим нивоима, довело до драстичне маргинализације имена српског језика, као и преидентификације и негирања српске књижевности и српског културног наслеђа у Црној Гори. Укидање предмета српски језик на студијским програмима за стране језике и преводилаштво на Филолошком факултету у Никшићу, посљедњи је примјер таквог нестручног и ненаучног, може се слободно рећи и вандалског односа према имену српског језика и српској култури. Од сада ће студенти поменутих студијских програма, умјесто на српском, преводити само на тзв. црногорском (и дјела српских писаца, зашто не), па и они који српски сматрају својим матерњим језиком. За разлику од својих колега, који држе да им је матерњи језик тзв. црногорски, они ће са једног страног (нематерњег), преводити на други нематерњи језик. Односно, и једни и други преводиће на српском који ће звати црногорским, као у оној анегдоти о Мују који коље свињче, и каже: „Скичало не скичало, за мене си јагње“. Шалу настрану, али ови студенти биће изложени двојакој тортури. Прво – имаће статус странаца у властитој кући, а друго – биће принуђени да свој матерњи језик зову туђим именом. Преостаје им или да се помире са таквим статусом, или да одустану од студирања, што ће вјероватно неки и учинити. (Србе у Црној Гори куд год крену, било да изваде личну карту или да подигну ђачко свједочанство, чека нека спремљена замка). Нажалост, иако се овим чином, још једном показало какве апсурде производи увођење имена непостојећег језика у овдашњи образовни систем (чиме је, између осталог, доведен у питање сам смисао образовања које почива, прије свега, на научној утемељености наставне материје), ниједан професор са тих студијских програма није се томе јавно успротивио, мада и међу њима има Срба, чак и високопозиционираних у неким српским странкама. (Одупирали су се једино професори са студијске групе за српски језик и југословенске књижевности.)

Немају Срби и заступници имена српског језика неког посебног разлога за ликовање због ове порука из Вашингтона, али имају за једно озбиљно сагледавање онога шта су они сами учинили да би се одупрли деструкцији свог језичког и културног простора.

Наравно, све што она садржи детаљно је расправљено у бројним књигама и текстовима српских лингвиста, књижевника и мислилаца, али, нажалост, није се ваљано ни прочитало ни уважило у многим српским институцијама и организацијама, па ни у онима које су посебно кандидоване за то да воде бригу о српском језику и српском националном идентитету.

Ипак, не треба заборављати, да ће се, по одлуци Међународног комитета за стандардизацију ИСО 639-2, и даље, широм свијета, користити код *sr̄i* – *sr̄iski језик*, за сва издања која излазе на „црногорском језику“, па и за *Граматику црнојорској језика* и *Правопис црнојорској језика* и *Рјечник црнојорској језика*, што је и право, јер, какве год биле, те књиге су написане и штампане српским језиком.

У сваком случају, име црногорски језик, остаје засад, што би се рекло, само „за по кући“.

РАЗГОВОР

РАЗГОВОР

Живко БУРКОВИЋ:
Њеїош – Андрићев духовни оїац

Живко ЂУРКОВИЋ

ЊЕГОШ – АНДРИЋЕВ ДУХОВНИ ОТАЦ

Овај разговор вођен је у октобру 2016. године, на Српској ТВ, у емисији Српско становиште, а поводом студије проф. др Живка Ђурковића *Андрић и Њеиош*.

Професор Ђурковић написао је осам књига о Његошу и његовом дјелу. То су: *Сарајлија и Њеиош*, *Ј.б. Ненаговић и Њеиош*, *Билас и Њеиош*, *Андрић и Њеиош*, *Деретић и Њеиош*, *Јефто Миловић и Њеиош*, *Тесла и Њеиош*, *Њеиош у њисмима*. Као што видимо из наслова, све су то, осим једне, компаративне студије. Компаративни метод проучавања књижевних појава није нов ни у нашој ни у свјетској књижевности и књижевно-теоријској науци, али јесте увијек веома захтјеван. Тражи огроман рад и знање, дуготрајна проучавања и ишчитавање литературе. Међутим, то је истовремено и веома плодноносан метод. Стављање два или више писаца у једну упоредну раван, омогућује, у том њиховом међусобном освјетљавању, увијек ново, дубље и свестраније сагледавање свакога од њих појединачно. Треба имати на уму да овај метод увијек подразумијева и шири контекст сагледавања одређене књижевне појаве, као што су личност аутора, историјске и друге животне околности у којима настају његова дјела, односно он обједињује оно што се у науци назива спољашњи и унутрашњи приступ књижевном дјелу. А када је у питању Његош, онда је то посебно сложен посао, будући да он није само пјесник него и владика и владалац и све те три димензије његове личности имају посебну тежину али се и међусобно се саображавају. Настојећи да управо у тој укупности сагледа ови изузетну личност, Ђурковић је пошао трагом оних аутора који су својим дјелима понајвише омогућили да се оствари једно такво сагледавање. Наиме, Сарајлија је, као што је општепознато, поред Св. Петра Цетињског, понајвише утицао на формирање Његоша као пјесника и мислиоца, Ненадовић је оставио најувјерљивија свједочанства о његовој личности, а Јефто Миловић је сабрао и

објавио огроман број докумената о Његошу и његовом времену на основу којих су и настале његове драгоцене књиге *Стиазе ка Њејошу* и *Њејош у свом времену*, Ђилас је на-писао вјероватно најобјективнију синтетичку студију о Његошу као пјеснику, владици и владоцу, Јован Деретић, написао је, поред осталог, у научном погледу непревазиђену анализу структуре, тј композиције *Горској вијенца*, и на крају, Иво Андрић у својим есејима оставио нам је можда и најдубље увиде у Његошево дјело. Разумије се, да би се правилно сагледао однос ових ау-тора према Његошу, морале су се широко и дубоко сагледати и њихове личности, а оне се, опет, најбоље виде кроз тај од-нос. Његош је универзално огледало у коме се најпрецизније види унутрашњи лик, не само оних који се баве проучавањем његовог дјела, него и свакога од нас појединачно, а и народа у цјелини. Онакви смо каквим се показујемо у односу на то ко-лико смо у стању да разумијевамо и слиједимо Његошево завјештање. Друга нам мјерила и друга нам огледала и скенери не требају.

Професоре, да почнемо са једним ошћим ишћањем: Шта Вас је моштивисало да иравише ову сшудују, и који су шо кључни моменти који ивезују ове двије велике личности?

Ја сам од младости био занесен Његошем, а више година, у средњој школи – ученицима а на факултету – студентима, тумачио сам Андрића. Тако сам давно уочио да је могуће успоставити везу између ова два великана. Поред тога, имао сам у виду једну Андрићеву мисао коју је он изрекао у првом есеју о Његошу – „Његош у Италији”, а која гласи: „Преко граница свих времена и мимо свих закона непрестано траје збор духова.“. Ево како је ту везу успоставио Његош, док је са Љубомиром Ненадовићем био у Италији, а и Андрић, када је био службеник у Ватикану. Љуба Ненадовић каже да су они за та три мјесеца обишли много галерија, музеја, знаменитих грађевина – од Напуља преко Рима до Фиренце, и да је у свим тим приликама Његош био почаствован, нуђени су му разни поклони. Међутим, ништа од тога није хтио да прими, једино је са Вергилијевог гроба, убрао један цвијет, а када су му у једном музеју показали појас Торквата Таса, он је из њега ишчупао један кончић и ставио га у своју доламу. Када је Андрић био у Риму и у Ватикану, у једном писму својој познаници из Загреба, Зденки Марковић, каже: Овде се слави 600 го-

дина од смрти Дантеове, и у загради додаје: Добро је што се славе датуми смрти великих људи а не датуми рођења. Па нас то подсјети на ону Његошеву „Име часно заслужи ли на њој“, тј. на Земљи, „имао је рашта полазити“. Андрић даље каже: „Ако имаднем времена отићи ћу у Равену да посетим гроб Дантеов и мислим да ће му то бити угодно макар колико и посете министарске и кардиналске“. Ето, то је та веза...

Дали сīе ми ѿовод за једно ѿишћање, можда је оно ѿребало да дође и касније, али кад већ ѿомињетіе Таса, Верѿилија и Данѿеа, да нам кажетіе како је Андрић видио Њеѿоша у конѿекстју ѿиш великих ѿјесника и іде је, ѿо Андрићу, Њеѿошево мјесіо међу њима?

То ћу Вам рећи, само нешто да додам, што је од посебне важности када се стављају у упоредну раван ова два великана. Наиме, Андрић се од малена дружио с Његошем, духовно дружио, тако да му је Његош постао духовни отац. На једном мјесту он каже: Није било ни једног периода у мом животу у коме није био присутан Његошев стих или мисао о Његошу. Још у предшколском добу, док је био у Вишеграду, чуо је, каже, у чаршији стихове: „Нека уђе и та луда к нама, /да нам кућу напуни смијеха.“. То су чаршијани говорили у Вишеграду, а нити су знали ко је Његош нити одакле су ти стихови.

А што се тиче питања, како је он видио Његоша као пјесника и духовника, међу великанима европске и свјетске поезије и мисли, навешћу сљедећу његову тврдњу: Ниједан Његошев стих не може се застидјети Шекспирових стихова, а на другом мјесту рећи ће да је на Парнасу пјесничком Његошево мјесто међу најистакнутијим пјесницима, тј. Хомером, Гетеом и Шекспиром. Ето то је његово мишљење о тим великанима и Његошевом мјесту међу њима. Он је то разрадио у својим есејима и о томе ћемо мало детаљније и подробније говорити.

Андрић је мало ѿисао о друћим сѿвараоцима. Углавном, ѿисао је о Њеѿошу, о Вуку, о Пеѿру Кочићу, ѿо је оно ілавно, али највише се бавио Њеѿошем и највише је есеја о Њеѿошу најисао. Ти есеји іду у ред оноіа најбољеі ѿиш је о Њеѿошу најисано?

Да Вам кажем, кад је требало да се припреме Сабрана дјела Андрићева, односно Изабрана дјела, он је рекао: Нека уђу романи и приповијетке, и нека уђу есеји о Његошу, о Вуку

и о великом шпанском сликару Гоји. То је он сматрао за врхунац свог стваралаштва. Значи, ту есејистику о Његошу упоредио је са својим романима који су доживјели свјетску славу и због којих је добио и Нобелову награду. Ја сам први дио књиге управо посветио тој есејистици и, узгредно – још неким питањима. Наиме, Андрић је отишао на службу у Италију, у Ватикан, 1920-те године (то му је прва служба у дипломатији) и ту је остао негдје до октобра мјесеца 1921. године. Тада је он посјетио сва мјеста у којима је, како пише у путописима Ненадовића, боравио Његош. Ипак, он тада није писао о Његошу. У писмима оној својој пријатељици, он помиње та мјеста, али не и Његоша. Први његов текст о Његошу настао је 1925-те године, кад је већ постао искусни дипломата, и када се као писац бави и есејистиком и, наравно, прозним стварањем. У том есеју Андрић говори о томе како је доживио Његоша у Италији, али и како га је видио Ненадовић. За Ненадовића Андрић каже да, пишући о своме узору, није ни најмање погријешио у сразмјерама и односима, тачно је и непогрешиво видио своје мјесто у односу на Његоша. Ненадовић оживљава Његоша, види га, рецимо, да се заруменио у лицу кад се са Ненадовићем и осталима поздрављао у Фиренци. Итд. Вјероватно, Андрић је у Ненадовићевом односу видио и свој однос према Његошу.

Десет година послје, настао је његов главни есеј о Његошу: „Његош као трагични јунак косовске мисли“. У томе есеју Андрић настоји да продубљеније докучи сложени, драматични, трагични профил Његошев. Он ту говори о сва три занимања Његошева. Сматрао је, наиме, да је Његош не само према Тестаменту Петра I одређен за насљедника него да је и Промисао одредио да буде тако. У *Посвећени Луче* Његош каже да је на врата изникао тартара, и додаје: „Ал на судбу викати не смијем/надежда ми вољом Творца блиста“.

Е сад, зашто трагични јунак косовске мисли? Андрић сматра да је христијанизовану легенду о Лазару, о Милошу, о Вуку Бранковићу, коју је изњедрила епска поезија а која је живјела у народу вјековима, Његош на трагичан начин доживљавао. Јер каже: у Црној Гори се „крсту служи а Милошем живи“. Били су веома тешки услови, сталне чарке и сталне борбе с Турцима, а поред свега, Његош је био разапет између три силе: од Русије му је зависила судбина рада државних органа које је формирао, од Аустрије хоће ли се разграничити са Приморјем, а од Турске – стална пријетња и са истока и са

запада. Ипак се он са свим тим носио, и зато је за Андрића прототип косовског борца. Као што су косовски јунаци, на челу са легендарним Милошем, гинули за слободу, тако је и Његош борбу схватио. Андрић каже да у читавој свјетској поезији није нашао лозинку као што је она Његошева: „Нека буде борба непрестана, /нека буде што бити не може“.

У цитирану који сѐ навели, ње се каже да је „Његош прототип косовског борца“, Андрић додаје и ово: „И као њесник, и као владалац, он је чисто оличење косовске борбе, њораза али и несаломљиве наде“?

Јесте, Његош каже: „На гробљу ће изнићи цвијеће/ за далеко неко покољење.“ Треба се борити, живот је непрекидна борба. Трагику свог народа, односно његов пад под турску власт послѣје Косовске битке, Његош страшно доживљава. Он сматра да су Турци у ствари оно зло о коме говори *Библија* и о коме он говори у *Лучи микроkozма*. Они су оличење зла на Земљи и против тога зла треба се борити, без узмака. Међутим, он на исти начин сагледава и судбину осталих балканских народа. Зато сам у једном поглављу говорио о његовом југословенству, због којег је дубоко патио, увиђајући да се оно неће остварити за његова живота, али га нада није напуштала. У једном писму каже да се прерано родио, али да ће, ипак, доћи слобода његовом али и осталим балканским народима, као и на ширим европским и свјетским просторима.

Андрић анализира и поезију Његошеву, везану за његову трагичну судбину, и његов владарски позив, и шта је као владар урадио на спољњем и на унутрашњем плану, чак и његов позив владике. Узгред, многи су приговарали Његошу због тога што је толико заузет владарским послом и поезијом, па као владика не води рачуна о цркви. Међутим, Андрић каже: јесте, водио је рачуна и о цркви, јер је црква је била у функцији свега осталог, али Његошева главна преокупација је човјек. „Лакше је бити владика него човјек“, одговорио је Његош на један такав приговор.

У есеју *О Његошу као њисцу* Андрић каже како су многи сматрали да је Његошево бављење поезијом у ствари нека релаксација од државних послова. Међутим, он каже да се Његош крваво-одговорно односио према стварању поезије, чак и према техничком уређењу својих књига, а камоли о стварању. И то је очито: ако узмемо сачувани рукопис *Горског вијен-*

ца, око 550 стихова, које је у својој књизи проницљиво анализирао Јевто Миловић, видјећемо да је Његош у Бечу, кад су штампани први табаци *овога дјела*, имао преко 600 примједби само на те сачуване стихове. И бдио је над сваким стихом до коначног штампања тога дјела.

И њу њосћоји велика сличносћ између њих као њисаца?

О томе сам говорио у другом дијелу књиге. Не само о томе, о тој њиховој одговорности према ријечи, него и према уређењу књиге, према свему. Рецимо, Његош је *Лучу микрокозма* послао Симу Милутиновићу у Београд да је, ако му је могуће, штампа, али с напоменом: Да је украсиш неком погодном вињетом, па је Сарајлија ишао чак у Будимпешту да тражи погодну вињету да би украсио *Лучу микрокозма*. Ето, дотле се ишло...

Кад смо већ код њога, занимљиво је и како се Његош бринуо о врсти њаира, ња је рекао: „Све се дешава њо вољи Божијој, а каква ће бићи хартија њо је моја воља.“

„То је моја воља“, јесте тачно тако.

Можемо рећи да су четџири кључна есеја Андрићева о Његошу: „Његош као џраични јунак косовске мисли“, „Свешћосћ Његошевој дјела“, „Његошева човечносћ“ и „Вечна џрисућносћ Његошева“.

Јесте.

Ту је он видио четџири кључна моменџа за освешћаванье Његошевој дјела и Његошеве личносћи, ња њођимо редом: Његошева свешћосћ, шџа је њо зајраво?

Андрић каже: и поред кржаве стварности коју Његош реално приказује у својим дјелима, испод и кроз ту реалност, он види светлост. Његошева рима има светлости и путоказа за свачији пут и то светлости која не гасне и путоказа који не вара. То је та свјетлост. А кад се сједини све то: свјетлост, човјечност и трајна присутност, добијамо оно најбитније, а то је човјечност! За њу се Његош и својим животом, и својим понашањем, и својим пјесничким дијелом и својом преписком истрајно залагао у току читаве владавине.

Сада бих Вас замолио, а у вези са овим ишћо сће исћа-кли, да мало изађемо из шеме; нећемо изаћи из Андрића и Андрићевој разумевања Њећоша, наравно, нећо ћемо осћашћи у њему; али мало да се дошћакнемо неких разумијевања Њећоша у нашем времену. Наиме, насуйрошћи овом Андрићевом сћаву да код Њећоша има свјејлосћи за свачији ћушћи и ћушћоказа који су сићурни и који не варају, један дио наше инћелиенћије, заћраво неки људи који се баве Њећошем, кажу да: Њећоша шћреба вра-шћишћи у њећово вријеме и шћамо ћа заувјек осћавишћи. Заћраво, Њећоша шћреба смјесћишћи у музејске вишћрине, јер је све шћо фикција, лишћерашћура, и шћо не може да се уклошћи у наш савре-мени живошћи, и не може шћо бишћи ћоуздан ћушћи нашим ћенера-цијама?

Да Вам кажем. Ја сам узео књигу Љуба Јандрића. Он је био министар културе у Босни и Херцеговини за вријеме пос-љедњих деценија Андрићевог живота. Дуго се дружио с Ан-дрићем и биљежио све што је причао с њим. Он тамо каже да Андрић једном приликом наводи мисао руског писца Семјо-нова који је рекао Горком: Многи предлажу маните се Пушки-на, он је застарео, а он му је одговорио: Никада се не треба ма-нути Пушкина. Затим је Андрић казао: „Можеш изгубити све пријатеље, али никада не смијеш изгубити Вука и Његоша“, зато што су они трајни путокази ка сазнању шта је човјек, и куд се креће човјек и каква га будућност очекује. А ти који препоручују данас да се Његош скрајне, да није актуелан, у ствари су заробљеници дневне политике. Они не разумију шта је умјетност. Они не разумију шта је Његош. Они не разумију шта су дубоке провјерене истине. Они само гледају неки свој пролазни лични интерес. Тако Његош није гледао ни као вла-дар ни као човјек, него је гледао у будућност свога народа и у будућност човјечанства укупно. И то је Андрић изванредно ра-зумио. Његош је Андрићу духовни отац који му је показао те путеве, и како треба гледати на човјека и како треба стварати.

Ево још једно шћишћање, оћейшћи у вези с шћрешћходним: Има мношћо шћришћвора оних који ућлавном, како Ви кажешће, не разу-мију довољно умјешћничко дјело и њећову сушћишћину ћа не разу-мију ни Њећоша као личносћи ни њећову сишћуацију, ни њећову шћозицију, да је као владар био крушћи и шћресћирошћи, шће да је шћоу-био неке људе без суда и закона, и шћако даље. Како шћо разуми-јешће у односу на ово Андрићево исћишћицање човјечносћи (Њећо-

шеве човјечности,) као крајњеї живоїної циља који човјек треба да достїише?

Андрић је то објаснио у тексту *Њеїош као їраїични јунак косовске мисли*. Кад говори о Њеїошу као владару, он каже: Силни сепаратизам племенски владао је у Црној Гори, док је Њеїош покушавао да ствара државу, органе државе, да би се Црна Гора приближила Европи и Европа Црној Гори. И ту имамо Њеїошев стих који каже: „Зло чињети ко се од зла брани/ ту злочинства нема никаквога“. Он је владика и зна шта Христова наука и *Библија*, и све друге књиге препоручују, како човјек да се понаша, итд., али он је одговоран владар свом народу, хоће тај народ да ослободи, да га сједини, да га просвијетли, да га ослободи од турске и аустријске власти и, наравно, дешавало се, као што се и данас дешава, било је издајника, пуно оних којих су сметали томе. Њеїош се служио мирољубљивим методама, али над правим издајницима, као што су били они из Црмнице и Пипера, кад су отишли и понијели дарове турском везиру у Скадар, морала се извршити и смртна казна. Тако да су те оптужбе сасвим злонамјерне, без удубљиваља у оно шта је Њеїошева укупност. Андрић је стално гледао да се домогне дубине Њеїошеве личности, његовог духовног профила и у томе је његов највећи допринос у разумијевању Њеїоша.

Како је Андрић разумијевао Њеїошеву, како се їо обично каже, космичку їоезију, рецимо Лучу микрокозма и лирику?

У имагинарном разговору са шпанским сликаром Гомом, Андрић каже да су легенде права стварност човјечанства, и набраја које су то легенде које освјетљавају пут човјеков од његовог настанка, и шта човјечанство чека. То је легенда о првом гријеху, то је легенда о потопу, то је легенда о Сину човјечијем, то је легенда о Прометеју и украденој ватри. Андрић је схватио да је *Луча* трагање за тајном о томе шта је човјек на земљи, и каква је његова мисија под покровитељством Свевишног. То је Андрић посебно цијенио у овом дјелу и у свим другим Њеїошевим дјелима. Говорио је да се, иако је *Луча* сва у метафизичким сферама, кроз њу види шта се то дешава и у Црној Гори, и на земљи, шта је зло, итд. Тако да је Андрић ово дјело убрајао у дјела попут Дантеовог и других великих писаца који су имали за предмет исту тему.

Андрић је своје есеје о Његошу углавном писао негде до шездесет и које године?

Шездесет треће..

А након тога имамо Андрићеве разговоре, Ви сте их већ споменули, са Јандрићем, то је једна врло лијепа и занимљива књижа, и у тим разговорима, сигално је присутан Његош, као потврда онога што је он на почетку рекао да ниједној моменту у његовом животноу није било без Његоша?

Ја сам имао на располагању дјела и других писаца који су водили разговоре са Андрићем, међутим, код Љуба Јандрића најпотпуније се види како је Андрић до краја живота друговао с Његошем, и шта је за њега значила та „вјечна присутност Његошева“. О чему су они ту говорили? У тој књизи има осамдесет и три разговора на ту тему. И тачно је назначено гдје је који обављен, углавном – на путовањима од Београда до Сарајева, Мостара и Херцег Новог. Први разговор везан за Његоша, односи се на Херцег Нови. Андрић цитира Његошеве стихове: „Нови граде сједиш на крај мора/ и валове бојиш низ пучину...“ Његош је као младић баш ту, поред Андрићеве куће, у Топлој, годину и по дана био у школи код калуђера Јосипа Троповића. О томе се говори у есеју „Тренутак у Топлој“, којим Андрић заокружује есејистику о Његошу.

Он је литерализован више него остали?

Он је више литераризован и нијесу га неки убрајали у есеје, јер је више као нека умјетнична визија. Ту Андрић замишља младог Његоша како сједи на прагу манастира у Топлој и размишља, гледајући валове, гледајући планину изнад себе и онда му кроз крв кола читава васиона. И он осјећа да би требао о томе да говори, али још не зна ни облик у коме би то требало говорити, нити како то треба изразити. Али, ето, Андрић се удубљивао и у тај профил Његошев да би успоставио везу између младог, најмлађег, дјечачког Његоша и Његоша у својим капиталним дјелима. У том разговору Андрић каже да је често кроз прозор из своје куће гледао Ловћен и Капелу (Капела тада још није била срушена) и онда се присјећа тих стихова Његошевих. Затим говори о Али-паши Ризванбеговићу, који је претендовао да и Црна Гора буде његова и борио се с Његошем око Грахова. Даље говори о томе да се Његош састао

са Ризванбеговићем у Дубровнику, и како се Његош опходио, и како је изгледао пашиници – као један од најљепших људи које је она видјела. Па онда, о Омер паши Латасу, због кога је Његош болестан, у Италији, бринуо о томе да ли ће нападути Црну Гору. Па онда о језику и како је Његош поштовао Вукова начела о три наречја једног језика. При том наводи стихове Његошеве: „Лепо, липо, лјепо и лијепо/ бело, било, бјело и бијело /листићи су једнога цвијета/ у пупољак један одњихани“.

Каг с'ће ѿменули Вука, Андрић каже да су њејови узори Њејош и Вук. И Ви с'ће ѿсвејили једно ѿплавља ове књије Андрићевом односу ѿрема Вуку, у коншекстиу овоја о чему ѿворимо. Бис'ће ли нам неш'ћо и о ш'оме казали?

Па ето, рекао сам да је Андрић написао десет есеја о Његошу а о Вуку је написао шест есеја за 18 година. Први је *О Вуку као ѿисцу*. То је његова инаугурална бесједа када је примљен за редовног члана Српске академије науке и умјетности. Требало је да ту бесједу одржи тридесет девете, али пошто се приближавао рат, а он је био у Берлину, тамо код Хитлера, амбасадор, то се није остварило, тако да тек 1946. држи ту бесједу. Он је ту потпуније него ико прије, иако су велике студије написане о Вуку Караџићу, сагледао Вука са оне стране са које је, по његовим ријечима, Љуба Ненадовић сагледао Његоша, то јест са стране која би остала вјечито у тами. Он је тачно ту акцендовао какав је Вук као писац. Андрић, каже, у романтизму је скупљао народну поезију, бавио се традицијом, али он није прави романтичар. Потом, он је и реалиста, иако не припада ни једном реалистичном правцу, али је имао велику моћ запажања да прикаже стварност, људе од крви и меса, да и данас служи као узор. И управо, на бази Вуковог дјела, он изводи (а то се односи и на њега), три особине доброг приповједача. То су: вјечито будна пажња, избор ученог и онда – концентрација на карактеристичну појединост. Ето, то је код Вука он видио. А онда, у осталим текстовима: *Вук као реформашор*, *Вуков ојшмизам*, *Три слике из Вуковој живојиа*, *Вук и Евројиа*, он је слично као и Његоша, сагледао Вука са разних аспеката. Али зашто сам ту повезао Његоша и Вука? Зато што се он, говорећи о тим Вуковим особинама, стално присјећао Његоша.

Посебно је шекс'и “Ојшмизам Вука Караџића” врло близак Њејошевом разумијевању...?

Јесте, он наводи Вукове ријечи: „Тумарнућу кроз ово трње па макар сав крвав и подеран на другу страну изашао“, истичући да Вук никада није посумњао да неће побиједити. И каже да је код њега био веома снажан оптимизам. А кад анализира Његошеву преписку, вели да је Његош као владар оставио преко 1700 писама. Писао је чак и онеме кад би му дао усмени задатак, рецимо, неком ко иде у Петроград. Он и свом секретару пише писмо, јер је сматрао да писана ријеч има већу обавезу него усмена. Анализирајући ту његову преписку, Андрић долази до закључка да је Његош све до другог повратка из Русије 1837, био обазрив, прилагодљив, али се од тада све код њега мијења. Биће да је потпуније схватио шта је политика и какви су односи у свијету и у Европи, па код њега преовлађује „резигнирана одлучност“. Код Вука је иста та одлучност, даље, код Вука је и досљедност, код Вука је и мјера гдје и када треба наступити и како; и тих принципа држао се Вук до краја живота и успио да побједи.

Поменули сїе малочас Њеїошево јуїословенсїво и Андрићево јуїословенсїво, шїо је шакође једна занимљива шема.

Ту су они у суштини исти, ту се они подударају. Револуционарне четрдесет осме, која је долазила из Париза и захватила читаву Европу, сматрао је Његош, да ће се тада народи који живе под туђином ослободити, прије свега Јужни и Западни Словени. И Његош је вјеровао у ту опцију. Подржавао је ту борбу. Рецимо, подржавао је Србе у борби против Мађара у Војводини, чак је и њиховим вођама слао медаље. Подржавао је приморце да се боре за своју слободу. Аустрија га је оптужила да буни Дубровчане, Грбљане, Бокелје, а он се правдао: Ја их не буним, не тражим да се коначно ослободе ваше врховне власти али се залажем да имају слободу као и други народи. Он је мислио да је Јелачић, генерал аустријски, та погодна личност која ће водити југословенске народе, међутим, послије се све испоставило друкчије...

Да, њосебно се разочарао у шїу четїрдесетї осму...

Четрдесет осма, показало се, била је обмана. Он пише Вуку: „Раније су се ђаволи бојали крста а данас се боје слободе“, а у другом писму каже: „Јадни Словени нијесу свјесни да су они постали и остали робови европских народа.“. Ипак, он

је мислио да ће доћи до уједињења Јужних Словена, зато је и говорио да се прерано родио.

Андрић је још као младић, као ученик гимназије, био председник тајног друштва у Сарајеву које се залагало за ослобођење од аустријске власти. Онда је био у Младој Босни. Кад је извршен атентат на престолонаследника Франца Фердинанда, он се нашао у Сплиту и ту су га ухапсили као члана Младе Босне. Одлежао је у затвору од четрнаесте до седамнаесте – у Марибору, Травнику, Зеници, а ипак је остао Југословен. У Загребу покреће *Књижевни јуџ*, један је од уредника тога гласила.

Он је здушно прихватио стварање Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца?.

Да, он је с одушевљењем прихватио ту нову државу. За вријеме читаве те старе Југославије он је био дипломата пар екселанс. Кад је дошао Други светски рат, повукао се, а онда је опет прихватио нову Југославију. Био је предсједник књижевника Југославије, био је чак и посланик у Скупштини Босне и Херцеговине и Савезној скупштини. Седамдесетих година, кад су почели они накарадни национализми, оптужују га у Матици Хрватској да је издао хрватску нацију.

И он се жали Љубу Јандрићу и каже: „Жао ми је што сам жив, те сам ово дочекао.“ Значи, и један и други, и Његош и Андрић, били су и грлом и душом, и својим залагањем и својим књижевним дјелом за уједињење Јужних Словена у једну заједницу, не да буде све то јединствено, али да буде једна заједница и да буду ти народи слободни. Међутим, то се није остварило.

Између Његоша и Андрића уочили сте још једну сличност, наиме, оба су били осамљеници, ишло стицајем околности, ишло по својом унутрашњим њоривима...?

Пазите, ја сам у десет поглавља ове књиге говорио о тим њиховим духовним сусретима на књижевном пољу. Једна од тих тема је и усамљеност. Његош је у најкритичнијим тренуцима, кад је његов дух изгарао (то је она трагика његове унутрашње личности коју Андрић примјећује), тражио излаз у усамљености и повлачио се. Ћилас у својој студији одлично запажа да га је та усамљеност умјетнички оплођавала. Каже, чистила је његову мисао и онда су настајала његова дјела.

Имају два, три таква периода. Један је кад је настао *Пустинњак цетињски*, *Свободијага*, од 1834 до 1837. А посебно је био усамљен када је стварао *Лучу*, *Горски вијенац* и *Шћејана Малој*. Милорад Медаковић, који је био његов секретар, каже: „За вријеме Часних поста, никога није пуштао к себи осим мене.“. Ваљда му је он доносио храну и ако је требало нешто службено да обави, и тада је настала *Луча*. Када је писао *Горски вијенац*, он га је започео у Црној Гори, али је отишао у Беч да га штампа и стално радио на њему све до наредне године, до 1847. када је дјело изашао из штампе. Шта се онда дешава – он се не враћа у Црну Гору не-го продужује у Млетке и ту проналази људе који му из архива три недеље дана исписују све што се односи на Шћејана Малог. У том времену, у Црној Гори велика је глад. Скадарски везир Осман-паша Скопљак, који му је отео острва Врањину и Лесендру, потплаћује главаре из Црмнице, Пипера, Куча, и они иду у Скадар, примају тамо храну и одјећу, што доводи до побуне. Ђорђе, Његошев рођак, организује отпор, слама побуну и тада су стријелани они који су водили Пипере и Црмничане. Био је послат човјек из Скадра да убије Његоша, али ос-јећајући да би то био огромни гријех, тај то није учинио него је дошао и све испричао Његошу. Ето, у тим тешким моментима, он се усамљује и тражи излаз у књижевном стварању.

Андрић је исто тако за вријеме тамницења и боловања написао двије књиге: *Немири* и *Екс Понџо*. „Мој прави живот је усамљеност“, записаће на једном мјесту.

Кад Тројни пакт није прихваћен у Београду, и пошто су он и особље амбасаде једва сачували живе главе и дошли у Београд, он се настанио код једног свог пријатеља, инжењера. Међутим, фашисти су припремали његово хапшење, с намјером да га спроведу у затвор, у Њемачку. Један наш Бањанин, Павлимир Глиговић, који је радио у Правди, онашњем листу у Београду, није био комуниста али је био наклоњен ослободилачкој борби па је прешао у илегалу (био је завршио факултет, писао роман и објавио збирку пјесамa, а приликом прославе петстопедесетогодишњице Косовске битке књигу *Косовски Божури*), дође до сазнања да фашисти припремају хапшење Андрићево.

Павлимир дође код Андрића и каже му: „Припремљено Вам је хапшење, имате ли неког у унутрашњости, ја ћу организовати да се склоните“. О томе пише Радомир Смиљанић,

ро-мансијер из Београда, у роману *Позоришти Београда*. „А ко би то организовао, јесу ли комунисти?“ – питао је Андрић. „Ко-мунисти, али и монархисти и ја који сам родољуб“ – каже Глиговић. Андрић пристаје. Превезли су га на воловским колима, у Сокобању. Тамо има један хотел који се зове Моравица. Тај хотел држао је синовац Јована Дучића, а Јован Дучић и Андрић били су познаници и дипломате. Ја сам долазио у тај хо-тел, има тамо соба Андрићева, где је он годину и по дана, пи-сао роман *На Дрини ћурија* и остала дијела. Цијели рат је провео у усамљености. Чак и онда када је постао председник књижевника Југославије, он није био од друштва разговорљивих људи, да иде у кафану, да пије, и сл.

Али су ја београдски писци ошћуживали да је циција?
Јесте.

А је ли био?

Боже сачувај! Он је био духован човјек, он је стално био преокупиран својим дјелима, тако да није налазио за сходно да се отвара и прелази на некакву обичну комуникацију какву имају људи по кафанама, иако је био љубазан у опхођењу, то истичу сви који су сарађивали са њим. У свој га је дом позивао Добрица Ћосић. Добрица је и записао то дружење са Андрићем. Између осталог каже: Андрић ми је тада рекао: све се налази у језику, јесте да је музика велика умјетност, али за мене нема ништа прече од ријечи. Кад писац пише ријечи наваљују у ројевима као пчеле, треба одабрати ону која је права а онда ће оне остале прићи све. И ту се он везује са Његошем. И Његош помиње да је умјетничко стварање слично ономе што раде пчеле или мрави.

Постоји још нешто што њовезује ја два писца, Ви сће томе шакође њосветили њуно њажње, а што су шемајска исходишта њихова?

Главне теме и једног и другог писца су живот нашег народа под Турцима. Код Његоша – *Шћепан Мали, Горски вијенац*, низ пјесама... *Ојдало српско*, – све је посвећено борби против Турака. Код Андрића, такође, сва главна дјела – *На Дрини ћурија, Травничка хроника, Омер-џаша Лаиас*, приповједничка дјела. Јован Дучић је једанпут Андрићу рекао: Ама шта се све вежеш за те фратре и те турске чиновнике?

Дај, пиши о савременом добу. Међутим, Андрић је схватио да писац, говорио о прошлости или садашњости, гледа човјека у тоталитету, универзално га гледа, тако да није важан временски оквир. Када Андрић говори о Његошевом пјесништву, он каже да су му уске теме, али универзално казане, па се тим универсализмом Његош веже за највеће европске пјеснике. Ето, то је што се тиче тематике и код Његоша и код Андрића.

А што се тиче извора, опет су слични или истовјетни. *Горски вијенац*, рецимо, написан је на бази историје Петра I, народне пјесме и историје и драме Сима Милутиновића. За *Шејхана Малој*, рекли смо, грађу је нашао, поред народног предања, у млетачким архивима. Андрићева дјела су такође изворно утемељена. Митхад Шамић је докторирао на историјским изворима у дјелу *Травничка хроника*. Извјесно, оба су имали изворе прије свега у народном стваралаштву – Његош највише у поезији, јер је он сматрао да је права историја у епској пјесми, иако се неки догађаји и неке личности увеличавају. Андрић је сматрао да су из народног стваралаштва најважније легенде. Он каже да скоро сваки град у Босни има легенду о свом постанку, а који нема онда му приговарају: какав је то град кад нема ни легенду.

Запазио сам, и то ме посебно заинтересовало, да сје врло лијепо направили поређење између Његошевој шеснаестина и Андрићеве посљедње пјесме.

Али прије тога да кажем нешто о њиховим љубавним пјесмама и односу према женама, па ћу онда о том Тестаменту. Његош је писао љубавну поезију. И Андрић у есеју о *траичном јунаку косовске мисли* каже да је Његошев ађутант тражио те пјесме, а Његош му је рекао: „Ма ће да ти дам те пјесме, то ћу да спалим, шта ће ми рећи, владика а пјева љубавну поезију“. Међутим, остала је једна од тих пјесама, а то је *Ноћ скујља вијека* или *Парис и Хелена*, што су касније додали, а мишљења су да је то Љуба Ненадовић учинио. Та пјесма је у шеснаестерцима, обимна пјесма, из два дијела. Сматра се да је у питању била нека жена, неименована. Међутим, оно што су неки проицљиви критичари и аналитичари уочили, – у питању је метафора, симболика. Шта је жена уопште? Људска личност неразумљива је без разумијевања личности жене. Према дубинској психологији у мушкарцу је анима, тј. женски принцип, а у жени је анимус, тј. мушки принцип. Без та два прин-

ципа који се спајају, нема љубави, божанске љубави, нема цјеловитости људске личности.

У сивари, тио је философска, метифизичка пјесма.

Јесте, то је метафизичка пјесма.

Код Андрића има приповијетка, објављена негдје таман кад се оженио 1958. године, *Јелена жена које нема*. Књижевница Јара Рибникар питала га је: „Је ли ово та жена, жена које нема?“. Он је на то потврдно климнуо главом. Међутим, у разговору са Радом Војводићем, он каже до то није нека конкретна жена. Парафразирам: Ја сам у животу сретао много жена на које сам скретао пажњу, и оне су скретале на мене пажњу, и оне су остале у мојој души. Та жена, која му се с времена на вријеме појављује, некада јој види очи, некада јој види обрис тијела, али никад цјеловит лик, то су све те жене. То је онај женски принцип, она љубав која одржава човјека, која је одржавала и Андрића као и Његоша и ту међу њима постоји потпуна сагласност.

Ето, и једној и другој је име Јелена.

Тако се зове и централни женски лик у античкој књижевности.

Јесте, јесте.

Неіо, обећасте ми одіовор на оно іређашње іиііање?

Мислим да о томе не можемо причати, што нећемо и један и други текст прочитати. Његош је написао Тестамент на годину дана прије смрти, и оставио га на чување вицеконзулу Јеремију Гагићу у Дубровнику, то је руски вицеконзул. Тај Тестамент има два дијела

Први је кореспонденција са Господом Богом, а други дио односи се на наследника Данила, на фондове гдје се налази новац које је чувао за нужне потребе црногорског народа: да купи жито, да купи наоружање, итд. На крају свега долази клетва, ако ко покуша да анулира тај његов Тестамент. Мене је посебно интересовао овај први дио Тестаментa, његов разговор са Богом и нашао сам да је посљедња Андрићева пјесма у ствари суштински истовјетна са Његошевим Тестаментом. А ево како гласи, тај први дио, да прочитам:

„Слава Тебје показавшему нам свјет!

Хвала Ти, Господи, јер си ме на бријегу једнога Твојега свијета удостојио извести и зраках једнога Твојега дивнога сунца благоволио напојити. Хвала Ти, Господи, јер си ме на земљи над милионима и душом и тијелом украсио. Колико ме од мога ђетинства Твоје непостижимо величество топило у гимне Божествене радости, удивленија и велелепоте Твоје, толико сам биједну судбину људску са ужасом расматрао и оплакивао. Твоје је слово све из ништа сатворило, Твоме је закону све покорно, човјек је смртан и мора умријети.

Ја са надежом ступам к Твојему светилишту Божественоме, којега сам свијетлу сјенку назрио јоште с бријега којега су моји смртни кораци мјерили. Ја на Твој позив смјерено идем, или под Твојим лоном да вјечни сан боравим, или у хорова бесмртне да Те вјечно славим.“.

А Андрићева пјесма гласи:

„Ни богова ни молитава!
 Па ипак бива понекад да чујем
 Нешто као молитвен шапат у себи.
 То се моја стара и вечно жива жеља
 Јавља однекуд из дубина
 И тихим гласом тражи мало места
 У неком од бескрајних вртова рајских,
 Где бих најпосле нашао оно
 Што сам одувек узалуд тражио овде:
 Ширину и пространство, отворен видик,
 Мало слободна духа.“.

По чему су ове двије песме, ова два текста слична? Па видите, Његош се директно обраћа Богу, износи како га поштује и да је он све створио и захваљује му што га је над милионима украсио и душом и тијелом, али каже и да је славећи у химнама и молитвама Бога, оплакивао људску судбину, а у тој људској судбини је видио и себе и човјека уопште. А Андрић каже да негдје у дубини његова душа тражи рајско насеље, свјестан да ће бити примљен тамо. Али, исто тако каже, да на земљи није имао отворен видик и слободан дух, и то је та људска судбина коју је Његош оплакивао. Значи, они су видјели тешку судбину човјека на земљи и проживјели је, зато су се окренули Господу са молбом да их прими у рајско насеље.

Могоа бих рећи и ово: Његош и Андрић, поред књижевности, цијенили су и разумијевали и друге умјетности: архитектуру, вајарство, а посебно сликарство. То нам свједоче они који су их пратили. Његош, рецимо, кад је био у Русији, одушевљавао се грађевинама, споменицима, и пише Вуку Караџићу шта је све доживио у Петрограду. Љуба Ненадовић каже да је Његош у Ватикану, пред огромном Рафаеловом сликом Исуса Христа, која запрема цијели један зид, читаво пола сата сједио, а кад је устао, рекао је: „Вјера без добрих дјела мртва је“. Доживио је Христа заиста онако како се у Библији каже о њему као Божијем сину. Андрић се исто тако дивно великим умјетничким дјелима и доживљавао их на сличан начин.

Да знате, ја сам заиста схватио, проучавајући и Андрића и Његоша, да је Његош Андрићу био духовни отац. И, неспорно, морамо му вјеровати да му је у свему што је радио и како је живио Његош био за углед. Без Његоша био му је скоро незамислив и живот и стваралачки рад, и то је велико. Зато сам у закључном дијелу ове студије рекао да би Андрић прихватио оне стихове Његошеве, које је Његош упутио Симу Милутиновићу Сарајлији „Ја сам теби много дужан – дужности су ове свете/ ка олтару признателности нека оне вјечно лете“.

Знате, кад сам ову књигу написао, то је било 2012, промовисао сам је у Херцег Новом, у Андрићевој кући. А ту одмах, у близини, је Топла, гдје је Његош био у младости. Имао сам осјећај као да ме и Његош и Андрић прате и као да ћу да прочитам из њихових погледа да ли сам их изневјерио или не. С тим осјећајем и даље живим.

(Разговор водио Веселин Машиновић)

ЈЕЗИК

ЈЕЗИК

Јелица СТОЈАНОВИЋ:
*Ујо̄ӣреба лексема од основе срб-
у ср̄ским средњовјековним изворима
(ѣрама̄ӣички и семан̄ӣички ас̄пек̄т̄)*

Александар В. САВЧЕНКО:
Причај ср̄ски да т̄е цио свијет̄ разумије!

Ova duša je živa

Јелица СТОЈАНОВИЋ

Циљ нашег рада је да на основу средњовековног корпуса на српском језику представимо употребу, распрострањавање и значење лексема од коријена Срб-. Лексема од коријена срб- употребљавају се на широком подручју земаља које су некад (и на различитим начине) подпадале под српску власт и биле насељене Србима. Широко се употребљава иријев (аирибуи) „српски“, у различитим контекстима. У једнини се за етноним најчешће употребљавају и нејошовани облици од Срб-, а у множини се у старосрпском употребљавају јошоване форме (Србљ-). Множинским облицима од Србљ- означава се и етноним (народ по српским земљама, народ српских земаља), а и територија / територије (сва земља српска / српске земље).

Кључне ријечи: српски средњовековни синонимици, старина грађа, лексема од коријена срб-, ирматички аспекти, семантички аспекти, историјски контексти, територијално распрострањавање.

1. Циљ рада је да на основу нашег корпуса представимо употребу, распрострањавање и значење лексема од коријена Срб- у српским средњовековним споменицима. За ову прилику успјели смо да ексцерпиремо грађу из *Зборника средњовековних ћирилских новела и писама Србије, Босне и Дубровника* (ЗЋП 1), *Грађе из прошлости Босне*, књига 1-5 (ГПБ 1-5), *Старих српских новела и писама 1 и 2* (ССП 1, ССП 2), *Старих српских записа и написа* (ССЗН 1-6), и других појединачних извора (списак је на крају рада). (...)

1.2. За разумијевање значења које собом носе лексичке јединице од коријена срб- важно је сагледати шири историјски оквир, употребу и значење које лексема носи у неком историјском контексту, као и простор на коме се употребљава и границе распрострањавања. Срби су, како налазимо код Милоша Благојевића, сачињавали велику заједницу, која је имала чврсто и стабилно етничко језгро, „за те прилике солидну организацију на челу са кнезом, односно ‘архонтом Србином’“, како су га

у најстаријим несловенским споменицима имановали.¹ За вријеме цара Ираклија на Балканском полуострву организовани су у неколико територијалних јединица или области: Србија, Паганија, Захумље, Травунија, Конавли, ниједан од ових назива није постојао у предримском, римском, нити у рановизантијском периоду, осим Дукље, при чему је једино назив Србија (односно изведенице од коријена *срб-*, J.C.) био од етничког имена, а остала су територијалне одреднице, изведена из географских назива појединих планина, ријека или градова (Благојевић 2011: 19-21). На Балканском полуострву на прелазу из VIII у IX вијек српски народ је створио пет посебних држава, или ‘протодржава’, од којих четири у Приморју: државу Неретљана, Захумљана, Травуњана, Конављана, па и Дукљана“, а највећу у унутрашњости Балканског полуострва, „коју византијски извори називају Србија“ (Благојевић 2011: 6).² Крајем 11, почетком 12. вијека под притиском са стране, првобитна Србија се подијелила на Босну и Рашку, српске земље западно од Дрине са политичким центром у „земљи“ Босни, потпале су под утицај Угарске, а српске земље источно од Дрине, са политичким средиштем у Расу, током 11. и 12. вијека, налазиле су се под доминацијом Византије (Благојевић 2011: 7). Србија је од настанка имала своју династију, власт се наслеђивала по начелу првородства.

1.3. Ради прегледности, представићемо корпус према подручју за који је везан споменик, имајући у виду и то да су се границе помјерале и мијењале. Највећи број споменика везан је за подручје Рашке, као центра српске власти (од времена од када су сачувани средњовјековни споменици на срп-

¹ Владимир Ћоровић као „најстарији историјски спомен српског имена“, наводи помен Лужичких Срба: на простору данашње јужне Чешке и сјеверне Словеније, побунише се Словени, „негдје око 632. године“, под вођством франачког трговца Сама, коме се придружи Дрван, кнез Лужичких Срба, *dux genete Serbiorum, gae ex genere Sclavinorum erant* (Ћоровић 2009: 64). Рано се срета и на простору Византије. Према причи, како казује Константин Порфирогенит „два су брата... наследила у власти оца; па је један са пола народа кренуо у Византију и дошао све до Солуна. Отуд је остало име једног тамошњег насеља Србија, *Ἡ Σέρβια*“ (Ћоровић 2009/1: 67).

² Облик *Србија*, која се срета у страним изворима, није карактеристична за српске средњовјековне споменике, у изворно српским документима уопштава се знатно касније.

ском језику); потом за простор Босне (гдје је након турских освајања источнијих простора пренесена српска круна); затим за простор Дукље, Захумља, Травуније, Неретвљанске области (уз прецизирање и додавање и других подручја), који се често називају једним именом – Поморје / Приморје. У ранијим изворима срета се и назив Далмација, према Ћорђу Јанковићу „најстарији забележен назив, Далмација, подразумевао је и некадашњи простор римске Далмације, а и поједине њене области. Слично је коришћен и позносредњовековни назив Поморје (односно Поморска, Приморска земља), али ограничен на поморје под српском влашћу. Ови шири појмови подразумевали су неколико мањих области“ (Јанковић 2007: 11).³ Ср-

³ Према Ћоровићу, „за Србе (Sorabi) кажу Ајнхардови Анали, 822. године, да заузимају ‘велик део Далмације’. Њих Порфиригенит, један век доцније, описује као господаре и становнике подручја од Раса све до Пливе и Цетине“ (Ћоровић 2009/ I: 102). Често се од стране Византинаца (из времена династије Комнина) за Србе користио и назив „Далмати“ (нпр. код Кинама), што опет указује на њихово присуство на тлу бивше провинције Далмације, а за Србе смјештене сјевероисточније и „Дачани“ (Јиречек 1952: 72). Такође и византијска принцеза и хроничарка Ана Комнина, у својој *Алексијади* из 1148. године, српске краљеве Михаила Војисављевића и његовог сина Константина Бодина, назива „егзарсима Далмата“ („Бодина и Михаила, егзархе Далмата“ [„τον τε γαρ Βοδῖνονκαὶ τον Μιχαηλαν, τους ἐξάρχους των Δαλματών“]. Алексије Комнин на једном мјесту каже да ће „отићи равно у Далмацију Бодину и Михаилу, поставши пребег [εὐθ-ύ Δαλματίας ἐλάσειε πρὸς τε Βοδῖνον καὶ Μιχαηλαν]“, (Византијски извори 1966: 376-377). Такође и просторе Дукље и Рашке често назива „Далмацијом“. Ана Комнина често (као и њени претходници) архаизира имена народа према старим римским провинцијима (што им је било ближе и прихватљивије), али користи и имена „Срби“ и „Србија“ у истом дијелу као синониме за „Далмате“ и „Далмацију“ (Византијски извори 1966: 376): „Током читавог свог излагања, Ана свуда, када је реч о Србима, употребљава скоро искључиво реч ‘Далмација’ (12 пута) и ‘Далмати’ (10 пута). Само једном Ана се служи изразом ‘Србија’ и једном ‘Срби’. Најзад, на једном месту она помиње истовремено ‘Далмацију’ и ‘Србију’[...] Нема, међутим, никакве сумње да се појам Далмације и Далмата поклапа искључиво код Ане са појмом Србије и Срба [...] У вези са овим не треба изгубити из вида ни помен имена Далмата и Далмације код Кинама. Он каже на једном месту: ‘Срби племе далматинско’, затим спомиње Далмате и Далмацију у којој је византијски цар порушио тврђаву Рас (в. Кинам, ed. Bonn. p. 102). После тога Кинам говори о

би се често у страним (прије свега римским изворима) називају и Словенима.⁴

путевима кроз Србију, али у наставку спомиње поново Далмацију и Далмате, мислећи при том очигледно на Србију и Србе (в. Кинам, ed. Bonn. p. 104,105)“, (Византијски извори 1966: 376). Према Кинамовом дјелу *Εἰσηγήματα* (грч. *Επιτομή*) из 1180-1183. године, види се да је за њега тврђава Рас још увијек у Далмацији, а Србе сматра „далматским народом“ („*Σέρβιοι, ε-8-νος Δαλματικών*“), (Ви-зантијски извори 1966: 376-377).

⁴ „По латинским изворима уз Далмацију се налази земља Sclavonia, Slaunonia, и то од заузимања Салоне до 10. столећа и касније (ВИС 1967: 89, 94, 97,106-107, итд). Описивачи крсташког похода из 1096, Србију по правилу називају Склавонија (Sclauonia и варијанте); тако чине Петар Тудебод, Аноним, Рајмунд од Агилера, Балдрих...“ (Јанковић 2007: 17). Слична је ситуација и када се узму у обзир дубровачки и которски извори писани латинским односно италијанским језиком (а нотари су често били странци, досељени из Италије): „У тој грађи по правилу нема ни Србије ни Диоклитије, Зете, Поморја, па ни Далмације, барем не у смислу у коме се бележе у српским изворима. И у Дубровнику и у Котору Србија се назива Sclauonia, а затим ретко Rassa, Raxia, Rascia, а изузетно Servia заједно са Поморјем. На пример, краљица Јелена је ‘domine Regine Seruieet totius maritime’. Далмација, доња, по правилу се наводи заједно са Хрватском, као угарска бановина, а сасвим ретко уопштено. Градови оне Далмације српских извора наводе се појединачно (Скадар, Бар, Улцињ, итд.). Зета и Требиње наводе се углавном као географске одреднице, жупе (de Genta, de Trebigna), Хум (Chelmo) као кнежевина. Дубровник је превођен на Ragusa. Напред је већ наведено да је за сплитског архиђакона Тому, град Диоклија у Србији односно Расији“ (Јанковић 2007: 17). Срби се називају Словенима и у биљешкама везаним за сплитске саборе 925. и 928, на којима учествује Михаило војвода (dux) Хума (ВИС 1967: 96), односно архонт Захумља настављеног Србима (СН 1959: 59-60). За разлику од краља Томислава, за кога се наводи да влада Хрватима (Јанковић 2007: 176). Како налазимо код Владимира Ћоровића: „Читаво балканско подручје које су населили Словени звало се, према нашем општем називу, ‘Словенска земља’, ‘Словенска’, Σκλαβίνισι, Sclavenia и Sclavonia... У млетачким, дубровачким и которским документима читаво словенско подручје од Приморја до Варадина, чак и за време када су се у унутрашњости јасно разазнавале државне диференцијације Срба и Хрвата, звало се Sclavonia. То је подручје словенског насеља за разлику од романског. У Котору и Дубровнику од краја XIII века ознака Sclavonia сужава се често на ознаку Србије. Иначе, траг тог старог назива очуван је и данас у називу покрајине Славонија“ (Ћоровић 2009/1: 138-139).

Веома драгоцјени подаци из 10. вијека налазе се у дјелу Константина VII Порфирогенита (*Сѣис о народима, De Administrando Imperio*; Византијски извори 1959; Јанковић 2007), гдје стоји да је, након што је опустошена од Авара, земља насељена Србима: „И пошто садашња Србија и Паганија и земља Захумљана и Травунија и земља Конављана беху под влашћу цара Ромеја, а те земље опусте од Авара (јер из тамошњих земаља они изгнаше Романе који сада станују у Далмацији и Драчу), то цар у овим земљама насели исте Србе и беху они потчињени цару Ромеја; цар њих покристи доведши свештенике из Рима и, научивши их да правилно врше дела побожности, изложи им хришћанско вероучење“ (Глава 32, Византијски извори 1959: 49). И Захумље, како саопштава Порфирогенит, насели се Србима: „Ова земља Захумљана беше под царем Ромеја, али пошто и земљу и њен народ поробише Авари, остаде потпуно пуста. Захумљани који сада тамо станују су Срби, потичући из времена оног архонта, који је цару Ираклију био пребегао. Захумљани су названи по планини која се зове Хум (Χλοορος), а иначе на језику Словена Захумљани значи ‘они из брда’“ (Византијски извори 1959: 59). Према Порфирогениту „земља Травуњана и Конављана је једна. Тамошњи становници воде порекло од некрштених Срба, који су ту живели од оног архонта који је пребегао цару Ираклију из некрштене Србије, до српског архонта Властимира [...] Под земљом Травунијом налази се и друга земља, названа Конавље“ (Византијски извори 1959: 61-62).

За „Диоклеју“ у Глави 35 стоји сљедеће: „И Диоклеју су раније држали Римљани, које је преселио цар Диоклецијан из Рима, као што је речено у историји о Хрватима, и налазила се под влашћу цара Ромеја. Авари су поробили и ову земљу и она је остала пуста, и за цара Ираклија поново је насељена, као и Хрватска, Србија, земља Захумљана, Травунија и Конавље. Диоклеја се назива по граду у овој земљи који сагради цар Диоклецијан, а сада је то пуст град и до данас се зове Диоклеја...“ (Византијски извори 1959: 63). Ђорђе Јанковић ове ријечи појашњава на сљедећи начин: „Архонтија која се морем простирала од Љеша до Котора, називала се Диоклеја (а не Дукља, како се уобичајило). У њој се не наводе Срби као становници (код Порфирогенита, Ј. С.), али се не говори ни о насељавању Диоклићана, иако је остала пуста као и остале архонтије које су населили Срби“ (Јанковић 2007: 15). Међу-

тим, кад се узму у обзир и други извори, ситуација бива јаснија: „По сплитском архиђакону Томи (1201-1268), *Historia saloni-tana* гл. IV, Диоклецијан је саградио Диоклију у Србији односно Рашкој његовог времена: „In terra uero Getarum, que nunc Seruia seu Rasia nuncupatur, prope stagnum quoddam ciuitatem fecit construi, quam ex suo nomine Diocliam appellauit“ (Јанковић 2007: 11).

Овове у прилог иду и наводи Јована Скилице о походу дукљанског владара Стефана Војислава: „Пошто је Стефан Војислав био побегао, као што је раније речено, из Цариграда, заузео (је) илирске планине (τα Ιλλυρικά ... όρη) и Трибале и Србе и околна племена (Τριβαλλούς και Σέρβους και τα πρόσοικα γέννη) подложна Ромејима нападао и пљачкао [...] Могло би се на основу овог места помислити да су Срби и Трибали различита племена, јер се одвојено помињу. Нема, међутим, сумње да се ради о истом племену, јер се код Скилице-Кедрена устаници називају час Србима (544, 5 и 544, 8) час Трибалима (543, 20 и 544, 3). Употреба назива Трибали је резултат књижевних амбиција Скилице, који је по томе сличан другим византијским писцима, који избегавају да се служе варварским именима (уп. Далмати за Србе код Ане Комнине, J.C.) већ радије употребљавају имена оних народа за које су мислили да су у старо доба живели у истим областима и која су позајмљивали од античких или старијих византијских писаца. Тако је дошло и до тога да се за Србе употребљавало, између осталих, и име Трибала“ (Византијски извори 3: 160-161).

Војислава је наслиједио син Михаило: „Проваливши овај је пустошио и палио поља док су Срби заузели и чували теснаце и стрмовита места на путу [...] Тада Михаило (Μιχαηλας), Стефанов син, који је после оца био постао владар Трибала и Срба (Τριβαλλών και Σέρβων... αρχηγός), склопи уговор са царем и би уписан међу савезнике и пријатеље Ромеја (τος συμμαχους και φίλοις των Ρωμαίων έγγραφα), и би почаствован протоспатарским саном“ (Византијски извори 1966: 160-161).⁵ И Кекавмен пише да је (топарх Војислав): „Травуњанин

⁵ Војислава је прије 1055. године наслиједио син Михаило (1055–1081). Овај је са Византијом ступио у боље односе, те је од цара добио и титулу протостапара 1077. године. Михаило се од 1078. године у папским документима први пута спомиње као „краљ Словена“ („... *Michaeli Slavorum regi...*“), а титула му се односила на

Србин уништио византијску војску која је опљачкала Диоклеју (Византијски извори 1966: 210-211); у Зети (што је први спомен Зете) и у Стону је топарх Диоклићанин Војислав (Византијски извори 1966: 212). Очигледно је за Јована Скилицу и Кекавмена Србија подразумевала Диоклитију, Травунију, Захумље и друге области.⁶

И Неретвљани (Пагани), по писању Порфирогенита, су некрштени Срби: „Земљу у којој станују сада Пагани такође су раније држали Романи, које је цар Диоклецијан из Рима преселио и у Далмацији населио. Исти Пагани воде порекло од некрштених Срба, из времена оног архонта који је пребегао цару Ираклију. Авари су такође и ову земљу поробили и опустошили, па је за цара Ираклија поново насељена. Пагани се зову због тога што нису примили крштење у оно време, када су

Србе („*Michael suit Slavorum Serblorum Rex...*“), (Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Studio et opera Georgii Fejér, Tomi VII, Volumen V, Abanno 471-1300, Budaë, 1841, 77).

⁶ Српско одређење видљиво је и у многим католичким изворима, што нарочито потврђују средњовековне титуле барских надбискупа („Примас Србије“, лат. „*Primas Serviae*“), као и у приликом помињања „Српске цркве“ у Дукљи и „Срба Дукљана“ (лат. „*Serblos Diocleates*“, „*Diocleates Serbiensi*“ „*Serblianae Ecclesianaë*“ (Coletto 1819: 43).

Тakoђе саму Дукљу, византијски извори до краја 11. вијека чешће зову Србијом. О устанку Срба у Дукљи против Византије, Јован Скилица пише: „И Србија (ή Σερβία), која се после смрти цара Романа била одметла, поново се покори. Јован посла цару који је боравио, како рекосмо, у Солуну, десет кентенарија злата, али брод, захваћен олујним ветром, удари на илирске обале (τοις Ἰλλυρικοῖς... αἴγιαλοῖς) и разби се. Злато приграби Стефан Војислав, архонт Срба (Στέφανος δ καὶ Βοϊσθλάβος, δ των Σέρβων ἀρχων), који је био пре кратког времена побегло из Цариграда и заузео земљу Срба (τον τόπον των Σέρβων), протеравши оданде Теофила Еротика...“ (Византијски извори 1966: 155-156). Исти догађај описује и Кекавмен (грч. *Κεκαυμένος*) у свом дјелу *Σύραϊσιαικον* (XI вијек), гдје дукљанског владара Стефана Војислава назива Србином Травуњанином: „Тако уради у Дукљи Травуњанин Србин капетану Драча, Михаилу, сину логотета (ὄλοιον ἐποίησεν ὁ Τρφοῦνιος ὁ Σέρβος τῷ κατεπάνω Δυρραχίου Μιχαὴλ τῷ του λογοθ-έτου υἱῷ εἰς Διοκλειάν...), и уништи његову војску која је бројала преко 40 000...“ (Византијски извори 1966: 210-212).

покрштени сви Срби. Пагани на језику Словена значи некрштени“ (Византијски извори 1959: 64).

И за *Франачке анале* из доба Карла Великог, Срби држе велики дио Далмације, „како је забележено под 822. годином (Ћирковић 1981: 147)“ (Јанковић 2007: 14). На латинском натпису са цркве Светог Луке у Котору, Вукан је краљ Диоклије, Далмације, Трибуније, Топлице и Косне, „...regi Dioclie, Dalmatie, Tribunie, Toplize et Cosne“ (Јанковић 2007: 14). Подаци, који употпуњују дату слику, повећавају се почев од Немањића, о чему свједочи бројна споменичка грађа на српском језику. Дакле, овај кратак преглед историјских података, које даје страна споменичка грађа, може нам бити од помоћи да схватимо употребу и значење лексичких јединица од коријена *срб-* у српској средњовјековној писмености, као и значење с обзиром на територију на којој се употребљава. Почев од Немање и његових потомака, сачуван је велики број извора на српском језику.

2. Рашка.

2.1. Стефан Немања је 1183-1190. успио да велики број српских територија уједини, четири старе српске кнежевине на Приморју, изван је остала једино Босна, чиме је, како саопштава у *Хиландарској повељи* обновио „своју дедовину“, којом је овладао „будући владарског рода“, стога Бог по својој неизмјерној милости дарова нашим праједовима и дједовима да овладају овом српском земљом (швадлати **СНЮВЪ ЗЕМЛЮВЪ СРЪБЪСКОВЪ**). О „враћању своје дједовине“, која је била „погинула“, пропала, говоре многи извори: ХП/СН, ХП/СП, ЖССим/С, ЖССим/СП, ЖССимСав/Т, ЖССаве/Д:⁷ **тѣмъже по мнозѣи его и**

⁷ Како наводи Ђорђе Јанковић, у *Спису о народима* за стано­вништво Травуније, Захумља, Неретве и Србије пише да су Срби, али ипак их назива Травуњанима, Захумљанима, Неретљанима, да­кле, прво је назив народа, а друго означава дјелове истог народа, тако названих по областима у којима су живјели (Јанковић 2007: 175). За­једно са њима иде и Диоклеја, о чему свједоче археолошка налазиш­та, свједоци материјалне културе. Срби се, у овом погледу, по мно­гим особинама могу разликовати од осталих Словена, тако да су и археолошки препознатљиви. Према расположивим археолошким по­дацима, Срби у Поморју се не разликују од осталих подручја на који­ма су сачувани остаци српске културе (исти су они из „потоње Дио­клеје и Травуније, припадају негде крају 6. столећа; реч је о уломци­ма грнчарије из Иловице и Тврдоша“), (Јанковић 2003: 12-14). И да-

нензъмѣрнѣн мно҃стн чловѣколюбнѣю, дарова нашнмъ прадѣдомъ н н(а)-шнмъ дѣдомъ обладаѣти **снѣвь землювь сръбьсковь...** поставн мѣ велнега жоупана, нареченаго въ свѣтѣмъ крѣщенн стѣфана неманаю. н **оковнх свою дѣдовнню** н больше оутврднхъ, б(о)жнѣювь помокнѣю н своєю моудростнѣю дановъ мн от б(о)га, н **въздвнгохъ погнѣбшѣю свою дѣднню** (ЗѢП: 68, XII/СН, 1198-1199). И Стефан Првовенчани у *Хиландарској ѿвѣли* говори о ратничким успјесима свог оца у Дукльи, такође је називајући „отачеством, рођењем и првом дедовином Немањином“: богъ... поставн г(осподн)на мн оца велнега жоупана нареченаго въ (св)ѣтѣмъ крѣщенн стѣфана неманаю, н **овновн свою дѣднню** н больше оутврдн б(о)жнѣювь помокнѣю н **своѣю моудростнѣю дановъ мѣю** од б(о)га. н **въздвнже погнѣбшою свою дѣднню...** (ЗѢП: 80, 1999-1200). Свети Сава пише да Немања „обнови дедовину“ (н **овновнвшоу** о(т)чнню дѣднню. н **болше оутврднвшѣ б(о)жнѣю помокнѣю** н своєю моудростнѣю данною мѣю от(ъ) б(о)га. н **въздвнже погнѣбшою свою дѣднню** (ЖССим/С: 148-149), те да овлада свом српском земљом (г(оспо)д(н)ноу нашемъ н **самодрѣжцоу** ц(а)р(ъ)ствѣюшоу **въсее сръбьскыє земле**, стѣфанаю немани), постављен од Бога (поставн сего самодрѣж'наго г(оспо)д(н)на ц(а)р(ъ)ствѣювати **въсее сръбьскою землѣю**. нар(е)чѣннаго стѣфана неманаю)...⁸ На крају Свети Сава опет понавља да је рођење Немањино било у Зети на

ље: „Не постоји ни један мени познат покретни или други археолошки налаз који би указивао на посебност Диоклеје у односу на остале српске пределе, који би омогућавао да се издвоји посебна култура или варијанта археолошке културе. Ова је тврдња чврста колико и наше познавање археологије тог доба, али је сада тако, до нових открића“ (186). Нема археолошки препознатљивих посебности Диоклеје. „Цела Зета са Поморјем је саставни део Србије, што показују натписи у којима се спомињу владари Вишеслав и Петар. Тек по бугарском освајању Србије, 924, може да се рачуна са успостављањем Диоклеје... Та Диоклеја постала је у житијима Немањића ‘славна’ отаџбина, свакако зато што је ту успостављено српско престоно место у време значајних владара Србије: Вишеслава, Мутимира, Петра, а нарочито у време њихових наследника, Војислава, Михаила и Константина Бодина“ (Јанковић 2007: 211).

⁸ Набраја и освојена мјеста, „која мудрошћу и трудом приобрете, те оно што је пропало насиљем од његове дједовине, и што му је припадало од српске земље, донијевши мир и тишину“ (та **вса моудростнѣю н трудошмъ свонмъ сѣа** въса **прнокрѣте**. погнѣбшою некогда отъ наснлѣа, **своѣе дѣднны**. дос(то)ннаа мѣю сръбьскыє землѣ. н **поспѣшенѣмъ б(о)жнѣмъ**, мнрѣ н тишнню **въспрѣмшоу** вл(а)д(ы)чѣствоу его от(ъ) въсоуду, ЖССим/СС: 148-149).

Рибници, гдје је било и крштење његово: **рождѣствоу его бывшоу въ зѣтѣ на рыбници, и тамо прѣдшоу с(вѣ)тоѣ кр(ь)щеніе...** (ЖССим/СС: Јовановић 1998: 188).⁹

Слично налазимо и у *Житију Свѣтої Симеона Сѣефана Првовенчаної*, гдје се детаљније набрајају мјеста која је Немања вратио, објединио, а потом отишао у „столно мјесто“ гдје прима ново крштење (ЖССим/СП: 132, 3б). Стефан Првовенчани саопштава да је слушао да је био велики метеж у овој страни српске земље, и Диоклетије и Далмације и Травуније, и да су браћа завишћу одузели земљу родитељу његову (сего с(вѣ)т(а)го г(оспод)н своєго, рождѣство и житіе и добродѣтели: аще и не соущоу мѣн тогда, ни поднѣшоу, бывших(ь) кже ѿ рождѣствѣ єго. нѣ слншаніємъ мы слншѣшоу кже бывшоу великоу метежоу: въ стране **сен сръбьскыє землє и диокантїє, и далматїє и травнїє** и ѿземльствованѣ соущѣ. родителю єго ѿт(ь) братїє своєк: закнстїю дїаволюю), а он изађе из буна њихових у мјесто рођења својега, по имену Диоклитија... (он же нзъш(ь)дѣ ѿт(ь) крамоли нх(ь) **въ мѣсто рожденїа своєго. рекомѣє дїокантїа** и нзволєніємъ б(о)жїємъ, и прѣч(н)стїє єгоо м(а)-т(є)рѣ. родн сего с(вѣ)т(а)го ѿтрока), и постаде сабиратељ пропаalih земаља отачества његова, пастир и учитељ па, штавише, и обновитељ онога што је било пропало, у месту по имену Рибница... (гдје прима крштење по западном обреду), (хотєцаго внтн б(о)жїємъ проишлоу **свькоупнтелю погнєшнмъ странац(ь), ѿт(ь)-чѣствїа єго**: пастира же и оучителю и цр(ь)квалю зыждителю: патє же и погыбшнмъ обновителю: на мѣс(тѣ) рекомѣємъ, рыбница: оу храма прѣс(вѣ)тїє 4а) и ч(н)стїє вл[а]д[ы]ч[н]цє н(а)шє в(огородн)цє), а када се вратио у столно мјесто, усред српске земље, у цркви Св. Петра и Павла прима ново крштење (ЖССим/СП: 132), (соущнмъ въ землн тон и нзволєніємъ б(о)жїємъ възвращѣш же се ѿ(т)ьцѣ єго, на

⁹ Под „приморском земљом би требало, несумњиво, подразумевати Далмацију, односно некадашње приморске поседе краљева Михаила Бодина и њихових наследника, међу којима су били приморски градови, Зета, Конавље, Захумље и Неретва. Из тога произилази да су пре Немање владари Диоклитије имали под својом влашћу у неком виду, приморске градове; ово нема код других писаца (налази се код Светог Саве). Потом Свети Сава понавља да је Немања рођен у Зети у Рибници (1924: 24), (Јанковић 2007: 14). Како примјећује Благојевић: „Можда треба повући паралелу и установити међузависност, између немањинског евентуалног преузимања важног престононичког култа зетске династије и несумњивог позивања на традицију зетске круне“ (Благојевић 2011: 7).

столное мѣсто. и сп[о]добн се крѣщеніе пріѣтн. ѡт[ь] роуки с(кѣ)т(нѣ)лиа. ꙗ архіерѣиа. поср[ѣ]дѣ ср(ь)б(ь)скыє земліє. оу с(кѣ)тїю и славному и всѣхъ-ланню, и врѣховному, ап(о)с(то)л(о)мъ, пѣтра, и павла. (ЖССим/СП: 4а, 132).¹⁰

Према Стефану Првовенчаном, Немања је повратио отачество Диоклитију и Далмацију (Стефан Немања ратује са Грцима и ослобађа српске земље у Поморављу, Рашкој, Приморју „поврати Диоклитију и Далмацију, отачество и рођење своје, прву дедовину своју, коју је насиљем држао грчки народ, и градове у њој...“, потом набраја градове које је освојио),¹¹ а из

¹⁰ Даље се набрајају, слично као и код Светог Саве, и прецизирају појединачна мјеста која је Немања освојио. У ЖССим/СС набрајају се освојена мјеста: (и въздвнже погыбшоују свою дѣдннѣ) и прнобрѣте ѡт(ь) рабна. пилота оба. а ѡт(ь) грѣтѣскыє земліє. патково. хвост(ь)но вѣсе. и под’рнцїє. кострѣц. дрѣжъковннѡу. ситннцѣ. лабъ. липлянъ. дльбогннѡу. рѣке. оуш’коу. и поморавїє. загрѣлатѣ. лѣвчѣ. бѣланцю. та вса мѡудростїю и трѡудѡмъ свонмъ сїа вѣса прнобрѣте. погыбшоују некогда ѡтѣ наснаїа, своєє дѣдннѣ. **дос(то)ннаа емоу срѣбскыє земліє** (ЖССим/С: 148-149), тј., „Пошто подиже пропалу своју дедовину, природи и од приморске земље Зету с градовима, од Рабна Пилота оба, а од грчке земље Патково, Хвостно, све и Подримље, Кострац, Дршковину, Ситницу, Лаб и Липљан, Дубочицу, Реке, Ушку и Поморавље, Загрлату, Левче, Белицу (1924: 3-4)“, (Јанковић 2007).

¹¹ Диоклантию же и далматїю. ѡт[ь]чѣство рожденїа своєго, нстовоују дѣдннѡу свою, населєнѣ (14б) внѣшоу ѡт[ь] рода грѣт(ь)скаго- и сѣзданн градн оу нен ѡт[ь] роуки нх(ь). тако да прог(лаго)лиет се грѣт(ь)скаа ѡбласть. ндже ндєна сїн соут(ь). град[ь] даань. град[ь] сардоннкын. град[ь] дннѡвѡст. град[ь] росафѣ рекомїн ск[ь]дрѣ. град[ь] сваачѣ. град[ь] вацннѣ. град[ь] славнн барѣ. которѣ же ѡставнѣ и оутѣрднѣнѣ. и възнесѣ дворѣ свон ванїємъ. нже кс(тѣ) и до селе. прочєє же град[є] нспроврѣже и раздрѡушн. и нздннн славоу нхѣ въ ѡбразѣ ѡпоустєнїа. грѣт(ь)скоє же ндє нстрєвнѣ да не ндєноуїет се ндє нх(ь) (ЖССим/СП, 132; ССКњ1970: 85-8) и прнобрєте ѡдѣ мѡрьске зем(ь)лє зєтѣ и сѣ градовн, а ѡдѣ арбанасѣ пѣлоуѣ, а од грѣтѣке зем(ь)лє лабѣ сѣ липланємъ, гльбогннѡу, рѣке, загрѣлатѡу, лѣвчѣ, лепеннѡу, бѣланцю.

Код Теодосија такође стоји: диоклантию же и далматїю. ѡт[ь]чѣство рожденїа своєго, нстовоују дѣдннѡу свою, населєнѣ внѣшоу ѡт[ь] рода грѣт(ь)скаго- и сѣзданн градн оу нен ѡт[ь] роуки нх(ь). тако да прог(лаго)лиет се грѣт(ь)скаа ѡбласть. ндже ндєна сїн соут(ь). град[ь] даань. град[ь] сардоннкын. град[ь] дннѡвѡст. град[ь] росафѣ рекомїн ск[ь]дрѣ. град[ь] сваачѣ. град[ь] вацннѣ. град[ь] славнн барѣ. которѣ же ѡставнѣ и оутѣрднѣнѣ. и възнесѣ дворѣ свон ва нїємъ. нже кс(тѣ) и до селе. прочєє же град[є] нспроврѣже и раздрѡушн. и нздннн славоу нхѣ въ ѡбразѣ ѡпоустєнїа. грѣт(ь)скоє же ндє нстрєвнѣ да не ндєноуїет се ндє нх(ь) въ ѡбластн тон ѡт[ь]н[оу]доу. а людї своє нже въ ннх(ь) невѣрдннѡ

текста, како појашњава Ђорђе Јанковић, постаје јасно да ти градови сачињавају Далмацију, те да краљ Стефан Првовенчани помиње Диоклитију и далматинску страну као отачество Немањино. Под Далмацијом Стефан Првовенчани подразумева (наведене) приморске градове (тј. Поморје / Приморје), (Јанковић 2007: 14). Такве одреднице су садржане и у другим изворима, код Стефана Првовенчаног „Немања је самодржац све српске земље и поморске“,¹² за Доментијана, писца *Житија Светиої Сава*, Немања је „ослободио Диоклитију и Далмацију“ (1988: 254), „великославни и великородни жупан Немања самодржавно је царевао свом српском и поморском земљом и Диоклитијом и Далмацијом и Травунијом...“,¹³ а за Теодосија Свети Сава „беше син великог жупана Немање, владара српског, који самодржавно владаше свим српским земљама, што се зову: Диоклитија, Далматија, Травунија, на истоку се Илирији приближавајући, а на западу на Римску област наслоњени“.¹⁴

У складу са претходним је и титулисање Стефана Немање у другим изворима: самодржац **срѣвскїе земље** и поморскїе (1168-1196); свети симеонъ неманиа, **господинъ всѣхъ срѣвскнхъ земль** (ССЗН 3/75, У манастиру у Ђурђевим ступовима), касније: свети **судеонъ срѣвскї** (у цркви села Завоја, окр. пирот.); ѿ колн се **судеон неманиа назва господинъ срѣвскѣ** до лѣта внише писаннаго **ѡтѣ** нма емоу подроужїет лѣт **ѡтѣ** (Летописачке белешке, 807-1408, ССЗН 3/82, Записи у рук. Н. Б.), ...ѡт(ѣ)ць же ѿго вѣиаше самодрѣжьць всен срѣвскнѣ **земле стѣфанъ неманиа** (НССС 1980: 78), итд.

сѣхранн· слоужитн бл[а]д[ы]ч[ь]ствоу ѿго съ страхоу и съ вр(е)чениннм дѣломъ ѡт[ь] светаго (ЖССимСав/Т 147).

¹² Свети Симеон је према СП наставник и учитељ, самодржац све Српске земље и Поморске (житне и жнзнь· прѣп[о]добнаго· и бл(а)ж(е)наго· и с(в)т(а)го ѡ(тѣ)ца н(а)шего· судеона· прѣжде бывшаго, наставника, и оучителя г(о)с(подн)на же и самодрѣжца· ѡт(ѣ)цьствїа си, **всѣе ср(ѣ)в(ѣ)скыѣ землѣ, и поморскыне**, ЖССим/СП: 132).

¹³ великославнодоу и велероднодоу жоупаноу немани самодрѣжавно царствоушоу **всѣю срѣвскою землѣю и поморскою и диокантию и дальмацию и травунию** (ЖССаве/Д, Даничић 1965).

¹⁴ сын (тј. Свети Сава) снѣ бѣ жупана великаго, немани, бл[а]кы срѣвскаго. нже самодрѣжно **владѣствовавшѣ всѣмн срѣвскымн землямн. еже глѣют се, диокантиа, дальматиа, травуниа**. къ востокѣ оубо нанрїи прилежаше. къ западѣже, ринстѣн области прилежаше (ЖССимСав/Т: 3).

Наименовање простора којим влада Немања и његово титулисање, или се обухвата једним именом (владар, самодржац, велики жупан, господин) „све српске земље“, („цјелокупне српске земље“, једнина), или синтагмом „свих српских земља“, или прецизирањем и набрајање појединих дјелова, некад општије (Поморје: „самодржац све српске земље и поморске“), некад детаљније: „Намања самодржавно царује свом српском земљом и поморском и Диоклитијом и Далмацијом и Травунијом“; „Немања самодржавно владаше свим српским земљама, што се зову: Диоклетија, Далматија, Травунија“,¹⁵ потом, углавном у каснијим споменицима, налазимо и „Симеон српски“, „господин Србљем“... Дакле, извори се слажу у најбитнијем: Немања је (по)вратио своју дједовину и овладао „свим српским земљама“ / „свом српском земљом“, „што се зову...“. Овакве ће формулације у суштинском, а, углавном и формалном смислу (са неким варијацијама с обзиром на новонастале моменте) бити наслијеђене и у титулацијама каснијих владара. (...)

2.14. За етноним се веома рано срастају и облици од *Србљ-* и облици од *Срб-* (у једнини и множини), најчешће у односу на припаднике других народа: Влаха, Латина, Арбанаса... Дио корпуса, са циљем да наведемо по неки примјер за све падежне облике, изложићемо у другом дијелу рада.

2.15. Именица *Србија*, као што смо рекли, употребљава се у страним (прије свега Византијским) изворима. Рано се (1299. године) срета у преводу грчких докумената на старосрпски, што може бити утицај грчког: *κνρ' λεζνι ц(а)ρα χροϋсоволь небраннь поϋти въ србѣню...* (Инвентар хиландарског архива. Најстарији сачувани попис грчких докумената на старосрпском језику и превода неког од њих, највјероватније на старосрпски, 1299, ЗНПП/302); *ѿ сербне* славна, нинѣ и бѣдна (1389, ССЗН 3/46, Натпис испод слике боја косовског у трпезарији ман. Раванице). Почев од 18. вијека овај облик се чешће срета, а касније (од 19. вијека) и уопштава: *съ... савою, первыиѣ архіепнскопоѣѣ всея сербни...*

¹⁵ У издању Љ. Стојановића, као група старијих родослова напореда су издати веома сродни, али не идентични текстови: *Карловаки, Заїребачки, Пајсијев, Врхобрезници*. Сва четири имају титулу Немањину: велики жупан и самодржавни „господин всех српских земљ и поморских Диоклетије, Далматије, Травуније, Захлумије“ (Ћирковић 2008: 9).

принде и на днѣ по наслѣдню отечества дн сербское кралекство днѣ, стефану уршю (1293, Натпис над десним малим вратима што воде из паперте у цркву у ман. Хиландару – Чтен.¹⁶ 1867, IV, 22. ССЗН, 1/14). и **сербниѣ** ѣ истом бысть въ то время понти на поутѣ съ великниѣ нуждомъ... (1646, Запис у ман. Хиландару, ССЗН 1/356), и пакн на... бысть рать конна сербниѣ съ тѣрцыма, и тогво года тѣрцы сапалнише монастырь стѣдениѣ, а мощи светагво stefana крала ѣеромонаш пренесоше **во сербїю**, монастырь братьевшнѣ (1805, ССЗН 2/330, Запис у требнику ман. Каленића).

Језик се именује, када се именује, као српски, често и словенски (прије свега када се односи на српскословенски). Примјере остављамо за неку ширу верзију рада.

3. О Босни, за разлику од Србије, из 12. вијека није сачувано много обавјештења. „Познати византијски писац Јован Кинам забележио је (1159) да река Дрина, одваја Босну од остале Србије“ (Благојевић 2011: 137). „Није познато ко је наследио Кулина бана. После њега помиње се по имену бан Стефан“ (Благојевић 2011: 138), потом бан Матија Нинослав. Код свих владара употребљава се, у различитим контекстима, српско име.

3.1. Бан Матеј Нинослав (1232-1250), у повељама своје поданике назива Србима: ако вѣрѣѣ **сербаниѣ** влаха, да се при пред кнеземъ дѣбровѣчкниѣ. и тако вѣрѣѣ влахъ **сербаниѣ**, да се при пред баномъ. и инодѣ влахъ и инодѣ **сербаниѣ** да се не нсма (1214-1217, ССПП 1/6; 1240, ССПП 1/8), итд.

3.2. И у повељама бана Стефана II Котроманића (1322-1353), помиње се српско име, у овом случају у вези са језиком којим су писане (печатане) његове повеле, наспрам паралелних латинских (које су у Дубровнику):

гѣнь stefanъ (по милости) божноѣ банъ босни и ѣсо(ри и соли) и гѣнь хомскон земан..., ставлю га гѣнь банъ stefanъ свою златѣ печать да ѣ веровано сваки да знаѣтъ и видн истинѣ а томѣн сѣ .д. **повеле** еднако **двѣ латински а двѣ српски** и све сѣ печакене златнеми печати двѣ ста повеле ѣ гдн бана stefana а двѣ повеле ѣ дѣбровниѣ, (Бан Стефан Уступа Дубровчанима Рат, Стон, Превлаку и отоке око Рата, 1332, препис ССПП1/46), итд.

3.2. Бан и краљ Твртко Котроманић, Твртко I (1353-1377, 1377-1391), када добија српску круну, постаје краљем

16 Чтения въ императорскомъ обществѣ исторїи и древностей росїйскихъ при московскомъ университетѣ. Москва.

свих Срба, па се при титулисању срета: „краљ Србљем Босни, Приморју, хумској земљи, Доњим крајевима, Усори, Соли, Подрињу, западним странама и к томе...“, „Почех правити (започех) престо српске земље“¹⁷ (краљ **СРБЛЕДЬ БОСНИ ПРИМОРЬЮ ХЪЩИЦИ ЗЕМЛИ, ДОННИ КРАЕДЬ УСОРИ СОИ ПОДРЪНЬЮ ЗАПАДНИИ СТРАНАИ И К ТОДЮ**; наследовати престо мојих прародитеља и родитеља госпде српске, и потоць начехъ съ богоць краљевати и правитъ прѣстољь сръбьскне земле.. Краљ Србљем и Босни и Приморју). Владане над великом дијелом српских земаља подстакло је и обавезивало Твртка I Котроманића да узме титулу краља, која је више вјекова припадала Немањићима. Како се каже у повељи, Божијом милошћу удостојен би „двоструким вијенцем, да управља са две владавине“: „Првом и од давнина, у богодарованој земљи Босни, а потом га је Господ удостојио да наследи престо својих прародитеља, госпде српске, зато што су ти прародитељи у земаљском царству царевали, али су се на небеско царство преселили. Твртко је потом видео напуштену земљу својих прародитеља, која нема свог пастира, па је отишао у ‘српску земљу’, желећи да учврсти престо својих родитеља и отишавши тамо, беше венчан Богом дарованим венцем на краљевство прародитеља својих [...] Одмах после крунисања Твртко је почео ‘с Богом краљевати и учвршћивати престо Српске земље’“ (Благојевић 2011: 292-294), те му тиме припада од Дубровника „доходак српски“, по закону по којем су давали „госпди српској“¹⁸ (Ове ће се формулацији, и права, са неким варијацијама, понављати и код каснијих краљева из Босне).

¹⁷ Ми Стефан Твртко, милошћу Божјом краљ Рашке, Босне и Приморја итд. (Повеља краља Твртка I Котроманића Шибенику, 1390, ГПБ4/37 2011, латински писана). „Треба напоменути да се одредба краљ Срба, Босне итд. из ћирилских босанских повеља, у латинским редовно јавља у облику rex Rascie, Bosnie etc. Ради се о еквиваленту у којем је народносна одредница замењена државном, односно територијалном“, (Благојевић 2011: 46).

¹⁸ „Милешево, са гробом св. Саве, чији је култ међу Србима био знатно развијен, и као задужбина Немањића изабрано (је) намерно да се нагласи то везивање за старо наслеђе. Од тада, он се, по обичају српских владара, назива Стефан Твртко; на свој двор доводи посебног логотета из Рашке и са њим српске краљевске обичаје; од Дубровчана прима 2000 перпера светодимитарског дохотка који су они докле плаћали српским владарима“ (Ђоровић 2009: 104).

спо^абн ме с^ср^ср^сбн^д в^кнц^и и^ако о^бо^иа в^ладн^чствн^иа н^справл^ти м^н пр^вѣ^кѣ ѿ н^спр^ва в^ь б^го^дарован^нѣн^намъ зем^ли босн^ѣ. пото^д же госпо^дѣ м^оюмъ богъ спо^аб^шъ ме нас^лѣдовати пр^ѣсто^ль м^он^х пр^ѣродн^тель госпо^дѣ ср^бьск^е зан^е бо т^н б^ѣх^ъ м^он пр^ѣродн^телн^е в^ь зем^льн^ѣмъ ц^рт^вѣ ц^рт^вокаше [н^дох в^ь ср^бп^къ зем^лю жел^ан^е и х^оте в^ь ср^бп^къ зем^лю жел^аи и х^оте] **З**кр^епн^ти пр^ѣсто^ль р^одн^тель м^он^х и т^амо ш^даш^ъ м^н в^ѣн^чан^ь бы^х б^го^мь дарованн^и м^н в^ѣн^цемъ на к^рал^нѣв^ѣт^во пр^ѣродн^тель м^он^х и^ако б^нт^и м^н ѿ х^ѣ н^сх^ѣс^ѣ б^лг^ов^ѣрно^мъ и б^ог^ом^ь постав^лен^номъ ст^ефану к^ралю ср^бляемъ и босн^ѣ и по^дору и за^падн^нмъ ст^ранамъ. и пото^дмъ нач^ѣхъ с^ь б^ог^омъ к^рал^нѣват^и и прав^н пр^ѣсто^ль ср^бьск^не зем^лк^ѣ. по семъ же словъ и пот^вр^ѣжден^ню к^рал^нѣв^ѣства м^н об^ѣща с^ѣ и за^пнс^а градъ д^ѣбровн^н да даю к^рал^нѣв^ѣствъ м^н до^ход^ьк^ь ср^бьск^н по за^конъ кон с^ѣ давал^ѣ госпо^дѣ ср^бьск^{он}. пр^ѣродн^телн^е и р^одн^телн^е к^рал^нѣв^ѣства м^н госпо^да ср^бьск^а и босн^нск^а. ст^ефанъ т^вр^тк^ѡ в^ь х^ѣ б^гѣ к^рал^ь ср^бляемъ и босн^ѣ и пр^нмор^ню (Пот^вр^ђу^је повел^ѣе пре^ђаш^нихъ банова и ср^пск^{их} к^рал^ьева 1378, ССП 1/75-82), сподо^влен^ь бы^х в^ѣн^ча и ч^ѣст^ни к^су^фет^ра ц^рск^а пр^вн^х м^он^х р^одн^тель ст^ыхъ госпо^дѣ ср^бьск^е к^рал^нѣв^ѣ и ц^рб^ь. не хот^ѣ к^рал^нѣв^ѣство м^н пот^овр^нт^ь за^кон^ѣ стар^ѣ гра^д д^ѣбровн^нка ц^о с^ѣ н^мал^н з^ь госпо^домъ раш^ькомъ н^ь вол^ѣю..., ст^ефанъ т^вр^тк^ѡ ... к^рал^ь ср^бляемъ и босн^ѣ и пр^нмор^ню (Уки^да сл^аниц^у у драчевици, 1382,83-85)...

Крунисање је обављено у јесен 1377. године, највјероватније на Митровдан у манастиру Милешеви, мјесту особито^г култа Светог Саве, оснивача Српске цркве (Јечменица 2008: 43). „Крунисан је круном српске краљевске куће за краља Србљем, Босне и Поморју и Западним странама и свом народном имену додао оно које су симболички носили сви српски владари – Стефан. Тврчково крунисање признали су најистакнутији српски господари, признали су га Дубровчани и Млечани, и он је, уздигнувши се у јерархију владара, усвојивши звања и церемонијал српског двора, учврстио власт у Босни“ (Јечменица 2008: 43). Тако је: „Света круна‘ српских краљева остала је у трајном поседу династије Котроманића, практично до пада босанске државе под власт Турака“ (Благојевић 2011: 249).

3.3. Краљ Стефан Дабиша Котроманић (1391-1395) је: „краљ Србљем Босни, Приморју, Хумској земљи, Доњим крајевима, Западним земљама, Усори, Соли и Подрињу“, потврђује „повелје српске рашке и босанске“, „удостојен бијаше владати у земљама родитеља и прародитеља“.

сп^ов^ов^лен^ь б^нх ц^рб^тковати **в**а зем^ляхъ р^одн^тель и пр^ародн^тель нашн^х твор^ѣ прав^ьдъ.. ѿ повел^ахъ с^ь р^одн^тел^ѣ и пр^ародн^тел^ѣ нашн^м з^ь госпо^домъ ср^бьско^мь раш^ькомъ и босан^ьско^мь... пр^вн^х нашн^х сп^ов^од^ьшн^не за^кон^ѣ

и **ЗВѢТЕ** и **ПОВЕЛЕ** **ГОСПОДЕ СРЪБЬСКЕЕ РАШКЕ** и **БОСНЬСКЕ...** **СТЕФАНЪ** **ДАВНИША** **МНОЛОСТНО** **БОЖНОМЪ** **КРАА** **СРЪБЛЕЦЪ** **БОСНИ** **ПРИМОРНО** **ХЪЛЫСЦИ** **ЗАМАН** **ДОЛННИЦЪ** **КРАЈЕЦЪ** **ЗАПАДНИЦЪ** **СТРАНАЦЪ** **УСОРИ** **СОЛИ** и **ПОДРОЊНИУ** (1392, ССПП 1/176), итд.

3.4. Краљица Јелена, 1395-1398 („краљица Србљем, Босни и к томе“, „краљица Србљем Босне, и Приморју, и западним старнама и к томе“):

Јелени по **МНЛТИ** **БЖИЕН** **КРАЛН** **СРЪБЛЕ** **БОСНѢ** и **К ТОМЪ...** да **НАМЪ** **КРА-** **ЛЕКВСТВО** **ТИ** **ПОТВРДИ** и **УКРѢПИ** **ЗАПИСЕ** и **ЗВѢТЕ** **КОЕ** **МО** **ИМАА** **СЪ** **ПРВЪ** **ГОПОДО** **СРЪБЬСКЪ** и **СТОПЧИВЫШИ** **КРАЛЕ** **ТВРЪКЪ...** (Дубровчани јој одговарају да се радују васкрсењу краљевства јој..., 1395, ССПП1/238-239); по **ИЗЪВОЛЕНУ** **БОЖЬЮ** **КРАЛНИЦА** **СРЪБЛЕ** **БОСНЕ** и **ПРЪ-МОРИЮ** и **ЗАПАДНЕ** **СТРАНАЦЪ** и **КЪ** **ТОМЪ...** (Краљица Јелена укида царине на Маслини и на Сланом, 1397, ССПП1/240); **МОЛМО** **ВАСЪ** **КАКО** **СРЪЧАНН** **ПРЪИТАТЕЛЕ** **УДАНТЕ** **НАМЪ** **ДОХОДАКЪ** **СРЪБЬСКИ** **КОИ** **СТЕ** **ДАВАА** **ГОСПОДИ** **СРЪБЬСКОИ** **О** **МНТРОВИ** **ДНЕВИ...** (Шаље посланике по доходак, 1397, ССПП1/241).

3.5. Краљ Стефан Остоја Котроманић (1398-1404, 1412-1418), у потпису је увијек **СТЕФАНЪ** **ОСТОЈА**, у титулисању у тексту повеља: „краљ Србљем Босни, Приморју, Хумској земљи, и Западним земљама, доњим крајевима, Усори, Соли, Подрињу“, „краљ Србљем и Приморју“, „краљ Србљем Босни и Приморју“, „краљ Србљем Босни и к томе“, „краљ Србљем Босне и свим западним земљама“, „краљ Босни“, „краљ босански“.

АЗЪ **СТИПАНЪ** **ОСТОѢ** **ПО** **МНОЛОСТИ** **ГДА** **БГА** **БЛАГОВѢРНИ** **КРАА** **СРЪБЛЕЦЪ** **БОСНѢ** **ПРЪМОРНО** **ХЪЛЫСЦИ** **ЗЕМАН** и **ЗАПАДНЕЦЪ** **СТРАНАЦЪ** **ДОНИЦЪ** **КРАЈЕЦЪ** **УСОРИ** **СОЛИ** **ПОДРОЊНИУ** и **К ТОМЪ...**, **ГДНЪ** **КУР** **СТЕФАНЪ** **ОСТОЈА** **КРАА** **СРЪБЛЕ** **БОСНИ** и **ПРИМОРНО** (ГПБ1/112-113, 1398); **ПРѢХЪ** **БОЖАСТВЕНЮ** **БЛАГОДИТЬ** **СПОДОБЛШЪ** **МН** **НАСАНДОВАТИ** **ПРѢСТО** **МОНХЪ** **ПРАРОДИТЕЛНИ** **ГСПДЕ** **СРЪБСКЕ** и **БОСАНСКЕ...** **ВѢНЧАНЪ** **ВѢХЪ** **БОГОДАРОВНИЦЪ** **ВѢНЧЕЦЪ** **НА** **КРА-** **ЛЕВСТВО** **КАКО** **БТИ** **МН** **ВА** **ХРИСТА** **БГА** **БЛАГОВИРЬНОМЪ** и **БОГОМЪ** **ПОСТАВЛЕНО-** **МЪ...** (Уступа Дубровачнима села од Курила до Стона 1399, ГПБ 1/124-126); **СТЕПАНЪ** **ОСТОѢ** **МНОЛОСТНО** **БЖИЦОВЪ** **КРАА** **СРЪБЛЕЦЪ** **БО-** **СНИ** и **КЪ** **ТОМЪ...** **МОЛЪ** **ВАС** **КАКО** **Є** **БРАТНЮ** **ДРАГЪ** **ДА** **НИМЪ** **ДАСТЕ** **ДОХОДАКЪ** **СРЪБСКИ** **ДВИ** **ТИСЪХИ** **ПЕРПЕРЪ** **КАКО** **ИХ** **СТЕ** **ДАВАА** **НАШИМЪ** **РОДИТЕЛЕМЪ...** (Шаље посланике по српски доходак, 1399, ССПП1/423-425); **КРАА** **СРЪБЛЕ** **БОСНЕ** и **СВИМ** **(ЗАПАДНЕЦЪ)** **СТРАНАЦ** и **КЪ** **ТМЪ...** (Дубровчани у својим повељама на исти начин..., Примају краља Остоју за свог властелина, 1399, ССПП1/427-428, 429, 430); **ПРИВНСО-** **КИ** **ГНЪ** **СТИПАНЪ** **ОСТОѢ**. **МНОЛОСТНО** **БОЖНОМЪ** **КРАА** **БОСНИ** и **К ТОМЪ...** **ДОБРЕ**

законе кое сѣ нѣлаан с прѣво бнѣвшомѣ господомѣ **срѣбскодѣ рашкодѣ н босанскодѣ...** прѣсѣѣтан г^анѣ стефанѣ остоѣ. **кряль боснѣ н к томѣ...** (Потврђује Дубровчанима повластице ранијих српских и босанских краљева, 1409, ССПП1/437-439); о^а г^ана остоѣ **кряля босанскога...** (Краљ Остоја извјештана Дубровчане коме је дао под кирију куће свој еу дубровнику, 1411, ССПП1/441); кряль остоѣ... **кряль всон босне хѣдискон землн прѣдѣорю н донѣдѣ краѣ** (Укида царину у попову, 1418, ССПП1/446);

3.6. Краљ Стефан Твртко Твртковић, Твртко II (1404-1409, 1421-1443) у титулисању: „краљ Србљем Босни, Приморју, Хумској земљи, и Западним земљама, доњим крајевима, Усори, Соли, Подрињу“, „госпѣ српске, рашке и босанске“, „краљ Босне“, „краљ босански“, „краљ Твртко Твртковић“, „краљ свој Босни Србљем, доњим земљама и к томе“:

азѣ стѣпанѣ твртко твртковићѣ по мнлостн г^а бѣа мѣого **кряль срѣбледѣ боснн прнѣорю хѣднцн землн доннѣ краѣдѣ хсорѣ солн подрѣннѣ западннѣ странаѣ н к томѣ...** сподобленѣ бѣхѣ кралевати ва землахѣ роднтѣлѣ н прароднтѣлѣ нашнхѣ..., запнсе кое сѣхѣннлн н записан **господа прѣва босаньска рашька н српьска** (Краљ Твртко Твртковић потврђује Дубровчанима уступљено све приморје од Курила до Стона, 1405, ССПП1/490-492); г^ана кряля стефана твртка твртковића... хотѣе краснн старѣ н почѣнѣ любавѣ прѣво бнѣше **гоѣ срѣбѣке рашке н босанѣке...** **кряль боснѣ...** **крялю босаньскодѣ...** крялю боснѣ н к томѣ 1406, 1407, 1420, крялю тврткѣ твртковићу, 1415, (Дубровчани га примажу за свог властелина 1405-1420, у више повѣља, 1442, 1443); кралевѣствѣ мн давати о^а рѣченога града дѣбровннѣ н о^а опѣне **срѣбѣскн доходакѣ** двн тнсуѣн перпер дннарн дѣбровачнцнхѣ... г^ан кряль твртко твртковнѣ **кряль боснн н к томѣ** (Краљ твртко Твртковић, Потврђује Дубровнику повѣље својих претходника од Твртка до Остоје, 1421, ССПП1/504-505); гнѣ шефанѣ твртко твртковнѣ **кряль срѣблѣмѣ боснн прнѣорю н к томѣ** (Потврђује мир Радослава Павловића с Дубровчанима, 1433, ССПП1/512/513); штефанѣ твртко твртковићѣ **кряль всон боснн срѣбледѣ н доннѣ краѣдѣ н к томѣ...** (Потврђује да је примио српски и стонски доходак, 1438, ССПП1/514-515).

3.7. Краљ Стефан Остојић Котроманић (1418-1421) је „краљ Србљем Босни и Приморју“, „краљ Србљем Босни и приморским земљама“:

азѣ стѣпанѣ по мнлостн божаства **кряль срѣбледѣ босннн н прнѣорнѣ** сподобленѣ бнхѣ кралевѣствѣе ва землахѣ роднтѣла мн прнсвнтѣлога..., града дѣбровннѣ кое сѣ нѣлаан ѣ повѣлахѣ сѣ рѣннѣдѣ роднтѣлѣмѣ н

прародителѣмн нашѣмн **з** госпо^адѣ рашкодѣ н сръпскодѣ н босаньскодѣ..., законѣ н ѡвнѣ н повелѣ н писаниѣ господе сръпске рашке н босаньске... (Потврђује повелѣ својих претходника. 1419, ССПП 1/554); сподобльшѣ мѣ насловати прѣстоль моего **родителя н прародитель кралевь господе сръпске н босанске...**, бѣгомъ изъбраномѣ г^анѣ стипанѣ **к**ралю сръбледѣ боснѣ н **приндосрскнѣмъ странацѣ** н по тоѣже почѣхъ съ бѣгомъ кралевати... реченон господн

3.8. Краљ Стефан Томаш Остојић Котроманић (1443-1461) је „краљ Србљем Босни, Приморју, Хумској земљи, Далмацији, Хрватима, Доњим крајевима, Западним земљама и к томе“

потврѣднсьмо... записаниа речене **господе сръпске н босаньске** н потврѣднѣ..., **завѣзашѣ се кралевствѣ мн давати сръпски доходакѣ** двне тисѣкѣ перперѣ динари дѣбровачьнихъ... како сѣ давали кралеѣмъ босаньцимъ нашимъ родителеѣмъ бившомъ господн..., **ѡтефанъ томашъ краљъ божнѣмъ милостыю сръблемъ босни приморью хомьсци земли. дяльмьци херьбатыомъ доннѣмъ краемъ западннѣмъ странаемъ н к томѣ** (Потврђује повластице Дубровчанима. 1444, ССПП 2/117; Исто: 1451, Склапа савез са Дубровчанима..., ССПП2/118).

3.9. Краљ Стефан Томашевић Котроманић, 1461-1463 („краљ Србљем Босни, Приморју, Хумској земљи, Далмацији, Хрватима, Доњим крајевима, Западним земљама, Подрињу и к томе“, „краљ босанки и к томе“, „краљ Србљем Босни, Приморју, и к томе“):

мн гдѣн ѡтефанъ степанъ томашевнѣ **краљ сръбледѣ босни приндорью хъмьци земли далмацин хрватомѣ доннѣмъ краемъ западннѣмъ странацѣ ѡсорѣ солн подринью н к томѣ...**, власееѡ дѣбравачьнихъ приндише н **завѣзашѣ се кралевствѣ мн давати сръпски доходакѣ...**, **ѡтефанъ степанъ божнѣмъ милостю краљъ босаньски н к томѣ** (Повеља босанског краља Стефана Томашевића Дубровачкој општини о дугу краља Твртка. 1461 ГПБ 1/148). Тако је и у другим повељама (1461, ГПБ 1/160; ѡтефанъ степанъ **краљ сръбледѣ босни приндорью н к томѣ...** (1461, РВГ 1/166, 167), итд.

„Последњи босански краљ Стефан Томашевић најпре је у Смедереву добио титулу деспота (1459. године, Ј. С.), ‘уз сложну вољу свих Срба’, како се хвалио његов отац краљ Томаш“ (Ђирковић 1964: 318.)

3.10. У повељама се налазе подаци и за именовање становника као Срба, језика као српског, дохотка – српског, што говори о општем присуству овог имена на простору Босне: Бан Матеј Нинослав у повељама своје поданике назива Србима,

говорећи о могућем спору и суду „Србљина“ са Дубровчанима (који су за њега Власи, као и сви остали Романи) приликом трговине.

азъ рабъ божї матѣн а одиѣломъ нннослав. банъ босъньски... опкинѣ доубровѣчкон такоомъ с(б)мь се келѣвою клелъ, какоомъ се банъ кѣлннъ клелъ. да ходѣ власн свободно нхъ добнткѣ тако како соу ѣ бана кѣлнна ходннн... а се аще. ако вѣроуѣ **срѣбаннъ** влаха, да се при прѣдъ кнеземъ. ако вѣрѣе влахъ **срѣбанна** да се при прѣдъ баномъ. (н) нномъ влахъ да не вѣде нзма... (Заклетва босанског бана Матеја Нинислава кнезу и дубровачкој општини, 1232-1235, ЗѢПП 134-135).

Именоване тог типа сретамо и код других владара:

тко годн греде ѣ стонъ нлн дѣбровѣчаниннъ нлн влахъ нлн **срѣбаннъ** нлн тко ннн н такоѣе н стона да плаѣа царнннъ... (Гргур укида царину Стону, 1418, ССПП1/541), код војводе Ђурђа Воислављевића: воевода долннхъ кран... ѣ градовнхъ вратарь... новн... крѣшеваць... н ѣ селъ ѣ темъ нхъ застасмо ѣ дрѣжанью нлн **срѣбаннъ** нлн влахъ. н к томъ нлѣ прндасмо ннхъ племеннто што нлѣ бнше ѣзео воевода сандааль... (Повеља војводе Ђурђа Воисављевића, наследника херцега Хрвоја Вукчића Хрватинића, којом потврђује баштинске посједе браћи Ђурђевићима, поред осталих села између Цетине и Неретве, Поткрешево, 1434).

3.11. Језик се такође именује као српски, за што имамо већи број потврда још од Стефана II Котроманића:

банъ боснн н ѣсо(нн н солн) н гѣнь ходскон землн..., ставлаю га гѣнь банъ стефанъ свою златъ печать да не веровано сваки да знаекъ н видн истиннъ а томън сѣ .Ѣ. **повеле ѣднако двне латннскн а двн срѣпскн н све сѣ петакене златнедн печатн двне ста повеле**); потом код војвода Сандаља Хранића („војвода босански“), код кога имамо велики број примјера са називом језика, „листа“ – „српски“. слав’номъ н вел’можномъ великомъ **воеводн босан’скоомъ г’ннъ сан’далю...** (у многим повељама)... доннхъ кнезъ н властелемъ дѣбровѣчннмъ **трн ннхъ лнстове** вироване н свндокѣю ере овъ лнст блнзъ овоган мога писанѣ ѣ селъ тетрагъ н с дрѣзнмъ **лнстоомъ срѣпскннмъ** кон за овнмъ лнстоомъ ѣ селъ тетрагъ прѣвн... а естъ овъ лнстъ писанъ въ лнто роштѣва х’тѣва тнсѣщно н четнра ста н шесто лнто днсеца маѣ четвртн данъ ѣ дрѣгн лнстъ кон за овннен нде **српскн естъ писанъ** в лнто рост’а хрнстова тнсѣщно н четнрн ста н шесто лнто... (Изузимање из оставе и преношење остатка у трећи лист, 1407, ССПП1/337), итд. Другачији начин именовања не сретамо у периоду до доласка Турака.

3.12. Доходак који се наслеђује од српских краљева и царева такође се назива српски. Бан и краљ Твртко Котроманић (записа градъ дѣбровнн^ѣ да даю краљевствѣ мн **доходѣкъ срѣбскн** по

законѣ кон сѣ давалє **господе сръбьскон...**); краљ Стефан Дабиша (дѣбровника прѣднше и завеѣзаше се **краѣвѣтвѣ** мн **ДАВАТИ** ѿ реченога гра^а и ѿбѣѣнне **сръбьскн доходакѣ...**); краљица Јелена (**Ѱданте нацѣ доходакѣ сръбьскн**); краљ Стефан Твртко I Твртковић (**за доходакѣ сръбьскн** кон се дає по ѿбѣнчаю **кравѣвствѣ** мн ѿ дмитровн днєвн...); краљ Стефан Томаш (завеѣзаше се **кравѣвствѣ** мн **ДАВАТИ сръбьскн доходакѣ...** како сѣ давалн **кравѣдѣ босаньцицѣ**), итд.

4. И за подручје Хума/Херцеговине такође је видљиво везивање за српску традицију.

4.1. Код Стефана Вукчића Косаче, осамостаљење се испољило и у титулатури, он је 1448. године „божијом милошћу херцег хумски и приморски и велики војвода русага босанског, кнез дрински и веће“, а годину дана касније (1449) титула је добила суштинску измјену увођењем израза „херцег од светога Саве“: „по милости божијој херцег од Светога Саве, господар хумски и приморски и велики војвода русага босанског, кнез дрински и к томе“. Оваква титула може се објаснити тиме што је Захумље, односно Хум, у раном средњем вијеку имало све елементе једне државе (Благојевић 2011: 358). Косаче су настављачи немањићких традиција ранијих вјекова. Од 6. априла 1449. године потиче најстарији документ у којем се титулише као „херцег од Светог Саве“.¹⁹

мн г^ань стѣпанъ мнѣстѣю **вожнѣомѣ великн воєво^аа рѣсага босаньскога н кѣ томѣ...** (Потврђује да је примио наслеђе од Јелене жене Сандаљево, 1443, у Кључу, ССПП2/57; Исто у још неколико повеља, исте године и 1447); стипанъ **вожнѣомѣ** мнло^{ст}ю **херьцегѣ холскн н прьлорѣ^кн н великн воєвода рѣсага босаньскога** кнезѣ дрьн^комѣ н веће (потврђује да је примио дукате, 1449, ССПП2/63); мн г^ань стѣпанъ **бжнѣомѣ** м^аостѣ **херцегѣ ѿ^аь светога саве господарѣ хѣмскн н**

¹⁹ „Ушавши у састав државе Немањића, Захумље је до средине XIII века уживало статус удеоно кнежевине, а када је доспело у оквиру босанске државе (1326), оно још увек није било лишено свих елемената државности“, што је помогло Стефану Вукчићу Косачи приликом осамостаљења и истицања да је ‘господар хумски’ (Благојевић 2011: 358)... Уместо уобичајеног везивања титуле херцега за неки град или територију, Стефан Вукчић се определио да ново достојанство повеже са именом највећег српског светитеља Саве“, што се могло односити и на Милешеву, гдје су почивале светитељеве мошти. „Стефан Вукчић Косача знао је веома добро да је Растко Немањић у младости био удеони кнез и господар Захумља“ (Благојевић 2011: 358-359).

ПРИЛОРСКИ И ВЕЛНИ ВОЕВОДА РУСАГО БОСАНСКОГА КНЕЗ ДРИНСКИ И К ТОМЪ... сннѣ и знѣкъ многопотѣнога и гласнога споменѣтѣа г^ана сан^алаа внѣшега велнкога воѣво^ае русага косн^акога и веѣ... (Прва: Потврђује да је примио триста дуката од добити на уложени новац, 1450 на Новом, ССПП2/64, потом исто: 1453, ССПП2/ 66; потом 1453, у Пиви, ССПП2/69; даље 1454, у Новом, ССПП2/72; 1461, ГПБ 5/84 [Повеља Херцега Стефана Вукчића Дубровчанима, Иванивић ГПБ 5/81-90], 1465, ССПП2/73).

4.2. Потом и остали слиједе овај начин именовања: Кнез Влатко (днлостно божи^уь дн го^ан херцегъ владиславъ херцегъ свѣтога савѣ и веѣ..., 1478, на Даски, С1480/131, 1470/190,191...); херцег Балша, син херцега Владислава (дн г^ан вальша херцегъ стѣго савѣ снн гласнога херцега владислава... (Потврђује да је унапред, за г.1498, примио „провижун“, 1497, ССПП2/200), што говори о везивању за српску традицију и њено настављање из чега произилази и титулисање владара, било да им је сједиште била Рашка, било Босна.

5. О именовању Диоклитија, Диоклеја, Зета, као и о томе шта је тај простор представљао у старним изворима, његовом мјесту у оквиру српског корпуса, било је ријечи претходно. Овдје ћемо изнијети дио корпуса у којем се употребљавају лексичке јединице од *срб-* са овог простора, а детаљније о овоме у широј верзији рада.

5.1. Са простора Зете није сачуван велики број споменика писаних народним језиком у времену до краја 15. вијека. Зато је и корпус обимом мањи. Представимо дио корпуса. Вукан “влада свом српском земљом и зетском страном и приморским градовима“: жѣпанѣ влькѣ, вльдыгъствѣзѣшю кѣмъ свѣкою срѣбѣкѣвъ зѣмлею и зѣтѣскѣвъ странѣвъ и подѣорѣскыдн градѣ... и ныше-вѣскыдн прѣ(ѣ)дѣлы велерѣдноѣ, велеславъноѣ велнѣмъ жѣпанѣ влькѣ... (око 1202, Запис у рук. јеванђељу Петр. библ., ССЗН 1/5).

Лексеме од коријена *срб-* јављају се у разним временима и контекстима.

ПАУСЕЮ ПАТРИАРХЪ ПРѢСТОЛОМЪ ВСЕ СРѢБСКЫЕ ЗЕМЛИ И ДИТРОПОЛѢТЪ ХРЦЕГОВСКОМЪ КУР ЛОГУНОУ И КУРЪ ПАУСЕОУ ДИТРОПОЛѢТЪ БѢДНИМАНСКОМ... (Повеља Стефана Вукановића манстиру Морачи, 1252, оригинал није сачуван, ЗНП/192); та да плакю царине коѣ нѣсѣ биле вл^ателѣ^у и трговце^у дѣрѣватки^у да н^у нѣсѣ нн ѣ днѣ нн ѣ мѣга бра^а балше нн ѣ мѣга снновца младага гюрѣ коѣ н^у нѣсѣ биле ѣ црѣ стѣпана и ако тко бѣде црѣ г^анѣ срѣлѣи и вл^ателѣ^у и землѣ српскѣ да нѣсѣ дръжанн вл^ателѣ^у и дѣрѣватки датн дохо^аька внше пнѣнога и колнко бѣдѣ господарѣ ѡвози

земли приморски која је околу дѣбровниѣ да ми даю влѣтеле дѣбровчѣки доходѣ^кь (Ђурађ потврђује повластице о трговини цара Стефана, 1373, ССПП1/107); та да плакю ѿъ кѣкѣ а та да ниѣъ кривца и **трьговци кон динѣю ѿ срьбѣѣ** на даню да не плаче ниша ни да плакѣю царинне. ни бро^авекое нѣсѣ нмалн **законѣ ѿ црѣа стефана н ѿ гюрги...** (Балша потврђује повластице цара Стефана и брата Ђурија 1385, ССПП1/109-110); приех бжѣствѣнѣю блѣгодѣть процнсти^и н ѿраслн бѣсданнѣн въ родѣ моукѣмъ. **млѣтвѣдин н млѣннѣмъ стѣихъ моухъ прѣроднѣтель симеона неданѣ. въ стѣихъ свонѣхъ. прѣваго днроточѣца срьпскаго н стѣѣа савн по проро....** тѣмже н азъ в хѣ бѣ блѣговѣрнн н самодрѣжавнн г^анѣ гюргѣ всон зетскон н поморскон землн... поклансарнѣ... дѣбровнн^к н говорнше^и за работѣ. н за свободѣ н за трѣгвоѣце н за повелѣе. кое сѣ нмалн з **господодѣ срьпско^и** н з госпо^анно^иь н ро^антелѣ^и моимъ страцимир^и. н з гюргѣ^и н з бальшо^и... тѣкмо да онакон како е бнло ѿ црѣа ѿ стѣпана... (Страцимир Балшић и Ђурађ Страцимировић: Потврђује повелѣе цара Стефана и свога оца и стричева, називајући светог Симеона Немању и Светог Саву праросителѣма; 1389, ССПП1/110-111); кѣр се тѣрци кѣпе **ѿ срьбѣѣ на зетѣ** н дрѣгондѣ... (Дубровчан..., 1399, ССПП1/134); вамъ говорѣ да послѣате своѣ трѣго^иѣце **ѿ срьбѣѣ на морачѣ** н на лнмѣ да гредѣ а даю вѣрѣ г^ана црѣа велнкога папѣзнта..., а вн намѣ рѣцнѣ да вн дамо **ѿ срьбѣѣ** кога вн вѣрѣѣте по коимъ кнѣте ходн^и слободно... да ѣ вѣра до морачѣ конѣ^и те понестн нѣъ дѣбровчннѣкѣ н кто нѣмъ забавн гдѣ ако ѣ тѣрчннѣ да мѣ се глава ѣсѣте ако лн **срьбннѣ** да мѣ се глава ѣсѣте (Дубровчани захваљују војводи Пашајиту што њиховим трговцима даје веру да слободно иду на Морачу и на Лим, 1399, ССПП2/219), итд.

Каснији подаци су бројни, те ћемо само навести неколико примјера:

даннѣ владнѣкѣ цѣтннскн негошѣ, **воєводнѣчу срьбѣѣскон землн**, кѣпн ѿво светое евангелнѣ (Запис у рук. у ризници на Цетињу, 1732, ССЗН 2/91); Дочека (Турке, Ј.С.) и князъ Данило сѣ њѣговимѣ Сербѣима, и бише се три мѣсеца... (Запис у штамп. Књизи у Цркви на Илину Брду код Плеваља, 1853, ССЗН 3/131); елнса-ветѣ петровкѣ смирннномѣ днтропѣйтѣ черногорскомѣ, скендерѣскомѣ н прѣморскомѣ, **трона сербскаго ѣзарѣѣ** васнлѣю петровнѣчу..., въ москвѣ, за послѣженнѣ слѣжбѣн кожнѣ рождѣственскаго монастѣра мѣтрополѣн (Запис на рус. штампан. књизи у цркви св. Јована у Кртолима, Бока, 1753, ССЗН 2/176), итд.

б. У нашем корпусу су забиљежени сви падежи и у једнини и у множини од *Срб-* / *Србљ-*, осим Лј. Навешћемо дио корпуса, са циљем да наведемо по неки примјер за све падежне облике.

6.1. У јединици се употребљавају облици са суфиксом –*ин*, и то напредо јотовани и нејотовани.

Н. сръблннѣ / серблннѣ, сръбннѣ:

азъ вѣли жупанъ стефанъ... а што є законъ тръжьннкомъ ѡ доен земан да ми даю. н да не емає **сръблннѣ** влаха безъ сѣда... (Заклетва великог жупана Стефана Немањића Дубровчанима, 1214-1217, Паскалов препис, 86-87); а отъ властеаь велнкнхъ нли малнхъ н владѣщнхъ прочнхъ, нли є **сръбннѣ** нли латннннѣ, нли арбанасъ, нли влахѣ (Повеља краљице Јелене манастиру Светог Николе на острву Врањини, 1277-1309, ЗНПП/260); да се латннннѣ **за сръбннѣ** оудьклѣне, нли **сръблннѣ** за латннннѣ; нѣ єсть законъ (П. 3. Даничић 1864: 150), нли попу **сръбннѣ** нли єрннѣ н волѣ н бѣ конѣ... (манастиру Хиландару у струмској области, 1300. Текст је познат по српскосовнеком преводу, вјероватно средином 14.вијека, ЗНПП/312).

У нашем корпусу у документима са простора Рашке знатно је чешћи облик *Србин* у односу на „*Србљин*“ (20:2 примјера). У грађи са простора Босне у средњовјековним споменицима употребљава се искључиво облик *Србљин* / *Сербљин* (велики број примјера).

Д. сръблннѣ / сръбннѣ:

н кѣди при латннннѣ сръбннѣ. да да латннннѣ. **сръбннѣ** половннѣ латннѣ а половннѣ **сръблѣ** (Повеља Стефана Душана о трговини, 1349, ССПП/59-62), н нномѣ влахѣ н нномѣ **серблннѣ** да се не нсѣма (Бан Матија Нинослав, 1214-1217, ССПП 1/6; 1240, ССПП 1/8), н ѡ семѣ ѡ темѣ нхѣ застасмо ѡ дрѣжанью нли **сръблннѣ** нли влахѣ. н к томѣ нли придасмо ннхѣ племеннѣ што нли бнше ѡзео воевода сандалѣ... (Повеља војводе Ђурђа Воисављевића, наслѣдника херцега Хрвоја Вукчића Хрватинића, којом потврђује баштинске посједе браћи Ђурђевићима, поред осталих села између Цетине и Неретве, Поткрешево, 1434), ако бѣде драго ѡзети **сръбннѣ** оногон конѣ... (Вук Бранковић, гђа Мара, деца им Гргур, Ђурађ и Лазар, 1387, ССПП1,137/140, слично и: Повеља о трговини, 1405. у Вучјем Трну, Госпођа Мара и синови).

Облик *Србину* углавном је са простора Рашке, а *Србљину* са простора Босне.

А. сръблннѣ / сръбннѣ

н кѣди при латннннѣ **сръбннѣ**. да да латннннѣ. **сръбннѣ** половннѣ латннѣ а половннѣ **сръблѣ** (Повеља Стефана Душана о трговини, 1349, ССПП/59-62); да се латннннѣ **за сръбннѣ** оудьклѣне, нли **сръблннѣ** за латннннѣ; нѣ єсть законъ (П. 3. Даничић 1864: 150), н ѡко

вѣрѣ влахъ **срѣбанна** да се при предѣ баномъ... (Заклетва бана Матеја Нинослава Дубровчанима, 1240, ЗѢПП/154-155).

Облик *Србина* је са простора Рашке, а са простора Босне *Србљина*.

И. срѣбанномъ:

Забилежена су два примјера, од којих је један са простора Рашке: и прѣвѣгарь да не влада надѣ ниди. и **сѣ срѣбанномъ** (Иј) ѣ коемъ годѣ сѣдѣ... (Повелја краља Стефана Драгутина дубровачким трговцима, 1277-1281, ЗѢПП/274) ако се обрѣте кон дльгъ мѣждѣ **срѣбанномъ** сѣ дѣровѣчаномъ, М 52, Даничић 1864: 149).

Л. Није забилежен примјер у нашој грађи.

Као што се види, у једнини на простору Рашке преовладава облик *Србин-*, а на простору Босне *Србљин-*.

6.2. У множини су у старосрпским споменицима забилежени само облици са јотованим сугласником (*Србљ-*).²⁰

Н. срѣбле / срѣбле / срѣбан (облик *Србљи* је риједак, а о овом облику в.: Бошкових 2007: 415, Лома 2013: 205) / *Срби* (у каснијим споменицима).

како мѣ сло рекан и прѣповндѣан прѣдѣ добрѣмъ людемъ грагани латини и **срѣбле** (Нмн.) и много ннѣхъ... (Дубровчани шаљу Мари... њихова дужника Франка..., 1409, ССПП/160); **срѣбле** бо разблнл бѣхоу ?(1389 ССЗН 3/44, Запис у рук. Н.Б.); да се сѣде како и **срѣбле** (М 205. 208. 267. 270. 353) како и **срѣбан** (М434), латини, **срѣбле** и много ннѣхъ (П. 99. Даничић 1864: 150), дрбанаси, кон се обрѣтаю оу цркви, да работая како и **срѣбле** (Г XV. 305, Даничић 1864: 150), такође прѣ да се сѣде како и **срѣбѣ** (Кнез Лазар, народ). властелѣ и властелчнши, нже се обрѣтаю оу државѣ млен, **срѣбан** и грѣци (З 48, Даничић 1864: 147).

Г. срѣбаль / срѣбаль (Примјери у Гмн. су фреквентни у нашем корпусу).

да мѣ даје сведоке. половинѣ **срѣль** а половинѣ латинѣ по законѣ како сѣ нцалн. ѣ ро^антелн и ѣ праро^антелн црѣмн. сѣго краѣа... (Повелја Стефана Душана о трговини, 1349, ССПП/59-62), да се постави половина сѣдѣн доуѣровѣчнхъ, а половинна **срѣбаль** да се прѣ^а ниди пре...

²⁰ Како налазило код Александра Ломе „једнина (је) утицала да се *Србљи* у савременом језику измени у *Срби*. Тај је облик непознат старосрпском језику (уп. РКС 3: 149-151), али посведочен у другим слов. језицима: прасл. *Sьrbi* > мак. *Срби*, буг. *Сърби*, слн. *Srbi*, слч. *Srbi*, длуж. *Serby*, рус. *Сербы*, укр *серби* (-у стари наставак акузатива узет за номинатив), у чеш. *Srbové*, пољ. *Serbowie*...“ (Лома 2013: 205).

(Деспот Стефан Лазаревић, потврђује повеље о трговини својих претходника, 1405, ССПП1/200-201; ова књига каде ђспое: ѡбретохъ є, а ѡна не поє **НА ѢДАЛЕННЕ СРЪБААЪ**, а за Ѣмноженне грѣкъ (1575, Запис у рук. Рум. Муз. бр. 75, ССЗН 1/221), итд.

Д. срѣблєдъ (Корпус је обиман. О значењу овог облика, који је веома чест у титулисању, било је ријечи раније: „земља /земље Срба“ //„земље српске“ //„народ Срби / народ српски“).

А. срѣблє:

ТРЪГОВЦН КОН ДИИЪЮ Ѣ СРЪБАК да не платє нища (Балша); **Ѣ СРЪБАК НА ДЛОРАЪ** и **НА АИДЪ** да градъ; ере сдо блан ѡвамо пошан **Ѣ СРЪБАК**, П.б.28, Даничић 1864: 149); да послатє своє тръговцє **Ѣ СРЪБАК**, П.19, Даничић 1864: 149; ерь се тѣрци кѣпє **Ѣ СРЪБАК**, П 25, Даничић 1864: 149; приди деспотъ **срѣблє**, Л 78, Даничић 1864: 149).

И. срѣбан:

ако се Ѣтинни коѡ пра **ДЕГЮ ДѢБРОВЧАНИ И ДЕГЮ СРЪБАН**. да се постави половина сѢдн дѢБРОВАЧКНѢ а половина срѣбъ (Деспот Ђурађ Бранковић, Повеље о трговини, 1428, ССПП2/12-13, Исто 1445, 30-32).

Л. срѣбанѣхъ / срѣблєхъ (ријетко, утицај ѣ-основа [Лома 2013: 205]):

нан боудє Ѣтинна^о **Ѣ СРЪБАНѣхъ** нан оу дѢБРОВНИКОУ... (Дубровчани шаљу Мари... њихова дужника Франка..., 1409, ССПП1/160); нан боудє Ѣтинна^о **Ѣ СРЪБАНѣхъ** нан оу дѢБРОВНИКОУ... да си чине тръгъ законодѣл кѣда Ѣсхотє по западнєхъ странахъ и по источниѣхъ и по сѣхъ и по дорѣ **Ѣ СРЪБАКѣхъ** Ѣ арѣбанасєхъ и Ѣ боснѣ и по всєхъ землѡхъ и граднѣхъ и хорѣ господѣва дн..., – више повеља, Султан Мурат даје слободу Дубровчанима; азъ рабѣ христѡвѣ нѡванѣ ѡлнєрѣ по днлѡсти божнєн и господина дн крапа стєфана внѣхъ **Ѣ СРЪБАКѣдъ** (?) велѡки начєлникѣ (1341, Натпис у ман. Лесновском ССЗН 1/30); никтоже инѡколѣннѣхъ **ВЪ СРЪБАКѣхъ ѡгосподн** се (Д. 216, Даничић 1864/3: 147); ни Ѣ синна кралєвѣства дн, да ни Ѣ кога настѡєщаго крапа **Ѣ СРЪБАНѣхъ** (М 118, Даничић 1864: 148); по бѣгарскѡн и по влашкѡн землѡн, **ПО СРЪБАКѣхъ**, по арѣбанасєхъ (М 410, Даничић 1864: 149).

У множини се у средњовјековним споменицима, како показује грађа, употребљавају облици од *Срѣбъ-*, облици старих *јѡ*-основа, иако је у неким примјерима видљив и могућ утицај *ѣ*-основа, што је касније и секундарно (ном. *Срѣбли*, нарочито

лок. *Србљех*).²¹ У новијој грађи, која може бити предметом шире верзије рада, јављају се и нејотоване форме.

7. Можемо закључити да се лексеме од коријена *срб-* употребљавају на широком подручјау земаља које су некад (и на различите начине) потпадале под српску власт, биле насељене Србима, за означавање земље / земаља, народа, језика, писма, дохотка и сл., а значајна је употреба и на другим просторима, најчешће у комуникацији са српским земљама (Дубровник, Бугарска, Турска). Широко се употребљава придјев (атрибут) „српски“: „српске земље“, „земља српска“, „све српске земље“; „краљевство српско“, „господа српска“, „српска повеља“, „лист српски“, „србски доходак“, „поклисари српски“, итд., и то на свим просторима (у вези са којима се помињу Срби од најстаријих извора, страних и наших). У једнини се за етноним напоредо употребљавају и нејотовани облици од *Срб-*, који су чешћи на истоку, и јотована форма (*Србљ-*), која је као старија и архаичнија дуже задржана и фреквентнија на западу. У множини се у старосрпском употребљавају јотоване форме (*Србљ-*). Множинским облицима од *Србљ-* означава се и етноним (народ по српским земљама, народ српских земаља, – с обзиром да су ови облици постали, како налазимо код Бошковића, од облика *Срб* по *й*-основама, који је имао значење колектива, то значење је очувано, и проширено)²², а и терито-

²¹ „...самоназвање горњелужичких Срба *Serbja / Serbjo* је мушка *i*-основа настала аналогijом према *ludzo* ‘људи’; стерп. *Србљи* не може се тумачити на тај начин, мада у појединим потврдама као пот. *Србље* (о овом облику видјети Бошковић, Ј.С.), лос. *Србљех* показује утицај именица *љугје* < прасл. **ludъje*, но епентетско -љ-, посведочено већ око 950. код Порфиригенита: *Σέρβλοι*, јасно сведочи да је по среди палатална *o*-основа, са чим се слаже и промена у већини примера: пот. *Србљи*, геп. *Србљь*, лос. *Србљих*, тип стсл. *кораблн*, *корабљь*, *кораблнхъ* од *корабль* < гр. *Καράβιον*; у случају српског имена, она се најпре може схватити као множина мушког рода *j*-посесива **Sъrbъ-jъ* ‘српски, српској рога’, којим су на Балкан досељени Срби означавали своје порекло“ (Лома 2013: 205-206). Потврде раног облика са јотовањем налази се и у именовану насеља у Византији: Према казивању К. Порфиригенита: „Два су брата наследила у власти оца; па је један са пола народа кренуо у Византију и дошао све до Солуна. Отуд је остало име једног тамошњег насеља Србија, *Τα Σέρβλια*“ (Ћоровић 2009с, I: 67).

²² Облик *Срб* и данас је жив, забиљежен, нпр., у говору Потарја (Бојовић 2012: 132), а према личном казивању истраживача, наводи-

рија / територије (сву земљу српску / српске земље, – ном. *Србље*, како наводи Бошковић, у нашем старом језику, као нека врста топонима, „нека врста деперсонификације“, најчешћи је назив за ‘српске области, српске земље’). У складу са овим је и објашњење Александра Ломе да множина мушког рода *j*-посесива (*Србљ-*) означава „српски, српског рода“, којим су Срби досељени на Балкан означавали своје поријекло (Лома 2013: 205-206). Зато је и облик *Србљем*, дат. мн., који се често срета у титулацији владара и црквених великодостојника, тешко једнообразно преводив, тј. само једним обликом (укључује и „Србима“, [„онима који су српског рода“], и „српским земљама“), јер, као показује корпус, у себе укључује више значења.

Извори

- Даничић 1864: Ђура Даничић, *Рјечник из књижевних сѣарина српских*. Дио трећи, у Бијограду, у Државна штампарија, Вук Караџић, Београд (фототипско издање).
- Димитрије Богдановић, Најстарија служба Светом Сави, Српска академија наука и умјетности. *Зборник за историју, језик и књижевности српског народа*, I одељење, књига XXX, Београд 1980. Софијска служба Светом Сави 57-96.
- ГПБ 1/2008: *Грађа о прошлости Босне 1*, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука.
- ГПБ 2/2009: *Грађа о прошлости Босне 2*, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука.
- ГПБ 3/2010: *Грађа о прошлости Босне 3*, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука.
- ГПБ 4/2011: *Грађа о прошлости Босне 4*, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука.
- ГПБ 5/2012: *Грађа о прошлости Босне 5*, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука
- ЖССим/С: *Свети Сава. Сабрана дела*. Приредио и превео Томислав Јовановић, Српска књижевна задруга, Београд 1998. Житије Светог Симеона, 147-193
- ЖССим/СП: Томислав Јовановић, *Житије Светио Симеона Сѣефана Првовенчаної према препису из средине XV века* (ПДФ, https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=3139).

мо примјер: „Пранђед ми био Срб, ђед ми био Срб, отац ми био Срб, шта ја друго могу бити него Срб...“ (забиљежила Драга Бојовић у говору Ђурђевића Таре).

- ЖССаве/Д: *Живої Свеїої Симеона и Свеїої Саве*. Написао Доментјан, на свијет издао Ђ. Даничић, У Биограду у Државној штампарији 1865. (Свијетломе Господину и кнезу српском Михаилу М. Обреновићу III).
- ЖССимСаве/Т: *Жиїије Свеїої Саве оиг Теодосија*, фототипско издање Археографско одјелења, Рс 70.
- ЗСЋПП 1/2011: *Зборник средњовековних ћирилских њовела и њисама Србије, Босне и Дубровника*. Књига 1. 1186-1321. Историјски институт Београд. Избори за српску истоију књ. 9, Ћирилски извори књ. 1, Београд.
- Младеновић 2007: Александар Младеновић, *Повеле и њисма гесїоїа Сїефана*, Чигоја штампа, Београд 2007.
- MS 1858: Franc Miklošič, *Monumenta Serbica, spectantia historiam Serbiae Bosniae Ragusii*. Ed. Franc Miklosich. Wien: Wilhelm Braumüller.
- Новаковић 1912: Стојан Новаковић, *Законски сїоменици*, Српска краљевска академија, Београд.
- Првовенчани 1998: *Сїефан Првовенчани, Сабрани сїиси*, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд.
- ССПП 1929: Љубомир Стојановић, *Сїаре срїске њовеле и њисма*, Српска краљевска академија, књ. 1, Београд – Сремски Карловци.
- ССПП 1934: Љубомир Стојановић, *Сїаре срїске њовеле и њисма*, Српска краљевска академија, књ. 2, Београд – Сремски Карловци.
- ССЗН 1982: Љубомир Стојановић, *Сїари срїски заїиси и најїииси*, Српска академија нука и уметности, Народна библиотека Србије, Матица српска, Фототипска издања, Књ.1-6, Београд.
- ССКњ 1970: Стара српска књижевност I. *Срїска књижевност у сїо књиїа*, Матица српска, Српска књижевна задруга, Нови Сад – Беодрад,
- Чигоја 1994: Бранкица Чигоја, *Најсїарији срїски ћирилски најїииси*, Чигоја штампа, Београд.
- (1a https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=3139).

Цитирана литература

- Батаковић 2009: Душан Т. Батаковић, *Нова исїорија срїскої народа*, приредио Душан Т. Батаковић, Наш дом, Београд.
- Благојевић, 2011: Милош Благојевић, *Срїска гржавностї у средњем веку*, Српска књижевна задруга, Београд.
- Бошковић 2007: Радослав Бошковић, *Основи уїоредне граматїшке словенских језика*, Чигоја штампа, Београд.
- Бојовић 2012: *Говор Поїарја*, Докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету у Београду.

- Богдановић 1980: Димитрије Богдановић, *Најстарија служба Светом Сави*, Српска академија наука и уметности. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, књига XXX, Београд.
- Византијски извори 1959: *Византијски извори за историју народа Југославије*, Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Посебна издања, Књига 7, Том II, Београд.
- Византијски извори 1966: *Византијски извори за историју народа Југославије*, Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Посебна издања, Књига 10, Том III, Београд.
- Византијски извори 1971: *Византијски извори за историју народа Југославије*, Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Посебна издања, Књига 12, Том IV, Београд.
- Војводић 1995: Драган Војводић, Прилог познавању иконографије и култа св. Стефана у Византији и Србији, *Зидно сликарство манастира Дечани. Грађа и студије*, САНУ, Посебна издања. Одељење историјских наука књ. 22, Београд.
- Војводић 2010: Драган Војводић, Ктиторска делатност Стјепана Вукчића Косаче, *Зборник радова са научној скупи Шћепан Поље и његове свештње кроз векове*, Беране.
- Глика 1836: Михаило Глика, *Хроника Света* (Michaelis Glycae Annales [recognovit Immanuel Bekkerus], Corpus scriptorum historiae Byzantinae, Tom 27, Academiae litterarum regiae Borussicae, Bonnae, 1836. pp. 594) Encyclopaedia Britannica, Michael Glycas, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/236007/Michael-Glycas>. Michaelis Glycae Annales, Tom 27,
- Jacobo Coletto 1819: Jacobo Coletto, *Illyrici Sacri*, Tomus octavus, VII, 43, Venetiis.
- Грковић Мејдор 2012: Јасмина Грковић, Средњовековно језичко наслеђе Босне и Херцеговине, *Језик и исмо у Републици Српској*, Академија наука и уметности Републике Српске, Одјелjenje језика и књижевности, књ. 13, Бања Лука, 17-37.
- Дедијер 1909: Јевто Дедијер, *Херцеговина*, Нова штампа Штампар Макарије, Српска краљевска академија, Српски етнографски зборник, Населја српских земаља, књ.6, Уредио д-р Ј. Цвијић, У Београду 1909, штампано у Државној штампарији Краљевине Србије.
- Ђорђевић–Љубинковић 1961: Мирјана Ђорђевић Љубинковић, *Ограз култа св. Стефана у српској средњовековној уметности*, Стари-нар, Археолошки институт, књ. XII, Београд.
- Ивановић 2012: Милош Ивановић, Повеља Херцег Стефана Вукчића Дубровчанима, *Грађа о прошлости Босне 3*, Академија наука и уметности Републике Српске, Бања Лука.
- Јанковић 2007: Ђорђе Јанковић, *Српско Поморје*, Српско археолошко друштво. Повремена издања, књ. 5, Београд.

- Јечменица 2010: Дејан Јечменица, Стонска повеља бана Стефана 2. Котроманића, *Грађа о прошлости Босне* 3, Академија наука и уметности Републике Српске, Бања Лука.
- Јиричек 1952: Константин Јиричек, *Историја Срба м – Прва књига до 1537. године*: Политичка историја, Научна књига, Београд.
- Лома 2013: Александар Лома, *Топонимија Бањске хрисовуље*, Српска академија наука и уметности. Одбор за ономастику. Библиотека ономотолошких прилога, Књига 2, Београд.
- Марјановић–Душанић 1996: Смиља Марјановић–Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Српска књижевна задруга, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Издавачко предузеће „КЛИО“, Београд.
- Ћирковић 1964: Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Српска књижевна задруга, Београд.
- Ћирковић 2008: Сима Ћирковић, Писмо бана Стјепана II Котроманића кнезу и општини дубровачкој о дугу дубровачких трговаца, *Грађа о прошлости Босне* 1, Академија наука и уметности Републике Српске, Бања Лука.
- Ћирковић 2008: Сима Ћирковић, *Доментијанова просојографија*, Зборник радова Византолошког института, Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд.
- Ђоровић 2009/I: Владимир Ђоровић, *Историја српског народа I*, „Светигора“ / „Октоих“ / Јумедиамонт, Цетиње / Подгорица.
- Ђоровић 2009/II: Владимир Ђоровић, *Историја српског народа II*, „Светигора“ / „Октоих“ / Јумедиамонт, Цетиње / Подгорица.
- Шене 2008: Жан-Клод Шене, Положај Србије у Византијској дипломатији на крају XI века, *Зборник радова Византолошког института*, Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд.

Јелица Стојановић

Употреба лексема од основе *срб-* у српским средњовјековним изворима (граматички и семантички аспект)

Резиме

У раду смо, на основу нашег корпуса представили употребу, распрострањење и значење лексема од коријена *Срб-* у српским средњовјековним споменицима. Лексеме од коријена *срб-* употребљавају се на широком подручјају земаља које су некад (и на различите начине) потпадале под српску власт, биле насељене Србима, за означавање земље / земаља, народа, језика, писма, дохотка и сл., а значајна је употреба и на другим просторима у комуникацији са српским земљама (Дубровник, Бугарска, Турска). Широко се употребљава придјев (атрибут)

„српски“, у различитим контекстима. У једнини се за етноним напоредо употребљавају и нејотовани облици од *Срб-*, који су чешћи на истоку, и јотована форма (*Србљ-*), која је као старија и архаичнија дуже задржана и фреквентнија на западу. У множини се у старосрпском употребљавају јотоване форме (*Србљ-*). Множинским облицима од *Србљ-* означава се и етноним (народ по српским земљама, народ српских земаља), а и територија / територије (сву земљу српску / српске земље).

Кључне ријечи: српски средњовјековни споменици, страна грађа, лексема од коријена *срб-*, грматички аспект, семантички аспект, историјски контекст, територијално распрострањање.

Александар В. САВЧЕНКО

(Државни универзитет Чженчжи, Тајбеј, Тајван)

ПРИЧАЈ СРПСКИ ДА ТЕ ЦИО СВИЈЕТ РАЗУМИЈЕ!

У овој општепознатој фрази, осим типичног балканског хумора, постоји и доза истине. Српски језик се може чути свуда у свијету, српска књижевност, филм, музика привлаче пажњу великог броја познавалаца, поштовалаца и поклоника умјетности. Данас се српски језик изучава на водећим свјетским универзитетима.

Ове школске године по први пут је организована настава српског језика на острву Тајван, у Источној Азији, у Тихом океану – врло далеко од Балкана. Ово острво је познато и под називом португалског поријекла – Формоза, тј. „Дивно острво“. Заиста, Тајван је прелијеп: острво је оивичено високим планинама, стаништима разних дивљих животиња и ријетких птица, егзотичног дрвећа и растиња, овдје скоро цијеле године цвјета најразноврсније цвијеће. И клима је разнолика: на сјеверу је суптропска, а на југу – тропска-монсунска. Као што Срби брижно чувају своју историју, културу и језик, главне инструменте очувања националног сјећања, етноса и наслеђа за будућа покољења, тако и Тајванци све више теже да очувају специфичну, самобитну тајванску културу, традицију и језик (на Тајвану званично постоје три државна језика: кинески – мандарински, тајвански и језик хака). Исто тако желе да упознају са својом историјом и културом што више странаца и представника других култура и језика...

Настава словенских језика на Тајвану датира од прије педесет година и везује се за један од најстаријих тајванских универзитета – Државни универзитет Чженчжи (сама ријеч *чженчжи* у преводу значи *полишика*) који је основан 1927. године. Факултет за руски језик је основан 1957. године и постао је први образовни научно-истраживачки центар за изучавање руског језика и књижевности. Од 1992. године Факултет је проширио своју научно-практичну дјелатност и постепено

се трансформисао у Факултет за славистику (званично је добио овај назив 2007. године) на којем се данас, осим руског, изучавају други словенски језици, између осталих – пољски и чешки. Од 2014. године изводи се настава из украјинског, а од јесени 2016. године и српског језика.

На Факултету за славистику студенти имају одличне услове за рад: пространа библиотека на чијим полицама се налазе уџбеници и књиге на готово свим словенским језицима, а 2013. године је отворен „Руски центар“ у којем се одржавају предавања, вечери поезије и такмичења рецитатора, затим сусрети садашњих и бивших студената Факултета. Осим тога, сваке године се организује Словенско вече – нека врста фестивала словенских култура, као једно од најважнијих и најупечатљивијих догађаја из живота на Факултету. Уз помоћ професора студенти припремају представе и концерте. Осим представа на руском језику, на Словенској вечери студенти пјевају пјесме на словенским језицима: руске, украјинске, чешке и пољске, а ове године по први пут на Тајвану са сцене су се зачуле и српске пјесме. Тајванци су чули за њих нови и, по њиховим ријечима, задивљујуће музикалан језик – језик који милује душу и увлачи се право у срце (без обзира на то што не разумију ријечи), језик који је сам по себи музикалан. Студенти-србисти су први пут у историји отпјевали пјесме „Тамо далеко“, „Едерлези (Ђурђевдан)“ и „Словенска“ Ђорђа Балашевића. У припремању програма учествују сви студенти јер је за њих учествовање на Словенској вечери одлична могућност да се примијене знања словенских језика и да се упознају са умјетношћу и књижевношћу Словена. Сваког прољећа се одржава фестивал словенске кухиње у оквиру којег наши студенти припремају традиционална јела разних словенских народа.

Међу студентима који су ове године почели да изучавају српски језик нијесу само студенти славистике: на часове долазе и студенти са других факултета (не само хуманистичких наука) који са интересовањем и задовољством уче за њих не тако једноставан језик, са његовим сложеним (али, ма како чудно звучало – њима врло блиским) фонетским системом и посебно тешком и не увијек јасном граматицом. Њих и задивљује и радује, на примјер, како слично звуче специфични српски гласови *ч, ћ, ђ, џ* и гласови њиховог матерњег кинеског језика, као и сличност у формирању футура I: *[хо]ћу + инфинитив* и кинеског 要 + 计划.

Највећа потешкоћа у учењу српског језика је акценат: иако у кинеском језику постоји такође не баш једноставан «систем тонова» (4 типа тонова – исто колико и у српском врста акцената), али сваки пут треба запамтити мјесто акцената, а посебно у оним случајевима када се промјеном акцената мијења граматички облик (падеж), као и дуге и кратке акценте у случајевима када то утиче на смисао, класичан примјер – *īrag* (насељено мјесто) и *īrag* (атмосферска падавина).

На почетку наставе српског језика испоставило се да неки студенти славистике који већ изучавају руски језик као основни, још уче чешки, пољски или украјински. Тако да неки од њих паралелно уче три словенска језика: по један источно-словенски, западнословенски и јужнословенски.

На часовима српског језика студенти се, осим са историјом, упознају и са културом, традицијом и музиком Србије и Балкана, читају и анализирају текстове изворних народних и ауторских пјесама, читају у одломцима дјела Ива Андрића, Бранислава Нушића, Мома Капора... Код куће студенти самостално читају текстове на српским сајтовима, гледају програме и филмове, на Интернету слушају радио-станице на српском језику, слушају изворне народне пјесме и пјесме савремених извођача.

Тајвански студенти показују велико интересовање за српску (и балканску) кухињу: они воле да лијепо и обилато поједу, да говоре о храни, коментаришу укусе разних јела и других националних кухиња. Многа јела српске кухиње за њих су необична, као на примјер, бурек, а некад су веома егзотична, као шкембићи.

За студенте руског језика српски језик је постао нека врста моста којим се повезују двије сродне културе: источнословенска – руска и јужнословенска – српска. Студенти уочавају сличност руског и српског ћириличног писма, мада у српском језику постоје и «своја» слова (*ћ, џ, њ, љ, њ, ј*), али осим тога, постоје двије варијанте писма – „као руско“ (ћирилица, вуковица) и „као енглеско“ (латиница).

Језик осликава историјску, културну и философску особеност нације. Када се удубљујемо у проучавање новог страног језика, ми на неки начин стичемо још један живот, постајемо дио тог народа, етноса на чијем језику покушавамо да говоримо (па чак и да мислимо). Интересантно је да Тајванци и Срби, без обзира на апсолутне разлике међу њима (у

изгледу, језику и менталитету), имају много заједничког: осим неочекиваних паралела у језику, о којима смо већ мало рекли у овом тексту, Србе и Тајванце спаја радост живљења, гостопримство, смисао за хумор и жеља да се спреми укусна храна и са апетитом поједе.

Језик може много да каже о народу, па када га пажљиво проучавамо, у стању смо да дотакнемо оно што се назива „душа народа“. Србија се понекад зове „Душа Балкана“, па данас тајвански студенти имају могућност и велику жељу да осјете историју и културу ових прелијепих простора – задивљујућу „Планету Балкан“, као и да пробају да схвате не баш увијек разумљиву „балканску душу“. Главни помоћник у том процесу је српски језик, према којем ће се интересовање, надајмо се, све више повећавати, а настава ширити. Завршићемо традиционалним српским „Живјели!“ у знак будућих успјеха и побједа!

БЕЛЕТРИСТИКА

БЕЛЕТРИСТИКА

Милутин МИЋОВИЋ:
Језик језика
(порзија)

Слободан Р. БОШКОВИЋ:
Грба
(одломак из необјављеног романа)

Радојица ВУЈАЧИЋ:
Боле

ПРЕВЕДЕНА ПОЕЗИЈА –
Руски пјесници у емиграцији:
Иван Буњин, Зинаида Хийијус, Владимир Набоков,
Корвин-Пиоџировски, Николај Туроверов,
Иван Савин, Дон Аминадо, Марина Цвејтајева,
А.А. Меркулов, Георгиј Иванов
(превео и приредио Зоран Костић)

Милутин МИЋОВИЋ

ЈЕЗИК ЈЕЗИКА

УЋИ КАО У СВОЈУ КУЋУ

Сад види
Ако прије нијеси видио

У Мостару смрт до кољена
У Горажду до рамена

Неретва се нагутала једва иде
Дрина полудјела од мртвог товара

Смрт ушла у живо блато
Блато кидисало на мртве животе

И ком су остале очи у глави
У очима тама
Од ноћашњег клања

Изнад нас
Лете дјеца прекланих грла
Млади ждралови гракћу и плачу
Из очију им пада топла киша
На наше подивљале шуме

Међу нама нема сестре ни брата
Мајку је ноћас убио стид од црног заната
Мајмуни су силовали несрећнике по ћошковима
Угонили памет у главу доказивали поријекло

У игри одрли три сужња, три Божија анђела
Истјерали на улице
Три живе парадигме

У надахнућу
Свако је с олакшањем вид изгубио
Као на Елеузијама некад дјеча
Окренућемо наглавачке овај град, - и тачка

Тмасту земљурину и опаку крв си нам оставио
Да си Бог, зар би ово гледао?

Небо нас твоје не види
Земља ждере крв дјече и стараца
Дао си нам ропство људско и слободу звјерску
Идемо као змије на репу
Отсијецамо главе ко од шале
Не разликујемо крв и топлу ракију
Пепео остаје иза нашег надахнућа

Ево, нагледај се веселог позоришта
Ти што вјечито гледаш
И ништа друго не чиниш

Уђи слободно ко у своју кућу
И никад више не назови нас

Својом дјецом
1992-1999

КАО ИЗ ШАЛЕ

Као из шале
Као да то ми нијесмо
Стара утвара
Руши нам азбуку
Од првог до последњег слова

Дању ни ноћу
Крвави желудац јој не дријема

Док ништа у мраку не видимо
Види нас као на длану

Некад стара, згрбљена
Некад хитра као муња

Тражи наше изгубљене животе
По последњим подрумима овог града

Мало јој је Сарајево, мали Мостар
У Горажду је ватрени одар намјестила
Љубавника који горе и вапију
Никад јој није доста

Пјевачица која у истом такту пјева
С топовима, ракетним бацачима

Заувија са Сиренама, договара се с Киркама
Балканских подземних сцена
Жар - примадона

Да има ума, сунца - видјели би
Нема је и - нема нас

На уд сатански нас набила

1992-1996

ГЕТСИМАНСКА НОЋ

Још тренутак се бијели Јерусалим
Како сан од кога смо живјели

Из ужареног пијеска
Прастарих маслина
Излазе двоглаве але
Травке се из коријена чупају
Отровни бичеви зује око главе

Ждере ме гетсиманска ноћ

Тишина из њедара васионе
Што ме је у сретна времена љубила
Док су расли јорговани, около
Цвркутали дјечји гласови
Сад се у адску ријеку претворила

Тече у наше мозгове

Чујем испод твојих зидина
Бруји Патња
Као народ велики кад крене
Главом без обзира

Свима је мркло пред очима
Горњи Јерусалиме

Камен од камена
Рука од руке се одваја

Па измакни ослонац
Наточи жучи, Оче
Из сваког плода земаљског
Из којих су нам
Лијепе лажи пред очима израсле

Загорчај, загорчај, зацрни
У ожиљак, у понор

На Твом лицу претварам се
1994-96

БИТКА КОЈА НЕ ПРЕСТАЈЕ

Жестоко навалили један на другог
Пети на деветог
Тринаести на дванаестог

У општој кланици
Која не престаје

Сви проливају своју крв
Своје кости расипају
И умиру у својим самоћама
У охлађеним планетама

Док се не роди свједок
У огњеном стубу
Заједно са сваком душом
Коју је изгубио
Заједно са сваким сном
Који је уснио

Његове су ријечи
Казане језиком који заборављамо
На ком би се могли сјетити

Ако се не роди свједок
У данима који датуми не биљеже
У просвећеним ноћима
Као чекати Дан
У којем ће наша смрт, наш стари сват
Имати за трпезом

Све своје свадбаре, своје рођендане
Брижљиво у Књигу записане

БОГ ГЛЕДА НАШЕ ФОТОГРАФИЈЕ

Угасио се видов - дан
На све четири стране
Свако дрхти на свом мјесту
Нко није ту гдје је

Ријечи падају на свијет као сумрак
Сумрак који може бити
Још гушћи марак
Још гушћа шума
Из наших глава израсла

Бог гледа наше фотографије...

Лијепили смо Боже драги
Нигдје оваквих нема Боже наш
Гдје смо ако нијесмо овдје
Ко смо ако нијесмо ово

Загледао си се у нас као у неког другог
Гледаш нас и никог не видиш

Како нас не видиш Боже наш
Ко нас види ако ти не видиш...

И све тако у круг - Боже мој
Док не изгубимо многе мисли
Док не заборавимо сваку причу
И заронимо у центар круга
У ватрени центар
У видов-дан Подне

Боже мој

МИТСКА СЛИКА

*Запутио се ко зна ко
Кренуо је ко зна куд*

Видим човјека с каменом на леђима
Заборадио на језик људски
Иде куд га пут води

Камен му нову снагу даје
Из забрављених језика, покопаних
Очински језик се рађа

И свијетли кроз нашу ноћ

ЈЕДАН РАЗГОВОР

-Убиће те та мисао
Разнијеће те сопствени пут
Рођена мајка те неће познати

-Улазим у Средиште човјеково
У које нико
Без свог чуда не улази

Пламса ко у светилишту

Овдје на узалудној висоравни
Гасе се језици
Пламса прозирно сазнање
Тече бистра вода
Коју нико не пије

Тамо видим народ
Забавља се и не брине
Црну судбину да разумије

-Сви ћемо у једну земљу, душо гавране
 Говори луда прозорљивих очију
 Кост и ружу наших снова
 Згазиће снажни багери

Очај и мир
 Биће једно исто

Тако се разговара веселник
 Тако лудује очајник
 У народу који неће ништа да зна
 У земљи која их једва чека

ЧИТАЊЕ У МРАКУ

То је онај камен
 Од кога вјечито зебеш
 Ти и свако твој

Нико ти га на врат није ставио
 Нико на леђа намјестио

Све је виши
 Што је невидљивији
 Све теби самом ближи

Кад му на ум падне
 Може самог да те зазиђе
 У најтјешњу ћелију овог свијета
 Главу и кољена да ти састави

Добро да се видиш

Дубоко у себи чува
 Младо млијеко
 Најљепшу ватру
 Азбуку свих језика

Једном у вијеку
Кад се смилује
И погледа на тебе
Бистрооким очима

Ишчита те

Од корице до корице

ЗА ПРИЧУ ЈЕЗИЦИМА

У дубинама твојим - Нико
Без језика без моћи, гладан
Садашњу и будућу патњу надгледа
Ужарени хитац на дну утробе
Младо сунце у повоју
Жуди
На своје небо да се врати

И остави тебе
Изгорелу
Ужарену
Планету

За причу језицима

ПОСЛЕДЊА ВАТРА

У чуду је видио
Зашто му је Бог оставио
Толику понорчину
Да га ждере, а да га не пождере

Иде у Сусрет
Пламен му трагове једе

Стоји и расте
Земља му ослонац није

Види тек око поноћи
Кад свака књига
Свака пламена ружа
Потоне у свети марак

Из кога језикује Последња ватра

КОСТ КОСТИ

Ништа не знамо шта нам мисли
У кости нам се настанио

Или је се с нама родио
Или је вјечито негдје бдио
Чекао у свијет да дођемо

Сва си чуда на његов врат ставио
Идеш с ледом у костима
Не знаш шта се у мраку крије
Хоће ли неким чудом да те огрије

Кад умру људи и свјетови пред твојим очима
Његова утроба те опет рађа

Лице под новим небесима

ЈЕЗИК ЈЕЗИКА

Има један језик
Који све зна и види
Али увијек не зна
На ком језику да проговори

Ћути данима и ноћима
 Између скамењених вилица
 Испод звјезданог Небца

Гледа и слуша
 Многе језике овог свијета
 Како скакућу, како се занимају
 За наше веселе, неше загубљене животе

Док нам свима мркне
 Да се више ништа не види
 Ништа не зна
 Има ли кога или нема
 Је ли то он или неко други

Тада се Очински језик подиже
 С огњене постеље
 Сав сретан
 Ван себе од среће
 Упали свјетиљку коју има
 Говори како зна

Док сви језици себи не дођу

Потом дјечица
 Сретнија но паметнија
 Крећу опет у грбави свијет
 Да уче језик

Који их такве направио

Слободан Р. БОШКОВИЋ

ГРБА

(одломак)

Брајо,

Изгледа суђено је да се ја и ти више никад не сретнемо. Ја сам отуда пожурио чим сам чуо да си упао у Случај, али тек кад сам овде стигао, дознао сам неке детаље. Прво сам те потражио у стану и кад ми рекоше да ту више не боравиш, почео сам се распитивати по Граду. Рекоше ми да те дању одавно није нико видео и: „Потражите га у ноћи”. На моје питање да ли су чули да си упао у Случај, погледаше ме подозриво, одмахнуше главом и удаљише се. Ипак, наставих да се распитујем. Најзад ми неко предложи да погледам у Болници. И прво одељење на које набасах било је оних душевних, оних којима је сопствена душа постала терет. Одмах помислих: ако је у болници, онда је сигурно на овом одељењу. Доктор ми рече да си раније боравио тамо, али кратко, врло кратко. На моје питање да ли може претпоставити где би могао бити, он се загледа у мене, па упита: „Какво му је било детињство?”. Рекох: „Углавном, као већине овде”, и додах: „Шта мислите, може ли бити у тамници?” „Једино ако је утамничео самог себе!” Те ме речи узнемирише, али касније и помогоше да ти уђем у траг, јер већ после неколико сусрета и разговора с пролазницима, дознах да постоји у Граду, односно у предграђу, необична кућа или боље рећ, необична врста тамнице, у којој бораве они који не могу да успоставе власт над самим собом, који су јачи или слабији од себе, па су се добровољно пријавили да их држе под кључем и тако се спасавају искушења и тежњи да лутају и тумарају кад је то опасно. Сетих се докторових речи и истог трена помислих да си тамо, да мораш бити тамо.

Крећући се према твом новом боравишту, још поиздаље опазих зграду која надвисује остале и на којој учих натпис „Орион”, високо уздигнут и осветљен. То је помислих, ту је он, ту мора бити он. И заиста, већ на капији ми рекоше да си ту, али да су посете или било какви сусрети немогући. Поме-

нух да сам ти брат, али ми узвратише да су особе које овде бораве раскрстиле са свим и свачим што је изван ове капије. Рекох да долазим из далека, да сам старији брат: „Помените му, сигурно ће пристати”. Узвратише: „Са свима, знате ли шта значи раскрстити са свима. Ми поштујемо њихову одлуку”.

После свега, шта ми је преостајало него да ти напишем писмо. Можда ћеш помислити зашто баш писмо. Ево зашто: ако већ не можеш да се са неким сретнеш, сматрам да је писмо још увек боље него било каква друга новија средства за душевне сусрете, тим пре што ми рекоше да су сва друга средства ту забрањена. На моје питање да ли је сигурно да ћеш добити писмо, слегнуше раменима, што значи да се може десити и да га не добијеш. Ако га добијеш, знам да ће и теби бити драже јер си увек презирао све новотарије и „модерне” технологије. У писму негде рука задрхти, негде срце затрепери и све се то утисне на папир и говори ништа мање него садржина. Ето, жао ми је што се нисмо срели, али да будем искрен, можда је и боље што нисмо, јер знам да би се сусрет завршио свађом. Зар није тако већином бивало раније, а у последње време изгледа да смо то схватили обојица, па се не претржемо много да бисмо се срели. Кад си задњи пут долазио код мене, тамо, због мог Случаја, ниси се поломио да ме нађеш, него си се после дан-два распитивања, вратио назад. Ако, ја ти не замерам, јер знам какав си и како гледаш на све. Па ипак, иако би неко могао помислити да смо као они који се траже, а не желе да се нађу, ја ти се кунем да сам овог пута покушао на све начине да те пронађем, али узалуд.

Још и пре него сам овде стигао, помишљао сам да си упао у неки локални вијар, што ти се и раније дешавало, али овог пута су се више него икада пре рађале неке црне слутње да је твој најновији Случај тежи и опаснији од свих претходних. Истина, кад сам чуо да си „самог себе ухитио”, помислио сам да можда имаш оне наступе скривања и бежања, односно раскида са свима као оно раније кад си говорио: „Не треба ми ништа, не тражим ништа: ни хлеба, ни редом, одговорише да си урадио много тога, али да начин како је то урађено излази из оквира реалне сфере па закон није конкретно предвидео, није ни могао предвидети, третман таквог случаја који се до сада сматрао немогућим. „Вероватно долази време допуне и усаглашавања закона са савременим токовима живота у којима је све више фантастике”. Био сам упоран да им још понешто

извучем, па почех о твом наводном ремећењу туђег сна. „Зар је он крив, ако га други сањају, како чујем, највише жене?” Надлежни, који су до тада цедили реч по реч, одједном сви гракнуше у један глас „Није то тако, није реч о томе да га сањају него им он силом проваљује у сан, као што се силом проваљује у туђ стан и угрожава интегритет. То је провала, разумете ли!? Уствари, још тежа и опаснија од провале у туђи стан јер се њом разара целокупна личност.” Рекох им: „Моја памет, бар за сад, не може тако нешто да обухвати и схвати, а ваљда и ја понешто знам о свом брату, него можете ли ми одговорити на једно питање које је сасвим приземно, хоћу рећи, тиче се строго реалне сфере: док се, наводно, мотао по тим мансардама и сутеренима, да ли га је неко видео, пријавио полицији, да ли је полиција нешто предузела”. И на то су имали спреман одговор: „Ама он то ради исто тако мистериозно и неухватљиво као што проваљује у сан јер јави намеће обресе сна, а сну обресе јаве: једни тврде да су га видели у одређено време у неком сутерену на једном крају града, а други „у то исто време, на некој мансарди у предграђу”.

- А случај са трагичним сестрама, како их називају, има ли он мистичних примеса, с обзиром да се десио, како кажете, усред дана? - Е ту је и дух и соматика: њима је провалио и пореметио и сан и јаву.

Питао сам за тебе и млађи свет, случајне пролазнике на улици, за које сам био сигуран да се раније нисмо сретали. И знаш шта су ми одговорили: „Он не постоји!” - Значи нисте чули за њега! „Чули смо и знамо га, али он не постоји!” И шта да човек каже после свега овога!? Помислих: Савонарала, мотив из доба Савонарале! Можеш мислити како сам се осећао. Зато сам хтео да се што пре видимо, да чујем твоју причу о Случају. Колико је од свега овога што су ми рекли допрло до тебе и знаш ли ти где су корени и поводи? Надао сам се да ћу после разговора с тобом о свему добити целовитију слику и да ћемо онда заједнички покушати разрешити Случај. Пошто до нашег сусрета није дошло, а по свој прилици и неће, ја ћу покушати да ти представим моју визију твог Случаја, односно у чему ја видим где су корени и кривица у теби и колико си ти допринео да се Случај деси, поприми овакве форме и крене оваквим путевима. Немој схватити да те одмах оптужујем, да одмах мислим да си само ти крив! Боже сачувај, али се морамо обојица упитати: зашто баш тебе? Човек мора увек прво кре-

нути од себе, мора реално и непристрасно да сагледа себе у свим околностима, а тек онда друге (опет реално и непристрасно!) ако мисли и жели да се извуче из свих незгода и непогода које су неминовне на путу, нарочито на путу тако сложених природа као што је твоја. Дакле, ако будеш непристрасан, као што си некада био, онда се надам да ћеш од овог писма имати неке користи.

Па да почнем: знам ја, Брајо, да ниси ти никакав опсепар и фантом, да се не моташ по туђим сутеренима и мансардама, тако ниско ти не можеш никада доспети, знам да никад ником ниси зла учинио, нити напао било кога, а камоли слаботињу и инвалида, али да се заједнички вратимо на оно полазно питање које ћу током писма вероватно морати више пута да понављам: зашто се баш теби све ово овако дешава и зашто, ако ниси ништа крив, баш тебе да овако унавиде и крену против тебе!? Колико их је који и зло мисле и зло раде на сваком кораку и због тога их вероватно не воле, али ћутке прелазе преко њихових недеља. Ти ћеш вероватно рећи да је главни разлог у напуклој фантазији овог света на коју твој живот и твој дух делују раздражљиво и ја бих се донекле сложио с тобом, али зар је мало оних чији дух и природа су много разорнији, наносе много више зла, па се многим од њих диве и подижу им споменике.

Ево шта ја о томе мислим: овај свет прашта многа недела онима који су му бар у нечему слични или блиски, али не прашта чак ни добро дело ни добре намере ако се тај у свему од њих разликује као што је случај с тобом. Ето, написах ово, али се одмах присетих да се ни то не може узети као сигурно, јер знам да су те неки од ових који те сад називају опсепаром и фантастом, до јуче уздизали (истина уз ограду да штрчиш!). Нико од њих неће да каже прави повод преокрета према теби, али ја мислим да је, поред осталог, и у томе што си се у задње време околио на њихово јунаштво и лепоту”, што их приказујеш као просечне или чак испод просека „иако се зна да се само Грузинци и још понеки на Кавказу могу донекле поредити с нама”. Сем тога неки кажу, да ти не могу опростити што си и своју несумњиву лепоту духа и тела срзео до срамоте, и што ти је постала страст да се свему ругаш и све сатанизујеш. „Раније прав и леп, очи крупне и мудре као у оних великих и највећих, у њима ватра и туга, корак стамен, мушки; све за лудило жена ... Сада повијен, погружен, очи као да гледају из

рама оног света; место осмеха који се вијорио као победничка застава, сада вијоре грч и сенка”. Коментар уз твој садашњи портрет је отприлике овакав: уживајући да оскрнави нашу лепоту и наше врлине, не штеди ни себе, јер је толико алергичан на све што је наше, да ни себе неће да издвоји из целине, да самим тим што потиче из наше средине, не може се отрести од видљиве или невидљиве губе. Нијансирајући твој портрет не могу да и ту не унесу део фантастике: наводно, да се ти, у ствари, ниси нимало изменио, бар телесно, али захваљујући свом опсенарству, успевао да нашем свету наметнеш такву представу о себи. Они који су особито зли и несрећни (зли су увек несрећни!) иду још даље, па кажу да си ти увек био такав какав си сад, али да си захваљујући свом опсенарству успевао да свету наметнеш идеалну слику о себи. „Није издржао до краја и најзад се показао у правом светлу”.

Природно да се намеће питање: у чему је твоја кривица што је Случај попримио овакве обресе!? Покушаћу да одговорим. Не кажем, Брајо, да има твоје кривице, у буквалном значењу, али има грешке: знао си какав је ово свет, да ти неће опростити што си у свему другачији, па зашто си морао на сваком кораку, при свакој прилици и неприлици, показивати, чак наглашено истицати, те разлике. То су доживели као изазов! Знао да ти то ниси намерно истицао, можда ниси ни био свестан какве су и колике те разлике, па их чак ни данас не видиш, зато ћу покушати да бар на неке усмерим твоју пажњу, јер ја сам све то гледао са стране па је сасвим очекивано да сам их боље видео него ти, тим пре што теби уопште није било стало нити се твоја мисао кретала у тим и таквим сферама: био си високо изнад њих и посматрао све из птичје перспективе, а ја који сам остао доле, или у најбољем случају у средини, из те перспективе боље видео колико штрчиш или си по страни. Понекад сам ти о томе раније понешто говорио, сад ћу мало више. И почећу од твоје несанице и вртоглавице у детињству. Дете које пати од несанице! Зар може постојати такво дете? Нисам веровао док нисам чуо мајку како прича да је ноћу често устајала да нас обиђе док спавамо, да провери је ли се ко открио или пао са кревета и тада би видела да сви спавамо а ти широм отворених очију, зуриш у таваницу, светле ти се крупне, грозничаве очи у полумраку... и кад би те упитала што не спаваш, ти би уместо одговора најчешће питао „Мама, морамо ли сви умрети!? Баш сви!” Она би се сирота збунила па или

би рекла: „Не баш сви” или: „Умиру само зли. Добри не умиру. То си ме и синоћ питао и... прексиноћ, хајде спавај, сутра ћемо још ...” (Касније, кад си одрастао, дешавало се да не-ко поведе разговор о смрти, или је само помене, а ти се одмах надовежеш речима: „Сви други смрћу губе само живот, а ја више, много више”). Сећам се да још не беше изашао из детињства, а већ си покушавао да неким стварима и појавама које чврсто стоје у овом свету, наметнеш ауру нечег сабласног и лелујавог, са обрисима оба света: да на све гледаш из перспективе оба света. Ту своју склоност показао си врло рано! Боже, чиме си већ тада био обузет! Одавно сам желио да на једну гомилу скупим све то и да ти покажем, па мислим да никад пре није било бољег повода за то и да то никад пре није било потребније него сада. Почећу од оног нашег утркивања у описима природе: док смо ми остали описивали птице, реке, село или град, ти си описивао јаме, просто си био обузет јамама:

„Пуна су брда дубоких јама али су дубље у душама”. Сећам се и песме о El Doradu! Била је то, у првом делу, некаква песма-ругалица: ругао си се песницима како су могли бити тако мале памети да верују у земљу злата и изобиља и среће, а у другом делу, исте песме, им завидео јер они су имали бар сан о срећи, а нама су и то срушили. Па утркивања у цртежима! И ту си нас све претекао, а многе и саблазнио. Јесте да смо се сви трудили да нацртамо нешто необично, чудно или чудесно, али све је то било као цветићи и лептири у односу на твоју машту: неман са две главе, очи дубоке, тамне као јаме, а зуби као највеће тестере! Девојчице које су навијале за тебе почеше се јежити, не слутећи шта их даље чека. Ти си тада брзим спретним потезима у једну чељуст немани убацио лепу женску руку са прстеном на домалом прсту, а у чељуст друге главу дечака који зове у помоћ. Девојчице попадале по песку и док смо покушавали да их повратимо, ти још бржим и спретнијим потезима наслика другу неман, такође са две главе, безданом очију и тестерама зуба, али горе, високо на леђима види се како је једна девојчица зајашила неман, шиба је и смеје се. Онај претходни цртеж поцепан, а нама баци овај други и... побеже. Једном приликом си нацртао и нашу улицу: вероватно ти је сметало што је зову Мајска (а куће су у њој старе и трошне!) па си на цртежу, кога си насловио Наша улица наш понос, насликао куће као поређане мртвачке сандуке на којима на крововима, место димњака, горе свеће. Преко читавог црте-

жа си исписао: „Мајска – Рајска“ да би се наругао и исказао своју заједљиву и убитачну иронију. Док си смишљао шта још да додаш слици, неко је донео глас да те отац тражи. Тада си брзо погасио свеће на крововима, а место њих додао још неколико задњих спратова и док си цртао уличне светиљке, отац је стигао, погледао твој рад, осмехнуо се и рекао: „И ја се надам да ће наша улица и наша кућа, овако изгледати, да ћемо моћи њеном имену додати реч Рајска.”

Касније, кад си већ почео да стичеш име песника, у већини песама си се и даље, углавном, ругао људској таштини и заблудама, а онда скоро сваку песму завршавао истим стихом „О, забога, сетите се, умрећемо једног дана!“ Дуго нисам знао да ли је то твој стих или цитат јер си га некад писао под наводницима а некад без њих. Кад сам те питао зашто га тако пишеш, сећаш ли се шта си ми одговорио? Ево подсетићу те - „Један песник који је живео пре пет векова, написао је скоро истоветан стих, али он је мене покрао”. Викнух: „Покрао он тебе, а живео пре пет векова!? - Да, рекао си сасвим смирено. Уграбио ми је тај стих иако је мени био намењен. Требало је да га ја напишем, нико други. То је мој стих! Он ме покрао!”

Све ти ово пишем да те подсетим на то како је твој живот увек био пун нечега што граничи са фантастиком (или је чиста фантастика!), неких само теби својствених визија и стремљења, што је водило и морало довести до овога што ти се сада дешава.

Овог тренутка сетих се случаја с попом Серафимом. Он је испред цркве говорио народу о Богу као створитељу свега живог, који је „И људску душу учинио бесмртном”, а ти одједном упитао; - Је ли Бог, као створитељ свега живог, створио и ове муве што насрћу на нас?” - Једно су муве, а друго човек, узврати поп. - Али и њих је Бог створио, као и нас, а све што Бог створи, мора бити савршено и бесмртно јер он је савршен и бесмртан.” Сиромас поп се мало збуни, онда додаде; „Свевишњи је издвојио човека да буде на врху свега живог, да му све друго служи” - Као да си чекао тако нешто, ти прасну у смех и викну: „Да му служи!? Да му сва друга богом створена бића служи!? Па каква је то правда? Је ли то божанска правда!? Или тиранија!? - Поп узврати; „Ти, несрећниче, хулиш на Бога! Шта ћеш тек причати кад будеш имао 30-40!” „Ево шта ћу причати и питати увек - Зашто се Свевишњи с нама овако руга? Ђаво нас никад не може навући на танак лед као Свеви-

шњи, јер с ђаволом смо на опрезу, не верујемо му, а Свевишњем верујемо па гле шта нам ради!” Поп диже руке према небу и поче се молити и проклињати, а онда се одједном нагло сруши и док смо покушавали да га повратимо из несвести, ти рече: „Не мислим ја о Богу баш тако, напротив, ја га ценим као највећег комедиографа: шта су према њему сви Аристофани, Молијери, Бекети... Уз то хтео сам да мало уздрмам попа не би ли почео да мисли ...” „Немој тако, видиш да си га скоро убио”. „Није то због мене, него због сунчанице, зар не видите како је дан спаран и врео”. Вероватно си наставио да се понашаш и говориш овако и касније, пошто сам ја отишао и гле до чега те то довело!

Док сам се распитивао о теби, неко помену и твоје писање, твоје књиге, па се и ја присетих прво њихових наслова, а онда и онога што се у њима дешава и што се после дешавало с њима. Иако су те књиге углавном производ стваралачке маште, као и све вредне књиге те врсте, ти си увек тврдио да све оно што се у њима говори и описује, десило се тачно онако у стварности, да ништа није из друге руке, да ниси укључивао машту, него да си гледајући ту сурову и сирову истину својим очима преписао је дословце у своје књиге. Тиме си срозаво себе као уметника. Да би те спасили од такве деградације неки твоји пријатељи, људи од пера и укуса, покушаше да твоје изјаве ублаже, тврдећи да ти у свом стваралаштву заиста полазиш од стварности као основе и да као и сви прави, велики уметници, ту стварност стваралачком маштом преобраћаш, преводиш у нову стварност и тако откриваш ону скривену, највишу истину. Дочекао си их „на нож”, тврдећи да никакве уметничке надградње ту није било, него је посреди сурова и сирова јава коју свакодневно гледаш својим очима. Нарочито си се окомио на оне који су тврдили да у твојим књигама има примеса фантастике преко које се дубље понире у стварност: „Не, фантастика не постоји, све је стварност. Кад нешто не можемо да схватимо или разрешимо својом шугавом памећу, онда то обично назовемо ритмијом или фантастиком. Тако умиримо савест и убедимо себе (као и друге!) да смо мудраци”.

Морам ти признати да сам једно време мислио да си полудео кад си неколико ноћи заредом скакао из постеље, јурио по соби и око куће свађајући се са ликовима из својих књига, ликовима које си сам створио, претећи им да ћеш, ако

те не оставе на миру, изменити читав садржај својих дела и приказати их у сасвим другом светлу - као протуве и наказе. На то се надовезао онај „састанак” са Нелом и Јеленом. „Цело јутро ломим главу како да се извучем из једног љубавног процепа у који сам себе непромишљено увалио: двома лепим женама заказао сам састанак у исто време”. Рекох да ме чуди како не можеш решити тако прост заплет: оној до које ти је мање стало јави да си болестан, или једноставно одложи за сутрадан”. - Ти се намршти, а онда иронично подсмехну: „Зар ти мислиш да би на тако баналну комбинацију населе жене као што су Нела и Јелена, жене са љубавном интуицијом којој нема равне”. На моје питање ко су Нела и Јелена, зар има овде таквих жена, ти показа на полицу са књигама. Неколико тренутака остах збуњен, а онда се загледах у тебе, очекујући кад ћеш праснути у смех, али твоје лице и даље показиваше бригу и мучну недоумицу. Онда поче да ми струји кроз главу оно што су ти ђед и отац често говорили: „Твоје књиге ће ти смутити памет, а можда и - доћи главе”. Не сећам се тачно шта сам ти тада рекао, знам само да сам љутито изашао напоље, мислећи да правиш са мном некакву ујдурму. Ипак, нисам имао мира цело после подне, а пред вече опет кренух до тебе. Стигох баш кад си кренуо да излазиш, па кад осетих да ме ниси приметио, сакрих се иза ћошка док прођеш, а онда, крадом, кренух за тобом. Кад смо као бегунац и ухода стигли до реке, већ се смркавало. Нађох заклон иза једне врбе и почех те посматрати: пружао си руке према некоме или нечему, као што се пружају при руковању па се загледах у полумрак нећу ли некога назрети. Никога није било на пустој обали, чак ни врба на том делу обале. Одједном чух твој глас који се прекидао као у великом узбуђењу: значи ипак има неко! Претрчах до следеће врбе да ти се примакнем, да боље чујем и осмотрим, али ти тада одједном потрча дуж обале и поче некога дозивати. „Бежи од мене”, помислих, али ти се заустави, пружи обе руке напред, у луку онако како их пружамо кад хоћемо да неког загрлимо. Онда поче да се гласно смејеш и показујеш прво на реку па на месец. „Потпуно је прешао на трећу обалу“, помислих и не скривајући се више приђох ти сасвим и рекох: „Ако доктори дознају за ове и овакве твоје састанке, знаш где ће те послати”. Зар није овако било!? Било је, Брајо, било баш овако! Можда није баш сад прави тренутак да ти све ово кажем, али шта могу кад ми раније никада ниси пружио прилику: чим бих по-

чео да говорим, прекидао си ме или просто окренуо леђа и утекао. А само сам хтео да ти речем куд ће те све то одвести.

Вероватно да многих својих речи и поступака ниси био сасвим свестан, па ниси могао ни размишљати о последицама. Шта тек да кажем о твојим визијама и слутњама, нарочито оним црним и најцрњим. Сећаш ли се оне драме са Иваном на прослави његовог последњег рођендана!? Ни о томе ми никада пре ниси дао да разговарам с тобом зато ћу сад да те подсетим па ти ме изгрди ако ти се учини да било шта није истинито у мојој причи: Иван се између свих нас издвајао својом скромношћу иако је имао толико врлина и предности над свима нама, да није чудо што су га све (не само девојке!) просто обожавали; на његовом лицу увек се могла прочитати она бескрајна радост живљења која је просто освајала, пленила. Такав је био и оне ноћи, чак чини ми се више него обично. Сећаш ли се како је било: (ето, питам те сећаш ли се иако знам да ћемо се и ја и ти сећати те ноћи до краја!) ... у целој бучној гомили једино си ти био зловољан и скоро све време стајао по страни, али нисмо се чудили што си такав јер смо знали да тебе увек обузме зловоља и потиштеност када је око тебе највеће весеље. Па ипак си оне ноћи и себе надмашио јер ти је на лицу била данга мрака и смрти до те мере да ти је једна од девојака добацила; „Не гракћи, гавране. Љубоморан си на домаћина, зато си такав! Он није приметио твоје помрачење иначе не би био овако срећан”. Кад и ја приђох да те опоменем, ти ме предухитри, нагну се изнад мог рамена и шапну: „Он ће се ноћас убити!” Прво што помислих: „Ух, колико се мрака и зависти у теби накупило”, а одмах затим ледена змија ми склизну низ леђа кад се сетих твојих ранијих злослута. Ипак, препуне чаше учинише своје па не могах издржати а да не испричам Ивану твоје пророчанство. Прво се оба заталасамо од смеха, а онда ти он приђе и пољуби те у чело, па поче да прича осталима шта му проричеш за ону ноћ, све уз смех и зацењивање. Почеше да ти честитају на успешном каламбуру, а онда Иван предложи да твоје пророчанство прогласимо за каламбур вечери. Сви се одушевљено, сложисмо... али пред зору (и сад после толико година ми је неподношљиво сећање на ту окрвављену зору), Иван се одједном изгуби из бучног друштва и после неколико минута, чух прво врисак неке од девојака у ходнику, а онда мушки крик један, па други, трећи... потрчах у ходник и опазих Ивана како у локви крви лежи на ходнику са

ножом забоденим у груди. Не знам да ли сам и ја крикнуо или се само скамењен болом, спустио на колена и остао тако док ме неко није подигао и извео напоље. Већ сам поменуо да никад нисам успео да разговарам с тобом о оној кобној ноћи, ниси ми дозволио; да ли зато што те због нечега гризла савест или што ниси хтео да се подсећаш на смрт пријатеља (ако си икада икога волео, чини ми се да је то био Иван), али морам ти рећи да ме целог живота, а нарочито у последње време, прогони мисао: да није било оне твоје црне слутње и да је нисмо обелоданили, Иван би и сада био жив! Немој мислити да хоћу да те оптеретим грижом савести, него само да ти навестим куд су водиле и куд ће те још одвести те твоје свевидеће и уклете очи. Да ли си крив? Они који те окривљују кажу да си поред осталог крив и зато што никад ником ниси прорекао срећу, него само несрећу, и не само да ниси спречио њен долазак, него га убрзао (за твој одлазак у Сазвежђе уклетих неки кажу да и сам увиђаш и признајеш своју кривицу: сагорева те кајање па си одлучио да себе казниш и олакшаш терет).

Размишљао сам и о фантазији (коју и даље шире!) да им улазиш, или како они кажу проваљујеш у сан, и помислио да ту можда има и нешто што би могло имати и реалних обриса: својим засецањем у њихова дубока жаришта и гнојаве ране толико си дубоко и трајно ушао у њих и ту остао заглављен, а њихова помућена свест ти наметнула изопачен изглед, тако да им се дешава оно што се понекад дешава болешљивој и мало-крвној деци која све појаве из дана и јаве преносе у ноћ и сан. Знам да си тим засецањем хтео да их опоменеш, да им покажеш каљугу у коју тону и – ето до чега те то довело!

Сваког дана, понекад и сата, долете до мене нове вести у вези с твојим Случајем па се немој чудити што ће се ово писмо отегнути, уз то сигурно ћеш приметити да је садржина несређена, испретурана, да вероватно има истрчавања и понављања као и обраћања пажње на мање значајно, али узми у обзир да форма и садржина писма не зависе само од мене него још више од оних који такву форму и садржину намећу и условљавају. Најновију вест ми саопштише надлежни: Широке народне масе које прате и проучавају твоје писање су пронашле како си на неколико места написао да је овај наш свет постао овакав јер већ одавно, сваких 30-40 година, побије своје најбоље људе (овнове са чактарима!) а остане обезглављено крдо. (Знаш да си у једној књизи писао и о убиству нашег оца

и брата и да они који су их убили нису могли да поднесу то што су их отац и брат спасили од срамне смрти у време вртоглавих обрта ратне среће. Ја бих ту додао да су их убили и зато да се не дозна беда у којој се убице некада беху нашле, молећи на коленима да им се поштеди живот). Мислим да си поред осталог и зато крив, или ако ти је лакша реч да си погрешно, што ти није увек била на уму истина коју си сам, у више наврата, казивао и написао, да наш свет односно целати из нашег света, за сва зла што ураде, увек окриве другога. – „Гле на што ме примораше. - Гле на што ме навукосе. - Гле како нас примораше да их побијемо!” Уз то зар ниси толико пута говорио да наш свет не прашта ако му се каже потпуна Истина, па ипак си им рекао каква им је и међусобна правда и етика: они који даноноћно раде, гладни су, усукани и презрени, а они који не раде ништа сем што даноноћно лажу и опсењују, задригли и гушави! Гушави су се прославили јер су успели да докажу гладним и усуканим колико су срећни што живе у најлепшим брдима, поред најтоплијег мора и под најазурнијим небом. Указао си и на задригле и гушаве међу осталима, нарочито Докторима теорије и праксе, који за себе кажу да су неутрални, а прославили су се својом чувеном теоријом да је „Гладовање темељ здравља”, што, наводно, потврђује и Статистика: много више се страда од прехрањености него од потхрањености. (Ипак, највише си им се замерио кад си написао да нисмо најхрабрији и најлепши на свету!)

Дакле, Брајо, кад се све сагледа и одмери овај твој раскорак и сукоб са светом, из кога оба потичемо, био је неминован. Зар ми ниси и раније говорио да ти живиш у више временских и просторних димензија, да се прошлост у теби до те мере помеша са будућношћу да често поништавају садашњост, да то нису снови и визије или екстазе него тако снажно присуство онога што је било и онога што ће бити да се потпунија и реалнија јавна не може ни замислити. Зато опет питам: како си икада могао помислити да ће твоје опомене моћи да схвате они који живе и крећу се у једној временској и просторној димензији?! А што ја тебе опомињем и подсећам на много тога чега се, можда, гнушаш, разлог је што бих желео да се суочиш и с оним што си потиснуо у своје поноре, па још једном доживиш и непристрасно сагледаш све нећеш ли боље и свеобухватније сагледати себе и кренути у обрачун, прво са самим собом...

Сетих се оне твоје младалачке песме „Звезде и Мочваре” у којој говориш да твој живот тече у два Тока: један између Мочвара, кроз Мочваре, и други горе, између Звезда. Кад осетиш да Мочварни Ток толико заглиби, скоро стане, ти се онда отргнеш и узлетиш горе, у Звездани. Но, ту се не можеш дуже задржати јер осетиш како те опет привлачи мочвара па се стровалиш у њу. Бојим се да си се овог пута толико заглибио у Мочварни Ток да се више не можеш отргнути и узлетети.

Брајо,

Таман кад бејох одлучио да у ово писмо више не трпам новеле и новелете о теби (којима ме свакодневно засипају!) и пошаљем ти ово што сам до сада написао, ево стиже једна новела која се не може и не сме заобићи, тим пре што је донесоше рођак и пријатељ. Новела говори о манама твог тела и душе које ових дана, наводно, попримају такву форму да постају неподношљиве, достижући своју кулминацију у једном изопаченом додатку који ти је насео на кркаче, између лопатица и кога неки виде као кресту, други као гуку, и трећи као грбу. Рођак и пријатељ кажу да су се најпре смејали кад су чули ту причу, а онда помислили да си можда некако повредио леђа те одлучише да те обавезно пронађу и својим очима провере има ли таква прича икакве реалне основе. Дуго су те тражили, прво у стану, а онда по Граду и најзад те опазили баш кад си се упутио према „Ориону” и на своје запрепашћење видели да ти је на леђима збиља израстао такав и толики гробен да је кошуља на том месту пукла и та црна страва се указала у свој својој наказности. Одмах су покушали да ступе с тобом у разговор, зовнули те по имену и таман кад су хтели да те питају шта ти се то десило, треба ли ти помоћ, ти си, као да си се постидео, побегао и просто улетео у ту проклету кућу. На моје питање да ли су могли разазнати да ли је то од повреде или болести, одговорише: „Не бисмо рекли да је болест, а ни повреда, јер кад нас је препознао, тако је крепко потрчао да смо се запањили. Можда не би ни ускочио у ту крлетку да нисмо и ми потрчали за њим. Тек малочас смо дознали да си стигао, а да смо знали да си овде, одмах бисмо дошли да те обавестимо о овој његовој невољи. Разлога за велику бригу имаш доста јер и ти знаш како се овде гледа на све телесне недостатке, поготову на грбу и грбавце, то највеће зло и ругобу које је „и Бог обележио као опомену“. Шта ћеш предузети да му помогнеш ако му се уопште може помоћи.“

Кад изразих чуђење како су могли веровати у то да једног дана изгледаш изопачено, а сутрадан природно, какав си увек и био, они слеглоше раменима и рекоше да би радо пошли са мном да по Граду проверимо да ли те је још неко видео таквог: у две или више верзија. И пођосмо. Десетак њих рекоше да су те сретали и „видели печурку на леђима”. Једино што је нису звали истим именом и што је њихов исказ о њеној величини био различит. „Само два дана пре тога био је без ње”. На моје питање да ли су могли назрети је ли у питању повреда или болест, неки промрсише да су начули да тај додаток није само телесне природе и мене тада обузе највећа зевња. У оне раније приче о променама твог изгледа и веровао сам и нисам: могуће је да се некад запустиш или обучеш нешто неприкладно или се због нечега повијеш, па то у напуклој фантазији овог света изазове разноврсне утиске што се касније у причи још више нагласи: неко дода длаку, неко длачицу и ето ти брада до појаса. Међутим, као што рекох ова прича о додатку међу лопатицама од првог тренутка прожела ме језом и неком црном слутњом, вероватно зато што је тако нешто просто немогуће измислити. Како је време пролазило та прича ми је све више притискала мозак као тумор. Зато опет одох до Ориона. Молио сам да ме пусте само две речи са тобом да проговорим, па кад одмахнуше главом, молио сам да ми омогуће да те погледам, ако не изблиза, а оно макар поиздаље, на тај начин што би се ти појавио на балкону а ја те осмотрио са капије. Залупише ми врата од капије и рекоше; „Немојте више долазити!” Мотајући се испред капије и дуж високих ограда, у једном моменту се одлучих да и ја тражим азил у Ориону, али се одмах досетих да би прозрели намеру и одустах.

Шта сам друго могао него да опет одем код Доктора. Кад му рекох зашто сам дошао, он, као да није био изненађен, заклима главом, па упита да ли је ко у нашој ужој и широј породици имао деформација у дорсалном делу кичме. „Не, да ја знам, рекох „То не значи да их није било. Проверите!” На моје питање да ли је што приметио кад си био код њега, он рече да си тада „био из других разлога. Леђа му нисмо третирали. Него реците ми како тај додаток описују они који кажу да су га видели?” Е, то је, рекох скоро немогуће одређено исказати: од једва приметног испупчења, неодређене боје и облика, па преко мешавине гребена, креста и печурки, све до огромне, наказне црне гукe из које се низ леђа сливају гној и

сукрвица. Уз то кажу да се израслина не само мења обликом и бојом, него повремено нестаје па се опет појави. Доктор се мало за-мисли па рече: „Значи, свако према себи. Свом склопу и садржини. Али ако је истина да се појављује па ишчезава, бојим се да би то могао бити знак да није само телесна. То би био још један доказ у прилог Вунту и Фехнеру да се психосо-матика не сме раздвајати. По њима телесне деформације утичу на душу као год душевне на тело. Ви проверите прво телесне, знам да је тешко, али нађите начина”. Онда мало поћута па додаде: „Грба! Ако се широко узме, она је све што штрчи, одудара од здравља и хармоније. У вишем и нижем смислу. Идите, не губите време!”

Излазећи од Доктора почех се присећати да ли је ко од наших старијих имао телесних одступања или испада, сличним овим које се о теби шире, и сетих се да их је било са клемпавим ушима, седластим носом, кратких и кривоногих, али не могах се сетити ниједног да је био и погурен камоли грбав. Ипак, за сваки случај, поћох код Крстана, то је онај наш најстарији рођак који одавно живи сам, са овцама и пчелама, горе у Моракову. Кад му испричах шта се с тобом догађа, какви се гласови о теби чују, па и најновији и најтежи глас, он ме прво упита да ли сам те ја лично видео. Рекох му где си се склонио, да је тамо немогуће ући, али да су те видели рођак и пријатељ, непосредно пред улазак у Орион, и да ми је Доктор наложио да проверим је ли у нашој широј породици било оваквог или сличног случаја. Крстан се на ове речи наљути, изађе напоље и чух како поче причати са овцама и пчелама. Изађох за њим, али са мном дуго није хтео ни речи да проговори. Видећи да не одлазим и да сам упоран он се најзад мало смири и рече: „Упамти: наши мушки су сви били фистуни, и курепи, а одиве јеле и брезе: једна је родила војводу, а друга митрополита”. Тада га упитах: „Али болест, да ли је ко боловао од костобоље?” Он се опет љутито трже и затресе главом, „Не, не... оно било је од пушчаних рана, по прсима и ногама... Гаврила је погодило некако са банде па је остао мало покучен. Истина, причало се за њега да су га виђали, пошто се одметнуо у планине, са неким страшилом на леђима, али кад сам о томе питао оца, рекао ми је да је то Гаврило навлачио на леђа вучју кожу са чељустима да би плашио зверове по планинама. Отац каже да је лично ишао у планине не би ли проверио причу, али му је Гаврило стално измицао тако да га није могао видети ни на

пушкомет „само га је чуо како заувија по планини, а вукови му се одазивају”.

При одласку Крстан ми стеже руку и рече: „Не остављај брата! Пођи опет тамо, можда ћеш га видети, макар поиздаље, и не веруј фукари и завидљивцима; сад мишеви мачка гризу, а зечеви хрта лове!”

И долазио сам опет тамо, мотао се испред капије, дозивао, али се нико није ни појавио. Знам да су ме видели и препознали па зато нису хтели ни да изађу до капије, а можда си им и ти рекао да са мном прекину сваки контакт. Може ли бити да је и до тога дошло!? Може ли бити да се и од мене кријеш да ти не бих видио то на леђима (ако што има!) Е па да ти кажем Брајо: немој ти мислити да сам ја одмах поверовао и у оне приче о којима сам ти писао у првом делу овог писма, као и у ову задњу, али ти морам рећи да исто тако не верујем да од свега тога нема баш ништа. Зато те молим да провериш да ли ти се на леђима појавила било каква израслина, тумор или испупчење и ако је то чисто телесни испад а не угрожава ти здравље, онда врло важно, тим пре што знам да ти за своје тело никад ниси марио. Ипак, морам ти рећи да откако се појавила прича о брегу на твојим леђима, који није само телесне природе, ја даноноћно ломим главу, покушавајући да назрем узроке у теби и твојем животу. А ево зашто: иако знам да овај наш свет пати од вишка фантазије, исто тако знам да има јаку интуицију да предосети, предвиди зло, своје и туђе, па се бојим да су можда назрели како из тебе почиње да излази и нараста нешто мутно и изопачено, што си до сада успевао да вежеш у понорима свог духа и душе, а сад се отргло, изронило напоље и оваплотило се у некаквог телесног баука. Питам се да није каква унутрашња повреда или непроболна увреда!? Знам да те други никад нису могли повредити, ти си се смејао таквим њиховим покушајима, али ако те они нису могли повредити, јеси ти самог себе. Присети се да ли ти се некад у прошлости десило нешто ниско и гадно или си сам нешто тако урадио, хотимице или не, па да ти не би огадили свет и живот, успевао да то утамничиш. Ако нешто назреш у тим јамама и понорима, којих сви имамо, нешто из чега је могла да изрони таква страва (ако је таква као што причају!), онда ћеш лакше свему одолети па, можда, и победити...

(Одломак из необјављеног романа *Грба*)

ЂОЛЕ

(...) Путујем с мањом групом Херцеговаца. Сусрели смо се на извору и продужили заједно. То су високи и снажни људи и у општој пометњи и немиру дјелују смирено и опуштено. Негдје су између двадесет пет и четрдесет година. Међусобно се особито поштују и уважавају и њихово пријатељство траје, вјероватно годинама. Зачудо, дјелују доста свјеже и ходају лако и брзо. С њима сам прешао много дужи пут, него претходних дана. Међу њима се растом и снагом издваја момчина, кога остали ословљавају са Ђоле. Ђоле се некако намеће као мој старатељ. Стално је у мојој близини и наши разговори су све дужи. Боље рећи Ђолеви монолози су све дужи. Кад ходам иза њега, покушавам да станем у његове стопе, али ми та жеља без скока не иде од ноге. Огромни Ђоле има неку риђу, ријетку и кратку браду и бркове, а густу, тамну косу. Другари се шале да му је брада као у сиромаша жито. Ђоле носи пушкмитраљеџ “шарац” са два реденика метака, која је спретно сложио преко рамена. У његовим робусним рукама и широким раменима, та убојна опрема дјелује као дјечја играчка. Рекао сам им да сам Црногорац и да сам се изгубио, односно заостао иза јединице са којом сам путовао. Ђоле ме од тада зове само Горац.

- Ђоле, ја сам Црногорац - кажем му.

- Знаш, али оно црно немој да помињемо док смо на овом путу на коме црнога има доста - шали се Ђоле.

И тако ја постадох Горац. Ђоле изгледа весело, расположен, али по његовим честим уздасима и жељи да ми понешто исприча из својих ратних дана, осјећа се да је рат на његовој души исписао бројне странице тешких и драматичних прича, које сурово нарушавају и Ђолев сан и расположење. Његова жеља да ми понешто исприча, одраз је тежње да ублажи тешкоће које га муче.

-Ја ти мој Горац - обично би Ђоле почињао причу - овамо идем само зарад ових мојих другара и побратима. Они су све што ми је остало од овог рата.

Силазимо на цесту. Момци због мене чешће заостају и одмарају. Сједимо тако недалеко од пута кад оно, ауто са партизанима. Полако пролазе и подижу облаке прашине.

- Јесте ли видјели ово чудо? - обраћа се Ђоле свима, а онда се окреће мени.

- Мој Горац, овако нешто, само шејтан може да састави. Погледај, Њемци, усташе, четници, домобрани, рупниковци и партизани, сви заједно иду истом цестом, а до јуче се истребљивали, клали, Боже мој, клали. Ја, мој Горац, до овога рата нијесам био неки вјерник, мајка је то за све нас, знаш, радила. Али рат ме је убиједио да има Бога, има и светаца, и рецимо шејтана. Немере, болан, да се неке ствари десе саме од себе, немере никако.

Устајемо и крећемо пречицом. Ђоле наставља причу.

- Ја сам ти, мој Горац, имао мајку, брата и снаху и у њих двоје дјеце. Усташе почеле да кољу и пуне јаме. Ми организујемо четнички батаљон, ваља спашават нејач. И, тако, ми једно јутро одемо да бранимо једно село гдје се очекивао напад, а усташе дођу у наше село и све покољу. Мајку сам предвече нашао још живу. Хтјела је да побјегне неком страном, па су је из пушке ранили.

- Ко је то урадио, мајко? - питам је.

- Ма било је доста њих а са њима и Мехо.

- Боже, мој, Мехо! Живио је у суседном селу! Болан Мехов отац је мени кум, ошишао ми је прамен косе прије кршћења. Увијек је посуђивао паре или жито од баба, а види сад. Пао ми је мрак на очи. "Немој да се светиш сине", изговорила је једва чујно мајка. "Освета је, сине, варљива правда. Мислиш да си задовољио правду, а у ствари си само повећао зло". Недуго затим, мајка је умрла.

Ђоле се загрцнуо. Прилазимо извору. Другари сједе и нешто жваћу. Ђоле претура по торбаку, вади бритвицу, а са њом и нешто црно чудног облика. Ножем сијече неколико ситних комада и пружа их мени.

- Горац, ово је суво месо. Жваћи овај комадић док се не растопи у устима. То ће ти болан утолити глад.

Жваћем, али чим осјетим укус сувог меса, ја парченце прогутам.

- Не тако. - реагује Ђоле. - Жваћи месо док се потпуно не растопи у устима, послушај.

Идемо неком страном. Сви жваћу. Имам утисак да жвакање има ефекта. Уосталом, Ђоле често надгледа како се његов савјет примјењује. Ђоле и другари, поред сувог меса имају у торбама и по килограм, два зрна пшенице. Ставе по десетак зрна у уста и сажваћу их до каше. Добра замисао. Послије дугог уздаха, Ђоле наставља причу.

- Испричах ли ти Горац да је мајка узбрзо умрла, одмах послвије молбе да се не светим? До јутра је настрадао и брат. Када је видио одсјечену главу свога малог љубимца, синчића, коју су усташе ставиле у мајчину утробу, “полудио је”. Хтјели смо да га вежемо, али он се, зачудо нагло смири. У саму зору легао је на активiranу бомбу. И тако, мој Горац, одједном пет лешева. Па гдје то има мој брате? Ни међу звијерима се то често не дешава. А тај Мехо, Боже ме сачувај, па његов је дјед био Србин, па се потурчио. А он тако! Мислио сам да лудим, али су ми другари помогли. Ипак нијесам могао издржат, па сам једне ноћи са двојицом другара потајно прешао усташки фронт и дошао пред Мехову кућу. Тамо његов шура држи стражу. Није, сироме, ни сазнао шта му се десило. Провалим врата и уђем у кућу. Нема Меха. Његова жена, скамењена гледа у мене. Гледају ме и троје дјеце. Одједном, као да се ту створи и моја мајка. Ја се окренем и без ријечи напустим кућу, би ми некако лакше. Мој комшија и кум коме је Мехо такође поклао породицу, никако није могао издурати да се не освети. Он је првом приликом, кад смо потиснули усташе, ушао у неку њихову кућу и, болан, све побио. Каже, било му пуно лакше, али неће ускоро, каже ми: “знаш, чим преклопим очи сјетим се оне дјеце”. И једне ноћи идемо на фронт, цијели батаљон и онда заупца негдје са стране, само неколико пуцњева и један залутали метак, погоди мога кума у врат. Замисли мој Горац, иде цијели батаљон преко триста људи а оно метак дофати само мога кума и то право у врат. Мучио се сироме до зоре, кад смо дошли до доктора, а он мртав, Боже мој. Од тада се крстим сваки дан, и одма ми лакше, да знаш. Почео сам да вјерујем и у теткину причу о трешњи, којој сам се као дијете смијао. Знаш, тетка је имала стару трешњу, рађала, болан, сваке године.

Силазимо на цесту. Тамо се преврнула запрежна кола, један коњ лежи. Ђоле ми даје свој “шарац” да придржим и

зачас су кола на точковима. Диже и коња. Ђоле, отреса прашину и узима “шарца”.

- Ништа - каже жени, Словенки, која му од срца захваљује.

Другари нас чекају у страни. Опет нешто жваћу. Ђоле и мени даје мало зрна пшенице.

- Само полако, Горац, треба болан издурат.

Пролазимо путељком преко неког брежуљка. Ђоле откида буков пупољак и жваће.

- Пробај и ти Горац. Да знаш да је укусно, посебно ако си гладан.

Жваћем пупољак, па затим други, трећи, откидам омању грану.

Одмарамо поред извора. Хладна планинска вода штипа за грло. Негдје, лијево од нас, чују се пучњи. Мало затим, нека животиња претрчава пут и храмајући нестаје у густишу.

- Шта је она Богу згријешила? - пита се Ђоле. Мој драги, видиш, лудо вријеме, несрећа је свуда присутна и вреба сваког појединачно.

Крећемо.

- Зар немаш ништа пријатније за разговор? - опомињу Ђола другари.

Идемо опет пречицом. Ђутимо, велики успон, чују се само кораци и убрзано дисање. Ђоле се често осврће да види како ходам.

- О, дајте мало спорије, Горац заостаје!

Идемо нешто спорије. На врху велика зараван.

Одахнусмо.

- Ја ти почех причат о оној теткиној трешњи. Трешња рађала сваке године, али тетка те трешње никад није користила. То је било велико стабло, са дубоким удубљењем у приземном дијелу. Једне ноћи - пуног мјесеца - тетки се причинило да пред њом иде нека средњовјечна жена. Док је тетка покушавала да одгонетне о чему се ради, жена ушла у ону рупу у трешњи. Тетка давно умрла, а трешња још здрава и рађа, болан, сваке године. Кад сам отишао из села пољубио сам трешњу и прекрстио се. Ма, смио бих се заклет да ме је тада тетка помиловала по глави. Е, мој Боже - наставља Ђоле - данас ево прољеће, а тамо је све у бехару. Тамо данас нема ништа сем згаришта, бехара и гробова, а знаш какво је то село било. Свега, болан, свега у њему. И одједном, болан, дође она напаст

турска, и само јад и чемер. Они нас, ми њих, и шта сад, само пустош. Ко то да протумачи мој драги? Ко ме је то требало? И тај луди Мехо је платио. Пијан чачкао око пиштоља и опалио себи у трбух. Мучио се двадесет дана. Само јечао. Село га чуло. Казна Божија, мој Горац. И тако је липсао. Не, не може се за њега рећи да је умро. Људи умиру, а он је липсао. У то чељаде ушао је прави шејтан. Знаш, он је са својима напао тамо једно село. Све, болан, посјекли и побили. Ухватили и једну носећу жену. Легли је у неку рупу, на ливади, и на њу навалили камење са сваке стране. Кад су се увече вратили преживјели мјештани, чули је гдје јечи. Она се зачудо опоравила и временом роди дијете. Глава спљоштена, очи са стране изнад ушију. Живјело два дана.

Ђоле се крсти.

- Шта је то јадно дијете Меху било криво? Знаш да сам просто скинуо неки терет с врата кад сам чуо да је онај зулумћар умро. Бог ће знати може ли шта опрати ту душу. Је ли болан Горац, је ли овога зла било у твојем крају?

- Није било - кажем му. Чуо сам да је у Херцеговини било клања и бацања људи у јаме, али код нас није.

- Е, јес` у Херцеговини. Нас зло посјећује свакога рата. Било ко да ратује ми плаћамо. Али морам рећи, није све тако црно ни код нас. Када би све било црно, живот не би ваљао круне. Не би вриједило живјет`. Ето, болан, један мој пријатељ, био сам у његовом воду неко вријеме, био рањен приликом четничког упада у једно веће турско село када су побили постају неке усташке касарне. Онако крвав једва се довукао до једне богатије турске куће и сакрио у поткровљу штале. Ујутро, ханума зинула од чуда. Крвав четник на поду. Врати се она назад, а рањеник, очекујући најгоре, припреми пушку и пиштољ да се бар замијени. Ханума се вратила са пола ленцуна и неким мелемима. Два мјесеца га његовале она и ћерка. Шта кажеш, болан. Па то је за нас нешто најхуманије и најхрабрије, али да су они сазнали, за њих би то била издаја и најтежи зулум. Боже мој, једна ствар, па овдје оваква, а ондје онаква, а један народ. Па, мој буразер, покој му души, имао је у војсци најбољег дру- гара, муслимана. Све се дописивали до пред рат. Да Бог да да буде далеко од овога зла.

У једном од наредних дана неуобичајено дуго смо на цести. Гужве и даље трају, и даље метеж разних војски и избјеглица. Журно пролази и већа колона њемачке пјешадије.

Сивкастобијели војници личе на сподобе из снова које се крију у измаглици. Официри јашу на ухрањеним великим коњима. Корачамо самом ивицом макадамског пута. Ђоле наклапа о судбини. Те судбина је пут човјека кроз живот, те све је унапријед одређено.

- Знаш, кад се човјек роди, Бог му да душу и суд- бину. То је слично као кад усадиш кромпир, па знаш колико ће да израсте, каква му је боја, какав цвијет и лист и каква је кртола. То је то. Тако и човјек, док је још мали одређено је колико ће бити висок, какав ће имати нос, косу, руке, хоће ли бити добар или лош.

Другари се смијуцкају.

- Ђоле, онда човјек не треба ништа да предузима, само да сједне и чека шта хоће судбина - додацује један од другова.

- Е, није тако. - брани се Ђоле. Он мора, болан, да се варака са судбином. Када она крене десно, он је мало поправи, кад она хоће низа страну он мало повуче горе, и тако цио живот, јер човјек, болан, уз судбину има и памет, па се то преплиће. Ето, сви знате оног командира што је дошао из Босне. Луд човјек. Увијек први међу бомбашина, увијек први у јуришу. У биткама убија без милости. Кад нема битке кротак ко јагње, мрава не би згазио. Он, болан, има тридесет рана на себи. Сав је искрпљен ко дјечије гаће, а здрав и снажан. Шта је то но судбина? Неко погине од првог метка а он, бре, тридесет рана.

Ђоле опет помаже око неких запрежних кола. Ја држим "шарца".

Лешкаримо мало подаље од цесте по којој се и даље крећу непрегледне колоне људи и возила. Мирис прашине осјећа се далеко од цесте. Ђолев другар често вади из торбе бусолу и географске карте, и стално нешто уцртава и рачуна. Ђоле каже да је то њихов путовођа.

- Знаш Горац, служио он војску у некој чети која је учила само ове мапе. То му постала страст и ево ни сад никуд без мапе. Боље се сналази на терену с мапом, него они који су рођени ту. То ти је, ништа без школе.

Ђолев другар предлаже да кренемо правцем који води преко доста стрмог и високог узвишења.

- Туда можемо опет доћи на цесту, негдје сјутра, прије подне. А они који буду ишли цестом, треба ће им дан више да

тамо буду. Тежак је само овај успон, а горе ће бити лакше - каже картограф који пажљиво пакује карту и бусолу.

Крећемо. Успон је тежак и доста стрм, али је пут погодан. Пењемо се полако. Картограф граби напријед. Горе, високо, залазимо у шуму па опет успон. Напокон, превој. Око километар испред нас, на нашем путу, назиру се кровови неколике планинске кућице.

- Шта може бити горе? - пита Ђоле.

- Партизани. - закључује један од другара.

Двојица другара желе да извиде.

- Добро, пођите - каже Ђоле - али пажљиво се крећите и осматрајте. Ако икога осјетите, одмах назад, нема никакве кавге, не желим да нам нека глупост загорча живот, сада, при крају нешега пута.

Другари одлазе. Ђоле напетом осматра и послушкује простор испред нас. Узнемирен је. Немирни су и другари поред њега. Минути прилозе. Ђоле је већ развио неко чуло у себи, које знатно раније указује на опасност него што то нормална чула осјете.

- Требали смо се вратити, требали смо се вратити. - понавља Ђоле.

- Да је овај пут сигуран, туда би бар Словенци ишли, а они се држе цесте.

Одједном пуцњеви. Не виде се горе никакви покрети, али пуцњава је доста честа.

- Горац, остани гдје јеси, са` ћемо ми. - каже ми Ђоле и журно узима свој "шарац". У трку намјешта шаржер и граби за другарима. Горе, још један пуцањ. Мало затим чује се и Ђелов рафал, па бомба, па опет рафал. Уз то, чести су и појединачни пуцњи. Прилично сам уплашен догађајем који се, такорећи, изненада збио. Склонио сам се у густиш и очекивао расплет. Пуцњи су и даље повремено одјекивали. Одлучио сам да се вратим, па полако, осврћући се, силазим према цести и продужавам даље са бројним колонама људи. Мисли су ми стално окренуте другарима, кораци спори и тешки. Гладан сам. Пада ноћ. Колоне се вуку прашњавим друмом, којим лелуја нека нестварна свјетлост. С времена на вријеме, принуђен сам да протресем главом и протрљам очи да бих се увјерио да је све то јава а не сан. Поред мене корача жена са сином, млађим од мене. Мали готово спава у ходу, па често посрће. Жена га куражи причајући ми да је њен син храбар, издржљив, послу-

шан и да је био јако добар ђак. Наговара га да исприча неке садржаје које је учио. Мали нешто мрмља, спотиче се и плаче. Страховито ми се спава, али ни не помишљам да сједнем. Наједном, хоћу да заостанем, али жена са сином ме сачекује. Осјећам да јој је некако лакше кад сам са њима. Ноћ се споро вуче, а ми још спорије ходамо. Помало сједнемо поред пута, па мали одмах заспи, а и ја са њим. Жена нас панично буди и тражи да наставимо пут. Јако је уплашена и често унезвјерено глада тамо-амо. Поред пута, одмарају групе људи и ја их погледом детаљно пребирам тражећи Ђола. Нема га. Негдје око подне сјутрадан, испред мене грдосија од човјека, са “шарцем” на рамену. Цовјек се окреће на мој узвик али није то Ђоле. Жена и њен синчић су у близини. Имам утисак да је мали у мом друштву мало веселији и сигурнији. Жена на све начине покушава да нас заинтересује за неке приче, бајке, животиње, како би сину бар мало скренула пажњу од сурове стварности. Али све је то за кратко. Цеста, прашина, глад, људи, умор, страх су ту поред нас, и никакве приче и бајке не могу ни за кратко остранити ту сабласт која лелуја, јечи неким својим звуком, тумара и истовремено је и јава и сан. Нека стварност, чији си дио не својом вољом, него неком тешком судбином. Ђоле и другари су ишли далеко од цесте, тако да су били слободнији и удаљенији од тога јада, од те прашњаве ријеке којом је пливала туга, несрећа, зла судбина десетина хиљада људи. (...)

(Одломак из књиге *Безнађе наге*)

ПРЕВЕДЕНА ПОЕЗИЈА

РУСКИ ПЈЕСНИЦИ У ЕМИГРАЦИЈИ

ПОЕЗИЈА РУСКОГ РАСИЈАЊА

Руска „зарубежна” литература, она настајала у емиграцији током XX вијека - у ствари је једна велика свјетска књижевност којој нема сличне на планети. Поменемо ли само нека од најзначајнијих имена тог избјегличког пантеона, схватићемо колико је изречена тврдња основана: ако је први, револуционарни талас двадесетих година, из отаџбине за свагда истјерао Ивана Буњина (првог нобеловца-емигранта), Зинаиду Хипиус, Дмитрија Мерешковског, Николаја Минског, Дон Аминада, Дмитрија Кленовског, Вјачеслава Иванова, Константина Баљмонта, Корвина – Пјотровског, Сашу Черног, Давида Бурљука, Георгија Иванова, Владислава Ходасевича, Николаја Туроверова, Глеба Струвеа, Ивана Савина, Игор Северјањина, Марину Цветајеву, Ирину Одојевцеву, Владимира Набокова (другог нобеловца), Бориса Поплавског, онда можемо говорити и о другом емигрантском таласу који је, за разлику од оног из двадесетих, мање бурно и поступно шездесетих и седамдесетих година, ипак, из државе претворене у једнопартијски лагер, однио - Александра Солжењичина (трећег нобеловца), Владимира Војновича, Александра Зиновјева, Дмитрија Бобишева, Јосифа Бродског (четвртог нобеловца), Анатолија Најмана, Лева Лосева, Јурија Кублановског, Алексеја Цветкова, Едуарда Лимонова, Јурија Мамлејева, Алексеја Паршчикова и још многе знане и незнане ...

Једни и други су исте књижевности пјесници и прозаисти, национални - не мање од оних који су стварали у совјетској Русији; додуше, није лако одговорити на питање коме је теже било бити руски писац: да ли онима који су прихватили комунистички преврат и остали у таквој држави, или онима који су је напустили и који су стварали у земљама западне Европе и

САД? При том, углавном, на ивици егзистенције, пишући на руском, у инојезичком окружењу, што је за сваког литерату изузетно неповољна околност. Ону магистралну линију „Златног”, 19. вијека руске литературе, прије свега поезије – златном су и одржали пјесници расијања, док, нема спора, ствараоци којима се „посрећило” да пјевају у СССР-у, с правом су руској поезији прве половине 20. стољећа донијели епитет – „сребрни”. Али, заједно, „злато” и „сребро” настало на истом, раскошном језику, из ковине исте, најкаратније европске поетске традиције, представљају јединствено достигнуће духа и дара – руску поезију 20. стољећа. Да је то тако, почело се потврђивати у посљедње двије деценије: већина споменутих, из отаџбине су, за свагда, углавном из политичких разлога, отишли као људи почетком 20. вијека, али, крајем истог, у Русију су се, својим дјелом, многи од њих вратили као пје-сници. За свагда. Да поетско дјело примјерен значај може имати првенствено у ауторовом народу – народу на чијем је језику стварао, ништа тако тачно не потврђује као књижевна судбина руских пјесника у туђини. У литературама оних зема-ља гдје су силом прилика провели најплоднији дио живота, пишући на руском језику, ових писаца такорећи и нема. Осим у гробљима, и гдје-гдје на фасадама, у виду скромне спомен-плоче, имена руских емиграната-писаца, чак и оних најзаслужнијих, у тим државама другдје и не налазимо. Нарочито не у историјама тих књижевности. За њихову умјетност у туђини није важило оно о непостојању граница. Сви су изгледи, та умјетност, та руска емигрантска литература, опстајала је у цивилизацијској изолацији првенствено благодарећи списатељском нагону и вољи и, свакако, емигрантским издавачким центрима, попут, рецимо, оних у Паризу, Бечу, Београду, Пра-гу, Берлину, Њујорку, Чикагу... У условима захукталог материјалистичког и тржишног прагматизма, настајала је и чаурила се руска емигрантска књижевност, чекајући прилику за повра-так у свој језик. А то је почело да се дешава већ крајем осамде-сетих година прошлог вијека: кроз све порознију „гвоздену завјесу” прво су у „Матушку” кренуле да се враћају ријечи – као посмртни стихови бесмртника. Послије распада СССР-а (оне државе у коју је претворена држава коју су својевремено напустили), руски писци се у све примижетнијем реду враћају у своју духовност. Накнадно их откривају покољења нових чи-талаца, накнадно их уписују у историју руске литературе, упи-сују их у школске

и образовне програме, изучавају их на кате-драма књижевности, схватајући да се руској култури враћа најблиставији дио њене, чудом преживјеле, литературе... Неке од тих стихова доносимо преведене на српски језик.

Зоран Костић

Иван БУЊИН

Птицу чека гнездо, а звер сваку лога*.
 Како моје срце жалосно пострада
 Када оно одох из дома роднога,
 Свестан да се нећу вратити никада!

Птицу чека гнездо, а звер чека рупа.
 Како ојађено срце бије плачно
 Кад у кућу туђу, изнајмљену, ступам,
 Крстећи се, спутан старом упртњачом!
 (Париз, 1922)

*Књижевна критика сматра да постоји одређена веза између ове песме и библијског предања. Исус Христос рече: “Лисице имају логе, и птице небеске – гнезда, а Син Човечији нема где главу приклонити”. (Јеванђеље по Луки, IX, 58)

Иван АЛЕКСЕЈЕВИЧ БУЊИН (1870, Вороњеж – 1953, Париз), пјесник, прозни писац, књижевни преводилац и публициста. Потомак старе земљопосједничке лозе. Похађао гимназију у Јелцу, из које је, ради неплаћене школарине, искључен 1886. године. Од 1920. године – емигрант, испрва, на краће вријеме, у Србији, затим, преко три деценије у Француској. Нобелову награду за књижевност, први од руских писаца, добија 1933. године. Спремајући се да тим поводом отпутује у Шведску, у Паризу је окупљеним новинарима прочитао кратку изјаву, написану на француском језику: „Веома сам срећан – и због себе и, нарочито, због руске литературе. Надам се, лично ћу отпутовати у Штокхолм да примим Нобелову награду, и да се захвалим Шведској академији на високом признању, којим је оцијењено све оно што сам до сад писао”... Нобелова награда скоро да ни најмање није побољшала положај Ивана Алексејевича, ни у стваралачком, ни у (незавидном) егзистенцијалном смислу, на против: разбуктавао се Други свјетски рат и, у окупираном Паризу, Буњину је њемачки окупатор предложио високо мјесто у квислиншкој хијерархији, а одбијањем понуде, писац је довео у питање голи живот, и свој и своје животне сапутнице...

Са свестраном Вером Муромцевом, иначе братаничном С. А. Муромцева – предсједника првог сазива Државне думе Руске им-

перије – пјесник је живио од 1906, испрва у невјенчаном, а од 1922, у грађанском браку, све до 7 – 8. новембра 1953, када је, управо супруга, око два часа послје поноћи, открила да је њен муж издахнуо; и то, читајући „Васкрсење” Л. Н.Толстоја – нешто као најаву повратка у други живот, славан и вјечан у који ступају само творци трајног дјела, какво је и оно Ивана Алексејевича Буњина - великог пјесника и прозног писца.

Поезију је почео писати још у седмој-осмој години живота; прве стихове објавио је 1887, док је 1891. Године, у граду Орелу, као поклон-књига уз јубиларни број „Орелског вјесника”, изашла и прва Буњинаова збирка под насловом *Пјесме, 1887 – 1891*.

Често, углавном из естетских побуда поезију и прозу објављује заједно, како у појединачним издањима, тако и доцније, у томовима изабраних дјела. Осим прве, већ поменуте, Иван Буњин је аутор следећих књига: *Стихови и њриче* (Москва, 1900), *Листићојад* (стихови, Москва, 1901), *Пјесме* (Петроград, 1906), *Приче и њјесме 1907 – 1910* (Москва, 1912), *Сабрана дјела* (шест томова, Петроград, 1915), *Госјодин из Сан-Франциска* (Москва, 1916), *Миштина љубав* (Лион, 1926), *Сабрана дјела* (12 томова, Берлин, 1934 – 1939), *Пјесме* (Лењинград, 1956), *Изабрана дјела* (пет томова, Москва, 1956), *Изабрана дјела* (9 томова, Москва, 1965 – 1967), *Дјела* (3 тома, Москва, 1982), *Пришвијејшке и њриче* (Москва, 1984).

Зинаида ХИПИЈУС

ЈЕСЕН

(револуционарно стадо)

Пут барикада! Пут барикада!
 Сви – из близине, из далека!
 Опколи, сабиј попут стада,
 Сваког ко бежи – затвор чека!
 Наредба строга народ зове,
 Мук – ни не пита нико ништа:
 Сви за слободу! За ашове!
 Ко се противи, пут стрелишта!
 Сви – старци, деца – нико не сме
 Ћутке да копа ил` да пева
 Шта друго осим Интер-песме,
 Ко не зна – канал Нева-Нева!

Револуције црвеније
 Од наше нема! Све пут зида
 Ко на фронт неће! Преко шије
 Сваког ко мути или кида!
 Пут барикада! Пут барикада!
 Напред, за „Правду”! На пут среће!
 Куком, мотиком, пушком – сада!
 Не разумеју? Разумеће.

Зинаида НИКОЛАЈЕВНА ГИППИУС, МЕРЕШКОВ-СКАЈА (Белов, Тулска губернија, 1869 - Париз 1945). Писала је поезију, критику, романе, драме, мемоаре. За Дмитрија Мерешковског удала се 1889. године, и заједно са њим и Василијем Розановим издаје врло утицајни часопис НОВИ ПУТ, гласило религиозно-мистичког крила руских симболиста. Са мужем је емигрирала 1920, и веома активно учествовала у непријатељској кампањи против револуције и совјетске државе. Књигу мемоара *Жива лица* (гдје је, између осталог, исписала тешке оптужбе на рачун оних пјесника и уопште интелектуалаца који су признали револуцију и наставили своју стваралачку дјелатност у СССР-у), објавила је 1925. Иначе, З. Хипиус је у првој деценији 20. вијека имала утицајну улогу у књижевном животу Русије. У њеној поезији су на сасвим нов начин постављене и освијетљене теме еротизма и демонизма. Најзначајнија дјела: *Књижевни дневник* (есеји и критике, 1908), два тома *Сабраних сјихова*, објављених 1910, *Посљедњи сјихови (1914 – 1918)*, затим у Берлину, 1925, објављена је њена књига под насловом *Сјихови. Дневник 1911 - 1912*, као и посљедње поетско дјело *Пробљесци*, штампано 1938. године, у Паризу.

Владимир НАБОКОВ

ИЗ РОМАНА „ДАР”

Земљо, теби сам благодаран –
 За злу даљину, груди, хвала!
 Пун тебе а ти ме прећутала,
 Па сам са собом разговарам,
 И у тој причи сваке ноћи
 Душа се пита шта то наста –
 Бука безумља из немоћи,
 Или музика твога раста...

СТРИЈЕЉАЊЕ

Понекад ноћу: легнем, и ту
 Отплови кревет за Русију,
 А мене воде према риту,
 Воде ка риту, да убију.

Будим се: кроз мрак, од столице –
 У очи – са мог часовника
 Стријеља, као из ловнице,
 Сачма цифара бројчаника.

Прекрива груди и врат рука –
 У магновењу видим – к мени
 Лети, и може, тог тренутка
 Погодити ме снап ватрени.

Тада тикање оног сата
 Прену спознање обамрло –
 То ме покровом спаси, схватам,
 Стварност прогонства мога врлог.

Но да ли срце жељно сања
 Да тако буде уистину:
 Русија, па ноћ стријељања
 И рит што тоне у купину.

Владимир ВЛАДИМИРОВИЧ НАБОКОВ, псеудоними В. Сирин, Вивијан Дамор-Блок (Санкт Петербург, 1899 - Монтро, Швајцарска, 1977). Књижевна критика га није само оцјењивала као истакнутог представника модернизма, већ и као претечу постмодернизма. Свакако, критика је имала у виду прије свега прозу В. Набокова, аутора *Лолитје*, једног од најпознатијих романа друге половине 20. вијека, објављеног 1955, на енглеском језику. Ипак, ране приповијетке и романе, овај аутор пише на свом матерњем, руском језику, као и прве књиге пјесама – *Стихови* (1916), *Грозд* (1922), *Узвишени иуи* (1923). Изванредно познавање енглеског и француског језика омогућило је овом аутору и његовој аристократској породици да се, након емигрирања, успјешно снађу на Западу. Набоков је у Кембриџу студирао славистику и романистику, а прије и послје убиства

оца Владимира, угледног интелектуалца, политичара и новинара (1922), живио је у Берлину, Прагу, Паризу, објављујући своја дјела под псеудонимом Сирин. Из тог периода нарочито се истичу романи *Одбрана лужина* (1930), *Дар* (1937) и антиутопија *Позив на казну* (1936). Уточиште од нацизма Набоков је нашао у Америци, постао је њен држављанин и ту започео предавачку и наставио списатељску и преводилачку дјелатност (између осталог, на енглески језик превео је и Пушкиновог *Евџенија Оњџина*). Послије планетарног успјеха *Лолитџе*, двије екранизације овог, као и романа *Смијех у џами*, раних шездесетих година, материјално обезбијеђен, Набоков је себи могао дозволити повратак у Европу, тачније у Швајцарску, гдје ће остати до краја живота. Тек посмртна издања његових поетских дјела – *Стихови* (222 пјесме на руском језику), 1979, а нарочито *Пјесме и њоге* (1991), донијеће Набокову признања и као пјеснику.

КОРВИН-ПИОТРОВСКИ

Опколили нас слијева, слесна
 А муниција на доњој црти,
 Пред нама – само зјеница смрти,
 Над нама – паљбе злокобне пјесма.

Хвалисавији вичу из гласа,
 Они храбрији ћуте, не слове,
 А пламен бојне жестине ове
 На хоризонту црнилом пламса.

Пред праскозорје – у брвнарици
 На договор се посљедњи часно
 Сабрасмо и тад' поста ми јасно –
 Са првим сунцем гинем у бици.

Живи остатак мог ескадрона
 Из торби павших успје да згребе
 Нешто џебане, те то патрона
 Борцима раздах – један за себе.

Тада, обртом судбе, од Бога,
У инат смрти, кунем се свачим,
По први пут ме, тренутка тога,
Дотаче срећа на чудан начин –

Узнесе душу, њом јаву проже,
Дан јој чинећи тако дивним –
Слободним, како то тек смрт може:
Поста дан живих. И ја сад живим.

КОРВИН-ПИОТРОВСКИ – Владимир Љвович, (Бијела Црква, Русија, 1891 – Лос-Анђелес, САД, 1966). Пјесник, прозни писац, драматург, књижевни критичар, Корвин-Пиотровски био је учесник и Првог свјетског и руског грађанског рата. Емигрирао је 1920. године, најприје у Пољску, а одатле у Берлин. Прве пјесничке књиге, оне објављене до двадесетих година вијека – *Пелин и звијезде*, *Светиоорскији*, *Камена љубав* – по ријечима самог аутора, нису изазвале „ништа осим досаде“. Али, већ његова прва књига драмских поема *Белшриче* (1929), добија врло високу оцјену многих књижевних критичара, а и самог В. Набокова. Из Берлина у Париз Корвин-Пиотровски се пресељава 1939. године, да би, од почетка Другог свјетског рата, активно учествовао у Француском покрету отпора. Гестапо је пратио његову илегалну дјелатност, ухапсио га, осудио на смрт, али он је неким чудом ипак остао у животу... Послијератни стихови Корвин-Пиотровског одмах су скренули пажњу најпробирљивије књижевне критике, нарочито они у књизи *Ваздушни змај* (1950), која у правом смислу представља „препјев“ мука из гестаповске тамнице, као и они из књиге *Пораз* (1960). Посљедње године живота пјесник је провео у Лос-Анђелесу, а његови *Калифорнијски стихови* у цјелини су свијетло дана угледали тек у посмртно објављеном двотомном *Касном јосију* (1968-1969). Први превод стихова Корвин-Пиотровског на српски језик донио је часопис „Крајина“, Бања Лука, 2015.

Николај ТУРОВЕРОВ

Напуштали жало Крима *
 Кроз јар огња ужасног;
 Са крме, под велом дима,
 Промашујем коња свог;
 Плива с муком кроз таласе
 За високом крмом, он,
 Не вјерујућ` просто да се
 Оставља тек тако коњ:
 Блиској смрти безброј пута
 Узмицали бијућ` бој,
 И сад, мада једва плута,
 Вјерује ми другар мој.
 Но, посиљни тачне руке:
 Поцрвење морски вал.
 Ову слику кримске луке
 Памтићу за свагда, знам.

*Пјесма је написана у Паризу, 1940. године, а по завршетку Другог свјетског рата, постала је химна западноевропског емигрантског Савеза Козака

Исти, убоги домови – тако
 И сад је, ништа новог на њима –
 Исто се дижу, пред сутон, лако,
 Рози димови над крововима.
 Као некада, прије изгона,
 У руској ноћи баш све је исто,
 Снијегом искри звјездана она
 Поларна свјетлост – плавкасто, чисто,
 А на окнима са скрамом леда
 И сад, дјетињству, у зимзелени
 Чопор вукова исто изгледа
 Онако као некада мени.

Памтим гркост неког вјетра сланог
 И брод, нагнут од силног терета;
 Нестајала пољем филца плавог
 У маглини обала свијета;
 Но ни крика, ни шкргута зуба,
 Нити к молу испружених руку,
 Пренапрегли мук пуних палуба –
 Тетива је на душевном луку,
 Напрегнута, во вјеки, тетива,
 Како онда тако и дан-данас.
 Видјех с брода – црна, немјерљива
 Провалија остаде иза нас.

С Н И Ј Е Г (Брату)

Ти ми говориш: – Гледај, снијег –
 К ноћи све плављи постајаће.
 Тешким путем за стари гријех
 Неко ће дуже, неко краће;
 Али, зближава пој мећава
 Чак и смлављене у туђини,
 Зима моћ чула повећава –
 Русија нам се ближом чини.
 Гледам – тврђава у мрак тоне,
 Стопи нас, брате, бура силом,
 На смрт и подвиг зиме оне
 Све нас надахну сам Корнилов!
 То је већ прошлост. Бјезаније
 Честе, садашње – досадне су.
 Оне зиме смо дали смијех,
 Дали смо младост, дали пјесму.
 Ево, у глуво ноћно летим,
 У бескрај родног сњегопада.
 Растанак може преживјети
 Само безнађем ко овлада.

Умакосмо потјери по тмини,
 Раседласмо коње преморене;
 Опружих се по густој пустини,
 Пук, исцрпљен, поспа око мене.
 Ја запамтих и до данас памтим
 Руски бивак – посљедњи пред бијег,
 Над пустињом приморском што пламти
 Рој звијезда, па плавкасти снијег,
 А тек печал који ће да смлави –
 Након смрзле татарске пјескуше –
 Понтијскога мора ледник плави
 И бродова ледено бездушје!

Да ће то тако бити – слутим,
 Све има своје: нико неће
 Ни заплакати ни крикнути
 Кад преко трулог плота пређем
 У крш дворишта дома палог
 Са прозорчетом од ког бљеском
 Бије у очи заостало
 Пламсање краја дана степског.
 Суво ће рећи – да су гости
 Сувишни и да другдје ноћим –
 Старица што из убогости
 Познати сина неће моћи.

Шта ли узети из живота,
 Аду ил' рају с тим да кренем?
 Опојни цјелов твој, дивотан,
 Њежности твоје неизмјерне,
 Ил', из дјетињства, номадима
 Узети, кад се, диваљ, вине
 Древни, пркосни мирис дима –
 У небо изнад отаџбине.

Николај ТУРОВЕРОВ – Николај Николајевич (козачка станица Старочеркаскаја, Кавказ, 1899 - Париз, 1972). Био је учесник Првог свјетског и руског грађанског рата, као пуковник бијеле, царске армије. Емигрирао је 1920. године, тако што је са Крима пребјегао у Србију; ту је, у шумама Космаја, двије године обављао тешке послове дрвосјече, а онда је прешао у Париз, гдје је радио као станични носач и похађао студије на Сорбони. Најприје је постао члан Удружења Козака-писаца, а затим (1939), члан редакције „Козачког алманаха”. Против њемачког окупатора борио се у саставу француске Легије странаца. Послије рата (1947), постаје предсједник паришког Савеза Козака. Прву књигу- поему *Пуџ* – објавио је 1928. године. До почетка Другог свјетског рата (1937 и 1939), Туроверову су штампане још двије књиге истог наслова – *Стихови*, као и друга два тома *Стихова*, 1942 и 1965. године. Његову поезију у Русији, као велико откриће, почињу да објављују тек средином деведесетих година, а прве преводе на српски језик доноси „Крајина”.

Иван САВИН

Постојани су закони тмине.
Хор судбина је неоспоран.
Опет згаришта, опет и диме,
Опет кукњава – хљебомора.

Недруг ми поста сад једновјеран:
Ми сви – неважно да ли знамо –
На раскрсници свакога смјера
Семафор-срцем што свиткамо.

Длан узалудно кап сунца иште –
Суд милостиње са неба плавог
Већ је проливен, много је ближе
Суд онај озго – нелукавог.

Све мање рука даровна даје:
Земљом се пола земље смуца...
Опет згаришта и мрак над сјајем
Чела, некада попут сунца.

И лаке кретње сада лед здробе,
 Стиже прашина зла, опака,
 Жуљаће ремен просјачке торбе
 И отежаће нишча штака.

Увену бујност и слаткој нади,
 Ни младост давно горда није...
 Дајте живота, Христа ради,
 Оном што вапи крај капије.

Мојој браћи Михаилу и Павлу

Ти им крв сабери по капљицу, мама,
 И Богородици пред коју си пала
 Изридај – из шљунка како зјапи јама
 Коју су два твоја сина ископала,

Како се митраљез на камену виси,
 „Када да почнемо” – како солдат рече,
 И како дјечарац голи, да не мисли,
 Изнад јаме грло ексером просјече,

Како пјани водник истрже лопату
 Сестри с плетеницом и нареди: “Лези”,
 Како твој старији стеже руку брату,
 Како под ногама кал хладну на јези

И клизну над маглом зимски освит заром
 И лишће топола љесну се кроз мрену
 И како ветеран у кафтану старом
 Са запеклом раном на ломном рамену

Одједном запјева – и како се слио
 Тај пој молитвени са оловним ројем:
 Сваког убијеног помени, Русијо,
 Придјот ли царствије више икад твоје...

Ко ми украде младост – не нађох
 Најмањег трага испред врата.
 Упознао сам Бога са крађом,
 И људима је већ позната.

Испред цркве сам знао да паднем,
 За правду залуд Бога молих.
 Дочим, људска ми неправда даде
 ГУЛАГ, умјесто права мојих.

И ходим, ево, свијетом ледним,
 Не младећи се никад више,
 Непостојећу младост слиједим,
 По туђем трагу за њом стижем.

Одвели су је ноћу из дома
 Са седамнаест само љета.
 Све до сиједих, по слову слома,
 Глупави дјечак да авета.

Од ГУЛАГА је још руже фамом –
 Запалила се ... Пропала је ...
 А за годину младости само
 Живота што преоста – дајем!

Ваш свијет ћути? Без одговора?
 Док крајем мога мучеништва
 Бијесни степом пир злотвора
 Што ме размлади – до у ништа.

Иван САВИН – Саволајнен Иван Иванович (Одеса, 1899 - Хелсинки, 1927), пјесник и прозни писац. За вријеме грађанског рата изгубио је два рођена брата. Армији генерала Деникина приступио је 1919. године, а недуго потом био заробљен од стране црвеноармејца и само га је чудо спасило од стријељања. Почетком 1921. године, затекао се у Петрограду, преживио зиму ужасне глади и, исте године, емигрирао у Финску. У Хелсинкију се издржавао радећи као обичан радник у шећерани. Цијело љето 1926. године, провео је код И. Рјепина, у кући великог сликара у Куокали...Једина, 1926. године објављена књига стихова *Талисман* (чија су издања поновљена тек

након више деценија од ауторове смрти - 1947, 1958 и 1988), учинила га је једним од најпопуларнијих пјесника емиграције; његова поезија добила је високу оцјену од стране многих писаца, чак и од самог Ивана Буњина. Иван Савин је умро од последица несрећно урађене операције слијепог цријева.

У наведеном броју „Крајине” објављени су први преводи Савинових пјесама на српски језик.

Дон АМИНАДО

ИШЛИ СУ ВОЗОВИ КАЗАЊСКОМ ПРУГОМ

Прошавше. Далеко. Сјена над кругом.
Жалосног срца грумен.
Ишли су возови Казањском пругом,
Димило изнад шуме.

Гаснуо диск љетњи још једном дану,
Донио вјетар ноћни
Са горким пелином мирисну нану
И дах брезови моћни.

Негдје над свијета неким предјелом
Сјала звиједа роза.
Негдје су дјевојке, све у бијелом,
Изашле испред воза.

Било је? Ил` није? А сјен над кругом?
Зао смијех се просу:
„Ишли су возови Казањском пругом –
Чудна ми чуда што су!”

ДОН АМИНАДО – Шпољански Аминад Петровић (Јелисаветград, Херсонска губернија, 1888 - Париз, 1957). Пјесник, сатиричар и мемоарист, рођен у породици земљопосједника, школовао се у Одеси и Кијеву. У Москву се преселио 1910. године. Стихове, чланке и пародије почиње да објављује 1914. године, у врло популарним часописима – „Новом Сатирикону”, „Будилнику” и другдје... Исте

године штампа и прву књигу стихова под насловом *Пјесме раџа*, према сопственим утисцима о року проведеном на фронту. Ускоро, 1917. године, објављује политички памфлет-драму у стиховима *Прољеће седамнаесте*. Октобарску револуцију није прихватио: повлачећи се испред њене стихије, најприје, 1918, прелази у Кијев, гдје пише за неколико мјесних листова, а затим, 1920. године, емигрира у Париз. Тамо редовно објављује текстове у емигрантским гласилима. Ускоро, 1921. године, из штампе му излази књига стихова *Дим без ошацибине*. Збирку приповиједака *Наш малени животи* објављује 1927, годину дана касније – књигу стихова *Отрнувши њлаши, нов, Нечамойини врши* (1935), затим *У ње баснословне године* (1951). Послије Другог свјетског рата, у коме је био активан као антифашиста, Дон Аминадо, у Њујорку, 1954. године, штампа књигу успомена *Воз на шрећем њују*. Иначе, о овом аутору, као о водећем руском хумористи, између осталих писао је и нобеловац Иван Буњин.

„Крајина”, такође, прва објављује Дон Аминадове стихове на српском језику.

Марина ЦВЕТАЈЕВА*

Жал за родином!/? Та је бар
Шкољка одавно отворена!
Мени је сасвим иста ствар
Гдје сам то сасвим усамљена,

Каквим се друмом ја у дом
С пијаце враћам а у лицу –
К`о да не идем дому свом,
Већ у касарну ил` болницу.

Свеједно гдје се осјећам
Као спутани лав у мрежи,
Свеједно откуд, како знам
Морам кад куцне час да бјежим –

У самотњачке тлапње лог,
 Тамо гдје тешке јаде крије
 Камчатски медвјед без сна свог;
 Гдје пасти духом – исто ми је!

Не, завести ме чак ни пој
 Језика родног више неће!
 Свеједно туђи, или мој,
 Кад с поимањем не сусреће

Читач што гута штампе тон
 Питајући се тим сплеткама
 (Двадесетог вијека – он,
 А свевременим – и ја сама)!

Одрвењелој као кам,
 Искорјењеној из алеје –
 Свеједни сви су које знам,
 Најсвеједније, ипак, све је

Бивше најближе, лично чак!
 Све моје – знаке, црте, пјеге,
 Датуме – све је скрио мрак,
 Душу – рођену некад негдје.

Не, не спаси ме ни мој крај –
 Завичај-трагач што ми души
 Продрије њухом до у Нај,
 А родни биљег не нањуши!

Сваки дом туђ ми, сваки храм,
 Све ми све исто – сјени ине.
 Но, грм расте ли уз друм, сам,
 Па још ако је грм рјабине..!

(Из циклуса *Ани Ахмајџовој*)

О, ти, музо плача, најлепша од свију!
 О, изданче врајји неке ноћи беле!
 Црну вејавицу шаљеш на Русију
 И твоји нас вапаји стижу као стреле.

И ми одскачемо, и - ох! – пригушено –
 Стохиљадита заклетва је теби. – Ана
 Ахматова – кроз твоје име уздишемо
 А уздах се губи у глухост бездана.

Ми смо крунисани јер ходимо с тобом
 Земљом, а и једно нас небо надкриљује!
 Чак и обрањени – твојом смртном судбом
 Већ на одру се бесмртан смирује.

Распеваним градом кубета пламсају,
 Слепи скитач слави лук светла Христова...
 Дарујем ти од звона град у пуном сјају
 И све своје приде, Ахматова!

СТИХОВИ СИНУ

Ни ка граду, ни ка селу –
 Иди, сине, својој земљи –
 Крају наспрам сваког краја!
 Куда НАЗАД – само НАПРЕД –
 Иди тамо, пре свих – ти баш –
 Ка Русији коју не знаш,

Дете моје... Моје? Њено,
 Дете – млазо нараштаја
 Никлог изнад старог сјаја.
 Грум земљице у прах смлевен
 До кад чеду на колевку
 Да приноси прегршт, уз страх:
 „Праш Русије – поштуј тај прах”!

Од незнатних губитака
Иди где сад пада зрака
Земаљских и твојих зена –
Зена где се наднесена
Ја огледам, док те, модре,
На Русију, зене мотре.

Не, Русија нису слова –
Старих – стара, Нових – нова,
Да, трибуни, тај ваш пештер
Крилатица СССР,
Није мања од ЕС – О - ЕСА
Кроз бескрајну ноћ небеса!

Нас родина неће звати!
Сине – кући! Немој стати –
Своме крају, у свој век-час,
Русији – вас, маси – од нас
У наш – час, у земљу сеј-час,
На Марс-Земљу, земљу без нас!

(јануар, 1932)

(*Неки стихови су препјевани екавицом, јер само тако било је могуће постићи „метар” руског оригинала.)

Марина ЦВЕТАЈЕВА – Цветаева Марина Ивановна (Москва, 1892 - Јелабуга, 1941). Писала поезију, прозу, есеје, преводила стихове на руски језик... Њен отац, И. В. Цветајев, био је познати историчар умјетности и оснивач музеја „А. С. Пушкин”. Поетеса 1908, завршава гимназију, потом, на Сорбони, студира историју књижевности. Са шеснаест година почиње да објављује стихове. Њена прва књига *Вечерњи албум* излази 1910, а затим: књига пјесама и поема *Волишебни фењер* (1912), *Из двије књије* (1913), *Врсии* (1921)... Исте године одлази у емиграцију, придружује се своме мужу, бијелом официру; најприје живе у Берлину, затим неко вријеме у Прагу, на крају у Паризу... У туђини објављује *Стихове Блоку* (1922), *Расјанак* (1922), *Психа. Романџика* (1923), *Занаш* (1923), *Послије Русије. 1922 – 1925* (1928). Цветајева у туђини тешко живи и врло брзо долази у сукоб са руским емигрантским круговима. Писала је да у поезији има нешто важније од смисла, а то је – звучање. По

томе је и она сама била – револуционарни пјесник – што је и јавно истакла: “Нема ниједног значајног савременог руског пјесника коме после револуције није задрхтао и израстао глас”. Њен „глас” емиграција није могла да прихвати, јер тај глас није био „наш” него „њихов”. А она је и бијеле славила „језиком непријатеља - језиком мојим” (*Пјесник и вријеме*, 1932). Заједно са породицом, поетеса се 1939. године враћа у СССР. Одмах по повратку, ухапшени су њена кћерка и муж, који је убрзо и стријељан. Почетком Другог свјетског рата (1941), М. Цветајева и њен син евакуисани су из Москве, прво у Чистопоље, па онда у Јелабуг, гдје је, у растројству и безнађу, највећа руска пјесникиња извршила самоубиство.

А. А. МЕРКУЛОВ

ПРЕДСМРТНИ СТИХОВИ

У туђини заточен сред таме!
Дани тужни теку пут сванућа.
Чак одавде, источно од чаме,
Крај родни је и очинска кућа.

Често снимам сва та мила лица
И у тмини чујем блиске гласе.
Сјакти нашег шора бљузгавица,
Очи моје драге ћутим на се.

О, што нисам рођен као птица
Или облак, па да исток тражим:
Тамо ми је света престоница,
Тамо ми је мој народ најдражи!

Пожар може све да пржи љуто,
Но тај што зна пламено љубити -
Тај ће доћи - увјерен сам у то,
И из ропства све нас избавити.

(Записано оловком на страници дрвеног кревета у хелији логора „Треблинка”, ноћ уочи погубљења, 20.06.1944)

Георгиј ИВАНОВ

Прољеће ми тад ништа не рече –
 Не хтје, можда, не нађе за сходно.
 Тек, станицом минувши пред вече,
 Ужди лустер, лако, мимоходно.

Тек да неко неком од перона
 Наклони се у сутону плавом,
 Тек колико слабашна корона
 Да ми свитне над несрећном главом.

Русија је срећа. Русија је сјај.
 Или је Русија само привиђај!

И над Невом сунце залазило није
 И на том снијегу Пушкин не умрије,

Нема Петербурга, нити има Кремља,
 Само снијег, снијег, земља, земља, земља...

Снијег, снијег, снијег... А ноћ дуга, дуга,
 И никад да снијег отопи дах југа,

Снијег, снијег, снијег... А ноћ тако мрачна,
 И краја свог нема та ноћ бесконачна.

Русија је тајац. Русија је прах.
 А, можда, Русија, једино је страх.

Канал, куршум у тој лед-леденој тмуши
 И музика да се све кида у души.

Канал, куршум, расвит небом сврх робије,
 Сврх оне за какву свијет чуо није.

У Русији нема чак ни хумки ближњих,
Можда је и било – ја их заборавих.

Нема Петербурга, Кијева, ни Москве –
Можда их је било – заборавих посве.

Ни граница не знам, мора, ни ријека,
Знам – оставих тамо рускога човјека.

Рус је он и срцем, Рус је и памећу,
Сретнем ли га – намах ја све разумјећу,

Само што прослови... И одмах ћу моћи
И његову земљу да назрем у ноћи.

Са олијандра славуј пој просипа.
Облак навлачи зар лунином сјају.
Капији тужна замандали шкрипа.
Ход по мукама ближи ми се крају,

Ход по мукама – давно, скупа снити
С љубављу к теби, изгоном и бјекством.
Но, сан још каза да ће ми се збити
Васкрс и поврт у Русију – пјесмом.

За толико љета ломатања
По туђини градовима хладним –
Водило је све пут очајања
И стигли смо до њега ми, јадни,

До очаја – до посљедњег скута,
К`о из цркве стигли, такорећи,
Са „Вечерње”, након дугог пута
По снијегу руском – стигли пећи...

До магновења очи склопиш,
 Удахнеш, затим, уз хладноћу,
 Неки далеки напјев топли,
 Неку нејасну језу ноћну.

И нема Земље, ни Русије,
 Нема љубави, ни несреће –
 То је тек срце слободније
 Док сињим небом прелијеће.

Један коњ бијели неоследан каска.
 О, бијелче, куд си кренуо са њиском?
 Сунце сја. На жици виори рубашка,
 Трепери у врту дах прољећа блиског.

Кад оно недавно с Русијом раскрстих
 (Уочи поларног краја ноћне таме),
 Нити се осврнух, нити се прекрстих,
 Нити се запитах ко ме то и шта ме –
 А већ бијах на дну те европске јаме.

Да барем туговах.. .Али, не туговах.
 Живот је изгубљен, мир, међутим, није.
 Писма која стижу од мртвих другова
 Прочитам па носим на плавкасти снијег –
 И ту их спаљујем. Души лакше ми је.

1.

Једно спрам другог огледала два
 Наизмјенично кваре збиљин одраз.
 Не, не вјерујем у вјечитост зла,
 Да, увјерен сам да све чека пораз,
 Не - у музику – плам живота мог,
 Да - у пепео - тог пожара талог.

2.

Игра судбине. Игра добра и зла.
 Игра разума и уобразиље.
 „Једно спрам другог огледала два
 Наизмјенично кваре одраз збиље.”

Кажу ми, игру – одигра! Не смета,
 Не играм, јасно, не може се вовјек!
 Међутим, и да не мрем к`о поета,
 Довољно ми је што мрем као човјек.

Хладнуће природа,
 Лишће опадати,
 Лед ће бити вода.
 Најмилија, а ти?

И саг ће снијега
 Поток прогутати –
 Сакрити га свега.
 Најмилија, а ти?

Но, прољеће – топлим
 Кад свему сок врати
 И снијег отопи –
 Најмилија, а ти?

Више те нико не угрози
 Како махнити Вођа машта –
 Неће то дати судба, бози...
 Но, уморан је Рус од свашта –

Умориле га муке, страва,
 Кроз вјечни бијег и погром.
 Сад – или шлаг од заборав,
 Или коначни стиже слом...

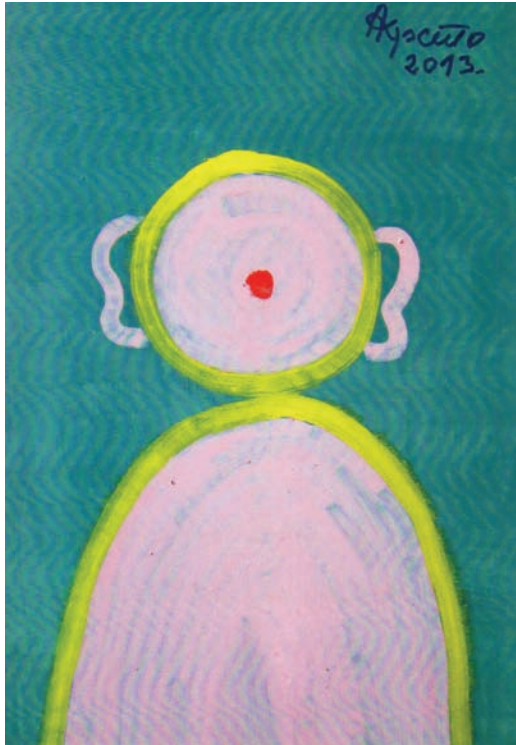
...И ту не ниче више трава –
 Нити под српом, нит под орлом!

Хајде, попричај са мном макар мало,
 Немој заспати док се не зазори.
 Тек нешто пута још ми је остало,
 О, хајде, са мном говори, говори!
 Као склад све те случајне звукове
 Твој баршунасти глас сада нек утка
 Посљедњој мојој пјесми у стихове
 Које и пишем овога тренутка.
 (1958)

Георгиј ИВАНОВ – Иванов Георгиј Владимирович (1984, Студјонки, Ковенска губернија - Жер-ле-Палм, Француска, 1958) Пјесник, прозаист, мемоарист, критичар, преводац – родио се у племићкој породици велике војничке традиције, тако да је и сам завршио кадетску војну школу. Г. Иванов је припадао „Цеху пјесника” и био близак акмеистима. *Пловидбу на острво Цишџеру*, прву књигу пјесама, објавио је 1912. године, а онда слиједи нова поетска дјела: *Споменик славе* (1913), *Огаја* (1914), *Вријесак* (1916), *Башије* (1921), затим, у емиграцији – *Кандило. Сабране пјесме* (1922), *Ружје* (1931), *Пловидба на острво Цишџеру. Изабрани стихови* (1937), *Распад ајома* (1938), *Порџреј без сличности* (1950), „1943-1958. Стихови” (1958)... Своје пјесништво Иванов је започео под утицајем аутора „дивне јасности” Михаила Кузмина, испољивши истинско техничко мајсторство и усредсређеност умјетничког опажања. На

основу тога, Гумиљов му је прорекао блиставу пјесничку будућност, што су већ потврдиле друга и трећа књига Г. Иванова. Пјесниково касније стваралаштво, у емиграцији, а нарочито оно пред крај живота, представља новину не само у односу на његову ранију поезију, него и у односу на руску пјесничку традицију.

(Стихове са руског превео и текстове приредио:
Зоран Костић)

ЕСЕЈ

ЕСЕЈ

Бошко Н. БОЈОВИЋ:
*Гене́за косовске идеје у њрвим
ѡсѡјкосовским хаѡноѡрафско-
истѡриѡрафским сѡисима*

Бошко Н. БОЈОВИЋ

ГЕНЕЗА КОСОВСКЕ ИДЕЈЕ У ПРВИМ ПОСТКОСОВСКИМ ХАГИОГРАФСКО- ИСТОРИОГРАФСКИМ СПИСИМА

ОГЛЕД ИЗ ИСТОРИЈЕ ИДЕЈА СРПСКОГ СРЕДЊЕГ ВЕКА

Има питања која се неодољиво намећу свему што хоће да се артикулише као историјска свест. Питања која по својој природи траже одгонетку у чијој основи мора бити способност да се историјски мисли.

Какав је смисао и покретачки узрок косовске идеје, оне идеје која је начела свој најпознатији израз у народном предању и у косовском епу?

Каква је то потреба која чини да један народ вековима изражава свест о свом историјском бићу слављењем онога што сматра својим највећим политичким поразом?

Да ли је то само сублимација осећања немоћи малих и слабијих које стихијска неумољива сила јачих и већих развејава беспућима времена и простора претећи да им угрози голи опстанак и затре сваки помен?

Историја као свест о трајању у протеклом времену и потврда трајног присуства на одређеним просторима остаје, и даље, више једна представа о прошлости него њен заиста објективни одраз.

Зато прошлост треба посматрати не само у размери онога што смо у могућност да из ње позитивно реконструишемо него и као представу савременика о свом ближем или даљем протеклом времену. А да би се боље схватила генеза и развој једне идеје и историјске представе, потребно је имати у виду бар основне чиниоце њеног настанка, етапе њеног развоја и начин како се она преламала кроз слојеве различитих повесних раздобља, увек мање или више условљена духом времена у датом контексту.

*«Ој Косово Грдно судилиштие,
насред тебе Содом задимио»,*

узвикује са жестином непребола владика Раде, као песник националног препорода, владар и црквени поглавар. Он тако више сведочи о своме времену и њему својственој драми једног народа који се поново усправља и обнавља своју историјску самосвест него о оном Косову на које се позива. Свако српско доба има своје Косово. И ово садашње није мање пресудно од било ког некадашњег.

А Косово је било судилиште¹ и за оног савременика кнеза Лазара који је писао његово житије.² Покушајмо, дакле, да га сагледамо очима савременика, посредних или непосредних сведока, свеједно, важнији је у овом случају њихов доживљај, тумачење догађаја и свест о историјском збивању и његовом смислу, визија која сачињава основу свега што је од Косова наслеђено.

Основна тема најстаријих списа насталих првих година и деценија након Косовског боја, претежно црквеног али и световног порекла, јесте херојство кнеза Лазара и његових војника чија погибија у борби са Турцима има значење мученичког подвига за веру и слободу. Значајан број од десет тих најстаријих списа, сразмерно кратак временски период у коме су настали тако да се могу сматрати савременим књижевно-историјским одјеком ове крваве прекретнице, као и подударности у интерпретацијама великог историјског чина, дају овим списима значај историјског извора првога реда за изучавање идејнополитичких последица догађаја који је најдубље и најтрајније обележио историјску свест Срба. И поред свег значаја ове књижевноисторијске баштине с краја XIV и почетка XV века, не може се прећутати да она још увек није стекла заслужено место у ововременским текстолошким, филолошким, књижевно-уметничким и историјским студијама.

Многи од ових списа нису ни ваљано издати, а о преводима да и не говоримо, тако да се налазе далеко од видокруга шире научне и културне јавности.

До сада најопсежнија и вероватно једина синтетичка студија из ове области јесте дисертација Ђорђа Трифуновића,

¹ СГ. Јованка Калић, „*Сирах турски* „*иосле Косова*, у *Свети кнез Лазар*, Београд 1989, 185-191.

² Ово се у првом реду односи на непознатог писца из првих година по Ко-совском боју, аутора сажетог житија светог кнеза Лазара: Д. Павловић и Радмила Марковић, *Из наше књижевности феудалног доба*, Сарајево 1954, 136-138.

чије издање (Крушевац 1968) као да није довољно узимано у обзир када се писало и говорило о Косову у историји и књижевности.³

Вероватно најстарији од ових списа, чија учесталост у раним годинама после Косовског боја сведочи о брзини настајања и обиму ширења култа о косовском мартиријуму, јесте *Пролошко жиџије Кнеза Лазара са сѣиховима*.⁴ У односу на књижевно-историјско наслеђе из немањићког времена могу се запазити важне новине у поетици у оквиру овог књижевног жанра који у српској средњовековној држави има улогу хагиографско-историографске⁵ хронике. У складу са настанком мартиријумског владарског култа, то је непосредни удео војника и витезова у литургијском прослављању светитељства кнеза Лазара. То су „сви православни христијани, множество тисућа, у благочешћу са њим скончали од нечастивих Агарјана”. Да то није обична ратничка погибија него свесни, „словесни”,⁶ осмишљени крунски подвиг мартиријума, што значи сведочење вере, говоре следеће речи: „...и мноштво благородних његових (Лазаревих) војника, исповедајући Христа, супроставивши се, вере ради христијанске, Христу се преставише.

Мученичким венцем, блистајућим светлије од сунчеве зраке, све (их) Владика украси” (252-252).

Овакво тумачење смисла косовске погибије присутно је у мањој или већој мери у свим најранијим косовским списима укључујући и изразито световни, ритерски епитаф, запис на косовском стубу, за који је стилистичком анализом прилич-

³ Један од најизразитијих изузетака је: Р. Михалчић, *Лазар Хребељановић*, Београд 1989, 127 - 156.

⁴ Објављујући га, Ђорђе Сп. Радојичић сврстао је овај спис у реторички жанр похвале: Ђ. Сп. Радојичић, *Похвала кнезу Лазару са сѣиховима*, Историјски часопис V, Београд 1955, 241-254. Према приповедачком начину излагања прозног дела овог кратког списка, Ђорђе Трифуновић га с разлогом уврштаје у жанр кратког, прошског житија: Упор. Ђ. Трифуновић, ор. ск. 13-39, превод: Ђ. Сп. Радојичић, *Анџолоија сѣаре срѣске књижевности*, Београд 1960. 119-122, уз белешку о писцу, 329-330.

⁵ Упор. S. Hafner, Studien zur altserbischen dynastischen Historiographie, München 1964 Исти: Serbisches Mittelalter Altserbische Herrscherbiographien. Bd 2. Danilo II und sein Schüler, Die Königsbiographien, Graz - Wien - Köln 1936; али и различо схватање код: F. Kämpfer., О неким проблемима старо- српске хагиографије, Историјски гласник 2, Београд 1969, 29-50.

⁶ Оно што Франсис Конт назива „la victime eloquente” у свом поглављу о словенским кнежевима мученицима, Борису и Гљебу, и Лазару: *Les Slaves*, Paris 1986, 570-572.

но убедљиво потврђено да је дело деспота Стефана Лазаревића.⁷

Да је одјек Косовског боја у свести савременика био велики и веома снажан, уопште не треба сумњати. За то постоје сведочанства из Србије и из других земаља.⁸

Сама по себи заиста изузетна чињеница да ни један од два владара није преживео овај жестоки судар народа и вера, морала је снажно обележити свест људи онога времена. Без обзира на стварни стратешки исход битке за који се може само закључити да није донео одлучујућу превласт једној или другој страни, тако да се лако могао различито тумачити, јасно је већ у овим списима да је најјачи био утисак о судбоносности једног историјског преокрета.

То је лако разумљиво, јер је без обзира на исход на бојном пољу, овај сукоб довео до битне промене политичког односа снага на Балкану.

Србија после Косова постаје вазална држава Османског царства, а Турци су запосели неке градове у Србији. И то је можда не мање од мучеништва владара и његовог „војинства” наводило савременике да се питају и нуде одговоре на загонетку егзистенцијално-политичког и свештеноисторијског смисла ове прекретнице. Тако анонимни аутор *Житија и начелства кнеза Лазара*⁹, писаног између 1402. и 1405. године,¹⁰ открива људски тако разумљиву запитаност, али и критичност духа, као и склоност ка историјском размишљању, изјавом: „не знам у ствари шта да кажем на то”, додајући да узрок

⁷ Ђ. Трифуновић, ор.ск., Упор. Л. Мирковић (*Шта значи мраморни сѣуб ѿдоиѣнуиѣ на месѣу Косовске биѣке и шѣа каже најѣис на овом сѣубу?*) у: *Иконографске сѣудује*, Нови Сад 1974, 297-319; Ђ. Трифуновић, *Десѣиѣ Сѣефан Лазаревѣиѣ - Књѣжевни радови*, Београд 1979 129 145-146, 158-160.

⁸ Ђ. Сп. Радојичић, *Савремене весѣи о косовској биѣци код руској ѿуѣиѣисѣа ѣакона Иѣаѣиѣа*, Старинар XII, Београд 1927, 47-54 ; М. Динић, *Два савременика о боју на Косову*, Глас СКА 182, Београд 1940, 133-143; Н. Радојичић, *Грчки извори за косовску биѣку*, Гласник СНД 7- 8, Скопље 1930, 163-175 ; Н. Gregoire, *L'opinion byzantine et la bataille de Kossovo*, Byzantion 6, Bruxelles 1931, 247-251, А. Олесниѣки, *Турски извори о Косовском боју*, Гласник СНД 14, Скопље 1934, 59-95 ;

⁹ Сачувано само у пећком летопису : Љ. Стојановић, *Сѣшари срѣиски рогослови и леѣиѣиѣисѣи*, Београд - Сремски Карловци 1927, 84-98.

¹⁰ Ђ. Трифуновић, *Срѣиски средњевековни сѣисѣи о кнезу Лазару и Косовском боју*, Крушевац 1968, 178-180.

погубљења светога кнеза може бити издаја „његове страже”¹¹ или пак „суд Божији”. Свој суд о исходу косовског сукоба овај писац, говорећи о наслеђивању владарског достојанства од стране кнежевих синова Стефана и Вука, изриче као свест о општој одговорности за заједнички усуд: „и због наших грехова беху потчињени убици њихова оца” (94 и 98). Сliku о косовској драми, као и судбоносном чину, употпуњује исказ о помрачењу сунца на три године пре битке, чиме историјска позорница добија космичку размену. Схватање о општеном сагрешењу као услову косовског судилишта среће се и у другим делима овог времена. Тако непознати раваничанин, који је између 1392. и 1398. написао Житије кнеза Лазара,¹² говори о турској најезди као о: „стрели пуштеној од Бога, Исмаелићанима, која и нас погађа због наших грехова”, као и то „да се творевина не (треба да) уздиже пред Богом”. Починући као оцена о заједничком удесу балканских хришћана, овај коментар говори у ствари о непомирљивости у борби за превласт на Балкану као греху гордости који је утро пут турском освајању. Описом Косовског боја ово сажето житије¹³ ствара модел за читање један еп: „Толико се крви изли да се и траг коњски познавао кроз изливену крв, и беше много мртваца, без броја” (163), дајући тако материју за уобличавање једне велике епопеје.¹⁴

О турском освајању као верском сукобу говори *Служба кнезу Лазару*,¹⁵ настала од основног до развијеног облика у времену од преношења моштију светог кнеза у Раваницу 1391.

¹¹ То би могао бити први траг предања о издаји које је већ јасно одређено код Константина Михаиловића: Константин Михаиловић из Островице-¹ *Јаничарево усвојено или Турска хроника*, Београд 1986, 98-99, као " код Константина Философа налазе прве домаће вести о јуначком подвигу „неког веома благородног” (Милоша): *Стара српска књижевност* 1970, 195.

¹² Издао: С. Новаковић, *Нешто о кнезу Лазару*, гласник СУД ХХI, Београд 1867, 157-164.

¹³ „По краткоћи садржаја, по брзини излагања и по световној атмосфери, оно је највише слично минијатурним биографијама немањихких владарца у *Лешовнику*...“: М. Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд 1975, 290.

¹⁴ „Све до народних песама“: М. Кашанин, *op. cit.*, 291-292. О распрострањености овог списка говори и сразмерно велики број до сада познатих његових преписа, најчешће у саставу *Службе кнезу Лазару*: Ђ. Трифуновић, *op. cit.*, 79-90.

¹⁵ *Србљак* 2, Београд 1970, 130-188.

до 1402. године.¹⁶ Састављач ове службе приписује османлијском освајачу својство најжешћег непријатеља хришћанске вере: „Дођите да искоренимо са лица земље припаднике праве вере да се Православно име више не спомене међу њима” (184). А Лазарев подвиг се сматра не само сведочењем вере него и одбраном Цркве: „Све околне земље, свети, приповедају твој живот и подвиге; Света Црква славећи, такође опева твоју успомену, јер си за њу ти пролио своју крв” (188). Иако овакви искази имају карактер општих места хагиографске и литургијске књижевности, они никако нису лишени изворне вредности, највише као извор за проучавање идејног и политичког садржаја култноисторијских списа.¹⁷

У складу са схватањем о турској најезди као последици сагрешења, косовски мучеништво није осмишљен као Божја казна него као искупљење, чиме се потврђује идеја о косовском страдању као духовном тријумфу. Патријарх Данило млађи који је добро познавао старије списе династичке књижевности, као што су *Животи краљева и архиепископа српских*, али, изгледа, и нека позната хроничарска дела из хеленско-византијског наслеђа,¹⁸ говори у свом знаменитом делу *Слово о кнезу Лазару*¹⁹ о страдању и смрти која се: „лако подносе у Христу и за благоверно отацство”, еда би „ови дивни и предивни, ванредни ратници”²⁰ стекли: „светлије венце но подвижници” (89).

По свом идејном садржају,²¹ мучеништво-херојској интонацији, жанровском новином типа „воинских повести”²², па и по драмско-песничком надахнућу²³, ово дело првог пост-косовског српског патријарха представља најизразитији при-

¹⁶ О Србљаку (Ђ. Трифуновић), Београд 1970, 300-306.

¹⁷ Упор. С. Хафнер, *Топика средњовековне српске историографије као елементи културе и политичке оријентације*, Прилози КГИФ XL-3/4, Београд 1974, 167-178.

¹⁸ Ђ. Трифуновић, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и Косовском боју*, Крушевац 1968, 344-346, 353.

¹⁹ Издање по рукопису из XVI века: В. Ђоровић, *Силуан и Данило III, српски мислици XIV-XV века*, Глас СКА 86, Београд, 1929, 83-103.

²⁰ С. Матић, *Трети јурило о Даниловом „Слову”*, Зборник Матице српске за књижевност и језик XV/1, Нови Сад 1968, 6-7.

²¹ Р. Михаљчић, *op. cit.*, 137, 139.

²² „Патријарх Данило III је први наш писац који пише похвале и војводама и њиховим војницима, а не само владару самодршцу”: М. Кашанин, *op. cit.*, 320.

²³ М. Кашанин, *op. cit.*, 320, 322.

мер настанка косовске идеологије већ у првим годинама након Косовског боја.

У виду кнежеве беседе војсци пред битку, ове речи говоре о непосредним побудама за отпор непријатељу: „Боља нам је смрт у подвигу него живот у срамоти; боље нам је да примимо свршетак у борби од мача него да окренемо своја плећа непријатељима”. А кнежеви ратници су означени „као војници Христови, као страдалници за благочашће (веру), еда бисмо се уписали у књиге живота” (89-90). Док се у кнежевим речима у *Житију кнеза Лазара*²⁴ изричито говори о искупљењу: „пролијмо крви наше, смрћу живот искупимо и удове наших тела не штедимо од посечења за веру и отачаство наше. И тако ће се умилостивити Бог на наше остатке и неће искоренити нашу земљу и народ до краја” (162-163); кнежеве речи у *Слову о кнезу Лазару*²⁵ непознатог писца дају психолошку основу позива на саможртвовање: „боље нам је да нас један гроб све заједно прими, него да гледамо родитеље и сроднике наше како се одводе у туђу земљу”, али и духовни мотив за мучеништво: „Но као што смо се наслађивали (животним) радостима, сада не устукнимо пред неизбежним и положимо душу своју за ближње своје, као што рече Господ” (110-111).²⁶

Ово је класичан мотив Јеванђелског самопрегора који има полазну основу у Усековању Светог Јована Крститеља и у Христовом Распећу, па све до истоветног образложења мучеништва као свештеног чина код ранословенских кнежева-светитеља, у Русији светих Бориса и Гљеба, а код Срба, готово у исто време, светог Јована Владимира зетског.²⁷ Наведени хагиографски спис патријарха Данила млађег, који уз уобичајене стилске облике хагиографске књижевности садржи и елементе својствене херојској реторици, до тада непознате у српским династичко-култним списима, уз остало и због сразмерно високог степена своје историчности, једно је од најважнијих дела

²⁴ Непознатог „Раваничанина”: Ђ. Сп. Радојичић, *op. cit.*, 117, 328.

²⁵ Издао А. Вукомановић, *О кнезу Лазару, Преписано из рукописа 17. века*, Гласник ДСС 11, Београд 1859, 108-118.

²⁶ Ово дело непознатог, по свој прилици, монаха Раваничанина, Милан Кашанин је оценио: „једва да има узбудљивијег списка у старој српској књижевности”: М. Кашанин. *op. cit.*, 297.

²⁷ Упор. Д. Руварац, *О Св. Јовану Владимиру*, Земун 1892; А. Гавриловић, *Свети Краљ Владимир*, Братство ХХП, Београд 1928, 5-35; В. Мошин, *Лейойис иоја Дукљанина*, Загреб 1950, 79.

посткосовског књижевног циклуса за познавање историје идеја српског средњег века.

Косовска ратничко-мариолошка епопеја добија шире размере од класичног мариријума из свештене историје, па тако, на речи свог владара, српска војска одговара у хору: „Умрећемо да увек живи будемо. Принећемо себе Богу као живу жртву...”²⁸ код Данила млађег (90), а: „Спремни смо послушати твоју заповест и учинићемо више од онога што си рекао” у *Слову о кнезу Лазару* (III)²⁹ анонимног писца. У *Прошлошом живицију*, то је реч ратника који говоре у молитви: „Господе! Господе! не напуштај нас до краја, имена Твога ради, и не разори Твој завет (савез) са нама” (252),³⁰ а у похвали *Врше мисли кнезу Лазару*³¹ Антонија Рафаила Епактиша молитва за помоћ пред најездом турске пошасте: „Посети нас са висине спасењем Твојим, и мрзост опуштења која на нас лукаво наилази, тврдо разори, о Владико” (84). Иако мирјанин, Епактит пише у духу исихастичких и борбено православних схатаља која нарочито од времена кнеза Лазара преовлађују у Србији. Тако свети кнез својом вером улази на небо, својим подвигом за веру стиче „венац јунаштва” у своме роду, а „крвљу задобија изванредно високопрестолно место” (81) у вечности. Српски народ је ступио на позорницу историје настањивањем на те реторији Византије, државе тада најразвијеније цивилизације која је дуго имала универзалне размере. Вековима је истрајавао у борби за очување своје самобитности коју је одржавао напоредо са све непосреднијим укључивањем у

²⁸ А мало даље: ...ми ћемо се са душманима борити. Ми ћемо, о садрузи и савојници, узети бреме пређашњих војника који су били при Христу, да Христом прослаavimo се. Ми смо налик на једно људско биће и гроб нек нам буде један, и једно поље пут нашу са костима нек узме да би нас едем-ска села у сјају дочекала. - Тако један другог побуђујући и подстичући, и тако божанствених и пречистих тајни сви заједно причестише се...” Д. Павловић и Радмила Маринковић, *Из наше књижевности феудалној доба*, Сарајево 1954, 141-142.

²⁹ Које се преписивало све до XIX века: Ђ. Трифуновић, *op. cit.*, 113-115; изд.: А. Вукомановић, *op. cit.*, 108-118.

³⁰ Упор. Ђ. Трифуновић, *op. cit.*, 15-29. Наведено по издању: Ђ. Сп. Радојичић, *Похвала кнезу Лазару са сивховима*, Историјски часопис V, Београд, 1955, 251-253.

³¹ По издању: Љ. Стојановић, *Похвала кнезу Лазару*, Споменик СКА III, Београд 1890, 81-88. Упор. ново, критичко издање: *Слово о свештом кнезу Лазару Антонија Рафаила*, Зборник историје књижевности 10, Београд 1976, 147-179.

духовне и политичке токове хришћанског света. Тако су настајале прве српске државне творевине које су рано показале тежњу да се придруже духовној заједници најразвијенијих народа, поред осталог, и преко одржавања светачких владарских култова. Ови владарски култови,³² почев од најранијих, Светог Јована Владимира зетског³³ и касније Светог Симеона Немање, нису само одраз потребе за сакрализацијом најсложеније друштвене организације, државе, него у њима треба видети и тежњу једног младог и полетног друштвеног организма да стане у ред великих и славних народа на вишем степену историје, оне свештене,³⁴ и да има своје заступнике пред вечношћу, свете владаре и првосвештенике. Српски владари су настојали да остваре што складнију симфонију са Црквом и да сами буду узор побожности. Тако су неки од њих после смрти увршћени у ред светих, а цела династија Немањића стекла је ореол Светородне лозе, чиме је сакрализација државно-црквеног организма достигла још виши степен. Властела је следила примере христољубивих владара подижући сопствене задужбине и посвећујући се духовном животу, а то је подразумевало и развој културе и писмености. Тако је велики покрет обнове духовног искуства Богопознања, названи исихазам,³⁵ који је захватио источне делове хришћанства од средине XIV века,³⁶ наишао у Србији на плодно тле, а крајем средњег века примећује се све већа демократизација духовности, па и свето-

³² Л. Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*, Смедерево 1965.

³³ Л. Павловић, *op. cit.*, 33-40; Г. Н. Банашевић, *Лейоџис ѿоџа Дукланина и народна предања*, Београд 1971, 219-224.

³⁴ О свештеној историји: Н. Берђајев, *Смисл историји*, Берлин 1923; О. Cullmann, *Le Christ et le temps*, Paris - Neuchatel, 1966.

³⁵ У хришћанству су покрети духовне обнове подразумевали повратак изворним вредностима искуственог Богопознања. У источном хришћанству то се изражавало обновом духовног опита који је познат од најранијих векова хришћанства, а у српско-словенском је најкраће означаван речима „безмолвије“ или „молчаније“, односно молитвено тиховање или у грчком „исихиа“ отуда, исихазам. Cf. J. Mayendorff, *St. Gregoire Palamas et la mystique orthodoxe*, Paris 1959.

³⁶ А. Е. Тахиаос, *Исихазам у доба кнеза Лазара, О кнезу Лазару*, Београд 1975, 93-100; Г. Ј. Мајендорф, „О свјех и за свја“, *Свети кнез Лазар*, Београд 1989, 38-41.

сти,³⁷ који су раније били углавном привилегија највиших друштвених слојева.

Турском најездом Балкан је постао поприште судара две непомирљиве цивилизације, а Србија онај највиталнији представник православног света који је давао и најжешћи отпор. Тако у последњих сто година велике историјске епохе коју је Вил Дуран с правом назвао „Доба вере”, у Србији је борба за одбрану отаџбине добила обележје светог рата за одбрану највиших вредности једне хиљадугодишње цивилизације. Приближавајући се нововековном добу, цела Европа је преживљавала дубоку развојну кризу, а њен балкански део се нашао у теснацу између исламског вихора који је надирао са истока и растућег римокатоличког прозелитизма западне тежње за хегемонијом. Навикнута на сложеност свог положаја на размеђу супротстављених светова, Србија је осећала судбоносни значај наступајућих прилика и сабирала снаге да се на време одупре опасности.

У ранијим раздобљима српског средњег века владари, првосвештеници, па и готово цела династија Немањића као Светородна лоза достигли су, дакле, највиши степен хришћанског животног идеала, светост. Уводећи тиме српско отачаство у ред посвећених, изабраних народа - „Новог Израиља”, они су вршили сакрализацију његове прошлости и уздизали његову самосвест у област свештене историје која је продужетак Старог и Новог Завета. Тако је Србија у духу оновремене политичке теологије³⁸ постепено доспевала у средоток збивања, спре-

³⁷ „Демократизација” духовности је последица ширења писмености, нарочито у све развијенијим урбаним центрима, али и исихастичког покрета у православном свету. Тако долази и до ширења хагиографске традиције и настанка нових култова светих од којих неки потичу из градских пучких слојева. Изразити пример је Свети Ђорђе Кратовац чије је житије нарочито било популарно у време турске окупације, у XVI веку. Упор. В. Јагић, *Још нешто о живоју светиој Ђорђа Крашовца*, Гласник СУД 40, Београд 1874, 124; С. Душанић, *Презвијер Пеја*, Хришћанско дело I, Београд 1939.

³⁸ Израз који је за примену хришћанског догмата о мистичном телу Цркве на теорију Државе и Права у време настанка западноевропских „националних краљевина” употребио Ернест (Е. Kantorowicz, *The King's two bodies - a study in medieval Political Theology*, Princeton 1957) може се на одговарајући начин применити на црквено-политичку теорију српског средњег века. Упор. С. Троицки, *Црквено-политичка идеологија Свештосавске Крмчије и Власишарева СинђаГме*, Глас САНУ 212, Београд 1953, 155-206; Д. Богдановић, *Политичка философија средњовековне Србије*, Филозофске студије XVI, Београд 1988, 5-30

мна да преузме смену уморне Византије и да обнови мисију источног хришћанства можда још увек могућом синтезом Истока и Запада. Овај далековиди покушај био је осуђен на пропаст одлучним противљењем Васељенске патријаршије која је у својем конзерватизму претпоставила грчку националну осетљивост интересима још увек непрегаженог православног света. Анатема бачена на српског цара и патријарха проузроковала је духовну и политичку кризу у Србији и први пут озбиљно нарушила симфонију државног и црквеног организма. Отада ће водећи световни и црквени људи настојати да премосте овај раздор и да обнове духовну узајамност унутар православног света.³⁹ То ће у потпуности успети кнезу Лазару који је постао обновитељ духовно-политичке равнотеже и настављач изгубљеног легитимног династичког континуитета.⁴⁰

Јачање исихастичког покрета у Србији за владавине кнеза Лазара утицало је на јачање верског одушевљења као борбене свести о потреби одбране духовног наслеђа. У таквим приликама, када се марицка катастрофа доживљавала као санкција због политичких и других сагрешења, расло је расположење које је стварало потребу за искупљењем и страдањем за веру и отачаство. Ово ће расположење наћи свој најосмишљенији израз у настанку култа мучеништва кнеза Лазара⁴¹ и његових храбрих и верних војника и витезова.⁴² Оно што није могло успети на плану политичке историје, јер је Цариградска патријаршија исувише уско схватила своју улогу одбране освештаног легитимног поретка, нашло је противтежу у Србији с краја XIV века на плану свештене историје. Јасно изражена свест у најстаријим посткосовским списима, претежно цркве-

³⁹ Као деспот, Угљеша Мрњавчевић или старац Исаија, осим кнеза Лазара, били су најизразитији поборници измирења са Цариградском патријаршијом. Упор. Д. Богдановић, *О измирењу српске и византијске Цркве, О кнезу Лазару*, Београд 1975, 81-91.

⁴⁰ Д. Богдановић, *Измирење српске и византијске Цркве, О кнезу Лазару*, Београд 1975, 81-91, и: Р. Михаљчић, *op. cit.* 72-107.

⁴¹ Cf. Ф. Кемпфер, *Почетак култа кнеза Лазара, О кнезу Лазару*, Београд 1975, 265-269.

⁴² Непознати Раваничанин у *Житију кнеза Лазара* дао је месијанску и есхатолошку визију косовског мучеништва: „и постаде нови мученик Лазар у дане ове последње, и приведе сабор велики мученика Христу Богу својему у Вишњи Јерусалим, као у старини Исус Навин људе божје у обећану земљу”: С. Новаковић, *Нешић о кнезу Лазару*, Гласник СУД XXI, Београд 1867, 164.

ног порекла, о херојској погибији владара и великог дела његове војске као свесној жртви у одбрану не само отачаствене него и општехришћанске цивилизације, најбоље сведочи о уздизању историјске самосвести Срба у средоток свештене историје. Нови степен сакрализације отачаствене повести је управо у томе што сада српски род није више заступљен у есхатону само преко својих најистакнутијих људи него и преко мноштва ратника палих за веру, оних који светоме кнезу одговарају на његову беседу уочи одсудне битке у хору: „умримо да вазда живи будемо.”⁴³

Тако је политичка теологија српског средњовековног друштва добила нов садржај, херојски идеал мучеништва за веру у коме, као и у време Немањића, суштинску улогу врши сам владар, али се сада удео у њему проширује и на његову војску, „паству”, сам народ. Овим се достиже највиши степен сакрализације историје, изузетан пример доследности освештеном начелу егзистенцијалног опредељења, чак и за епоху као што је средњи век.

Књижевноисторијски списи посвећени светоме кнезу Лазару, његовом војинству и прекретници коју је у историјској свести представљала Косовска битка, означавају важну етапу у развоју политичке философије српског средњег века. Косовски књижевни циклус у који спадају разнородни списи настали у сразмерно кратком временском раздобљу од првих година после Косовског боја, када настаје *Пролошко жиџије кнеза Лазара* са стиховима па све до краја друге деценије XV века, када настаје *Похвално слово Антонија Еџакџиџија*, означава једно књижевно раздобље у коме први пут долази до јасне диференцијације унутар књижевних жанрова посвећених владарским култовима и црквенодржавној идеологији. Новост у односу на немањићко доба представља појава списа који излазе из оквира традиционалне хагио-биографске и литургијске књижевности. То су, у првом реду, поетско-реторички текстови, *Запис на косовском стубу* и *Слово о свештом кнезу Лазару Антонија Рафаила Еџакџиџија*, затим, донекле, и *Жиџије кнеза Лазара*, а нарочито летописно *Жиџије и начелство кнеза Лазара* које се на свој начин такође удаљава од класичног житијско-литургијског правца и приближава световном, биографском и историографском. Ово раслојавање се у осталој био-

⁴³ В. Ђоровић, *op. cit.*, 90. 39

графско-хагиографској књижевности петнаестог века не само потврђује него и појачава. Тако, на једној страни, имамо Цамблаково *Житије Стефана Дечанског* као више строго хагиографски спис него дело династичке књижевности XIV века, затим сажето *Житије светог Симеона Немање*, од Никона Јерусалимца, и на крају житијско-литургијске списе посвећене култовима последњих Бранковића, док на другој страни настају дела претежно биографског, историографског и световног обележја. *Живот десетог Стефана Лазаревића* се јасно издваја у односу на друге владарске биографије и по свом хроничарско-световном духу чини јак контраст са Цамблаковим *Житијем Стефана Дечанског*. Кратка житија црквено-литургијског карактера, кнеза Лазара, последњих Бранковића, као и поменуто сажето *Житије Симеона Немање* из средине XV века,⁴⁴ чине контраст у односу на минијатурне владарске портрете који у родословима и летописима замењују некадашњу јединствену црквено-владарску хагиографску историографију *Живота светих краљева и архиепископа српских* из XIV века.

Овакав начин посматрања политичке философије⁴⁵ српског средњег века у књижевно-историографским делима захтева, без сумње, далеко опсежније и систематско проучавање самих текстова, али и овако укратко типолошко назначење указује на основне токове развоја ове црквено-политичке мисли. Као основни катализатор званичне црквено-државне идеологије, ова мисао је, сумње нема, одраз друштвено-политичких односа пре и после идеолошке и династичке кризе настале средином XIV века, али и битан фактор развоја политичких идеја и историјске свести, нарочито после гашења средњовековне државности. У световно-црквеном раслојавању унутар некада идејно и изражајно готово јединственог књижевног тока не може се наћи траг настанка неког новог погледа на свет попут онога што се током времена формирао на Западу, него управо преливање јединствених идејних садржаја у нове књижевноисторијске облике прилагођене условима и духу времена. Али, зато се може наслутити а вероватно и утврдити

⁴⁴ Важно је напоменути да *Горички зборник* (1441/2), аутограф Никона Јерусалимца, садржи уз ово житије и једну генеалогiju Немањића: *Историја Црне Горе* 2/2, Титоград 1970, 373-374 (Д. Богдановић).

⁴⁵ Упор. Д. Богдановић, *Политичка философија средњовековне Србије - Могућности једног истраживања*, *Filozofske studije* XVI, 7-28.

правац и начин преливања црквено-државних идеја средњег века у световне и епске облике наративно писане⁴⁶ и касније усмене народне хронике⁴⁷ потоњих времена, кад косовска епопеја добија своје значење⁴⁸ у обликовању модерне националне свести код Срба. Управо због тога су најранији списи о кнезу Лазару, с краја XIV и почетка XV века, као јединствена хронолошко-тематска и садржајна целина, изузетно важни и заслужују даље и систематско проучавање у циљу једног целовитијег познавања историје идеја српског средњег века.

Видели смо да чак и овако сумаран пресек основних тема посткосовских хагиолошких и историчких списа омогућује увид у основне идеје настале као одраз косовске прекретнице у свести савременика. То су: схватање о косовској драми као последици сагрешења, мучења кнеза Лазара и његове војске као залог општег искупљења, свест о сукобу два непомирљива духовноцивилизацијска начела, императив одржања освештаних вредности и потреба очувања духовне и националне самобитности.

Херојство, верност и спремност на највећи самопрегор, слобода и одбрана отачаства, вера у вишу правду и изнад свега у преимућство духовних и етичких над пролазним и себичним циљевима јесу идеали историјски опредељени снагом израза слободног опредељења владара и његове војске, хора ратника, израза саборне свести као освештаног завета најшире схваћене колективне савести. Овако схваћено прослављање косовског мучења кнеза Лазара омогућава најширу хоризонталну идентификацију са овом духовно-етичком историјски конкретизованом вертикалом. Зато је и тако честа појава у српском патријархалном

⁴⁶ Који се облици називу почев од „Записа на косовском стубу“ и *Житија десјоша Стефана* од Константина Философа, а нарочито од „Родослова“ и „Летописа“, преко Константина Михаиловића, „Хронографа“ или „Трицарственика“, и више летописни него хагиографски рад патријарха Пајсија где се историографско, световно и усмено предање постепено издвајају у односу на строго хагиографско (Д. Богдановић, *Историја сјаре српске књижевности*, Београд 1980). За рецепцију косовског предања у књижевности српског приморја: М. Панић, *Кнез Лазар и Косовска битка у старој књижевности Дубровника и Боке которске*, О кнезу Лазару, Београд 1975, 337-406.

⁴⁷ С. Новаковић, *Историја и традиција*, Београд 1982, 44-45; Р. Самарџић, *Усмена народна хроника*, Нови Сад, 1978.

⁴⁸ М. Марковић, *Тајна Косова*, Теолошки погледи (1-2), Београд 1989, 7-28.

друштву да се с колена на колено преноси предање о пореклу од неког учесника у боју на Косову. Управо као да на Косову пољу почиње национална историја у народној свести или као да се снага његовог одјека тако увећавала временом да је оставио у сенци готово све што је било старије.

Епохалне историјске прекретнице, као кључне етапе друштвеног развоја, остају трајно обележене у колективној свести, најчешће преко личности које су најизразитије означиле почетак једног раздобља, а понекад преко најупечатљивијег догађаја на размеђу епоха. Ако је култ родоначелника немањихке Државе и Цркве тако трајно обележио српски средњи век, то је, без сумње, и зато што њихово време и дело означавају почетак златног доба највећих домета државног и друштвеног развоја средњовековне Србије. Култови светаца, који представљају лични пример, узор и животни идеал, у хришћанству иначе погодују индивидуалној идентификацији у условима једног релативно сложеног друштвеног организма какво је трипартитно⁴⁹ друштво европског средњег века. У битно измењеним друштвеним приликама новог доба које настаје губитком државне самосталности пред турским освајањем, кад се трајно мењају друштвене и менталне структуре на Балкану, истовремено почиње процес друштвене регресије подређеног становништва и његове националне хомогенизације као израз потребе за одржањем верског и етничког континуитета у тешким условима. У време кад нестаје самостална државна организација и један од три основна друштвена слоја, племство, почиње својеврсна демократизација унутар најшире схваћеног организма националне Цркве као духовно-територијалне заједнице свих хришћана. Оваквим друштвеним условима морала је савршено одговарати духовноисторијска, књижевна и усмена традиција из времена Косовског боја.

Имајући полазну и чврсту основицу у писменој традицији коју је Црква одржавала, развијала и тумачила преко својих манастирских и других духовних центара, представа о косовском судишћу добијала је све значајније размере у народној свести. О значају култа светог косовског кнеза довољно сведочи пример из једног од најтежих времена турске власти: кад су, напуштајући 1690. пред турско-арбанашком одмаздом Косово и друге делове Старе Србије, десетине хиљада

⁴⁹ G.Duby, *Les trois ordres ou L'imaginaire du feodalisme*, Paris 1978.

породица предвођене патријархом кренуле у угарске равнице све до Сентандреје, испред њих су ишли раванички калуђери носећи ћивот са моштима кнеза Лазара као Израелци Ковчег Завета у свом егзодусу кроз Синајску пустињу.⁵⁰

Народна усмена традиција преузела је све основне елементе косовског предања из црквене писане књижевности и начинила од њих основу своје епске усмене хронике. Развијајући мотиве из овог дела писменог наслеђа, стваралачки дух народног генија транспоновао је духовно наслеђе Цркве у матичну епопеју своје историјске свести. Преводећи косовски завет са освештаног језика духовне поезије и прозе у стихове епског духа и ритма, народни рапсод није отуђио његову основну идеју и смисао. Тако је косовска епопеја добила облик јеванђелског искупљења опредмећеног у народној историјској самосвести. Изузетна је појава да се историјска свест до те мере саобрази матичној радњи свештене историје, оној која сачињава главна збивања Страсне Седмице. Није могло остати незапажено да кнежева вечера одговара Тајној вечери, причешће војске – причешћу апостола, издаја Вука Бранковића - Јудиној издаји, страдање кнежево - распећу Христовом, страдање српске војске – мучеништву прве Цркве, и слично.⁵¹ Поникла с Косовског поља с „мноштвом костију мртвих”,⁵² идеја духовног тријумфа масовног мучеништва, која је тако снажно обележила завршетак златног доба српске средњовековне историје, развила се током времена најтежих искушења у својеврсну националну теодицеју. У њој се сажима историјско и духовно искуство српског народа чије сећање сеже у дубине архетипских слојева, почев од времена када се политика претварала у теологију, идеологија у литургију, а историја у поезију, у време кад је човек био много ближи земљи а земља небу. Искуство које чини да нам понекад нова збивања изгледају чудно позната и као да долазе из неког давнашњег ружног или пак светлог сна. Искуство које говори да прошлост никад није саввим завршена, иако све што има почетак има и свој крај, тако

⁵⁰ Љ. Стојановић, *Сшари српски зайиси и напшисис* III, Београд 1905, 94 № 5284

⁵¹ Упор. М. Ђурић, *Прег словенским видуцима*; М. Марковић, *La signification de Kosovo dans l'histoire serbe. Messager orthodoxe*, Paris 1983, 30-31.

⁵² Натпис на мраморном стубу на Косову, у: Деспот Стефан Лазаревић, *Књижевни радови* (приредио Ђ. Трифуновић), Београд 1979, 147, 158.

да историја остаје одлучујући део људске судбине, а прошлост наслеђе без кога нема будућности. Зато вреди размислити и о речима Фернана Бродела: „Човек ствара историју – историја ствара човека”.

Овоме се може додати и то да у духу једне друге, старије, дијалектике, оне коју је Георгије Острогорски назвао „антиномичним мишљењем”,⁵³ човек није само креативнији од историје: он је део историје, али је и изнад историје.

(Уз сагласност аутора, преузето из књиге *Историја и Есхатологија*)

⁵³ Г. Острогорски, *О веровањима и схваћањима Византинца*, Београд 1970, 220.

Djevojačka duša

Trudnica

ИСТРАЖИВАЊА

ИСТРАЖИВАЊА

Горан Ж. КОМАР:

*Писмо „калуђера србске земље“
Дамјана и Павла римском папи*

Наталија Д. БЛУДИЛИНА:

Духовни дијалоги Державина и Њеиоша

Будимир АЛЕКСИЋ:

*Косово у књижевном стваралаштву
и историји краља Николе*

Милорад П. РАДУСИНОВИЋ:

Руски освјет на Њеиошево дјело 1854. године

Слободан ЈОКИЋ:

Прве школе у Црној Гори

Горан Ж. КОМАР

ПИСМО „КАЛУЂЕРА СРБСКЕ ЗЕМЉЕ” ДАМЈАНА И ПАВЛА РИМСКОМ ПАПИ

У вријеме српског устанка на чијем се челу налазио мученички уморени српски патријарх Јован (Кантул), вођи устанка одаслали су ка бројним европским дворовима делегације које су имале за циљ да иностране владаре заинтересују за овај покрет. Године 1597. настало је писмо на коме се налазе имена калуђера Дамјана (Љубибратића) и Павла. Писмо се и данас чува у Архиву Ватикана. Предусретљивошћу Управе ове установе, прибавио сам савршен снимак документа.

Устанак, познат и под именом „Устанак војводе Грдана”, помиње се и по другом свом значајном актеру: херцеговачком митрополиту Висариону који је резидирао у манастиру Тврдош. Од доласка на трон патријарха Јована 1592. године, започете су веома опсежне активности против турског господства. Организациони устрој Патријаршије сачуван је и оснажен. Патријарх је чинио поклоне у књигама и Великој цркви у Пећи и Манастиру Хиландар. Узео је Патријарх учешћа и у активностима западних држава против Турака. Наслонивши се на поменуте народне прваке, он се активно прикључио савезу папе Климента VIII, шпанског краља, аустријског надвојводе и савојског херцега. Патријарх је објешен у Цариграду 14. октобра 1613. године и сахрањен код Јени-капије.

О карактеру и обиму, као и политичкој заснованости устанка под патријархом Јованом (Кантулом) говори коначно и његова мученична смрт у Цариграду.

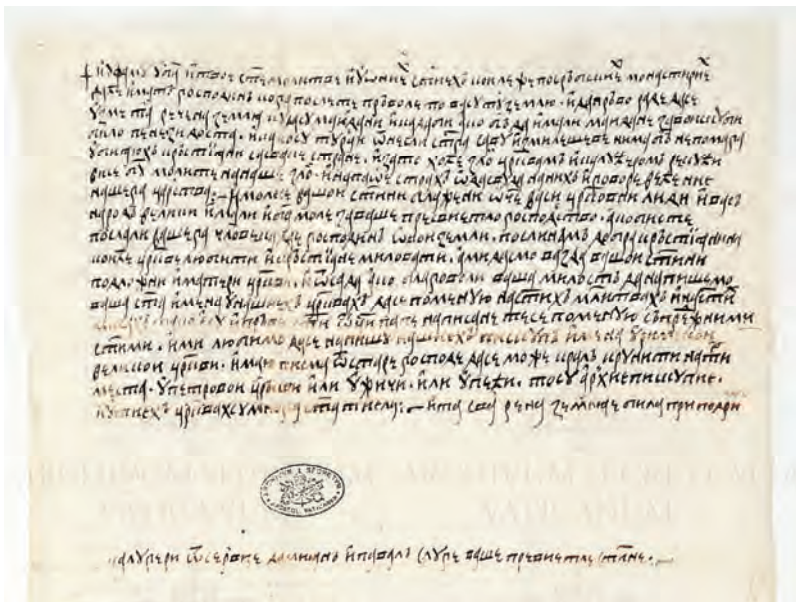

Патријарх Јован (Канџул)

Писмо калуђера Дамјана (Љубибратића) и Павла папи објавио је Карло Хорват¹. Наше је мишљење да оно има велику важност за српску црквено-народну историју. Оно је веома слојевито и састављано са јасном намјером да привуче пажњу папе, како на реалну потребу хришћанског српског народа, тако и на привредне потенцијале српске земље. Пажњу читаоца прикива констатација о „изласку” господина Немање Стефана од мора и доласку у Рас гдје се посвећује подизању својих великих задужбина. Излаже се, затим, српска историја од Немањина рода и свих династија које су га наслиједиле. Погледом се обухвата читави опсег српске земље, учинивши круг који почиње Црном Гором, а завршава жупом Попово. Детаљна рашчлањивања по кнезовима и војводама, ипак су припала приморској земљи у околини Боке Которске. Писмом се истиче и одношење Светога Саве из Милешеве и турски усуд. Занимљиво је да се као мотив за позив и молбу папи истиче непостојање наследника побројаних српских владарских кућа: и да зна твога свнѣтла свѣтннѣ стѣнѣ да ѿ тога рода љ нашон землн не находито члѣвѣка. зато велѣннѣ наша землѣ плаче. Вукан Немањић, најстарији син Светог Симеона, означава се и као краљ Босне.

Вјерујемо да је ово писмо папи представљало образац по коме су се римским папама обраћали српски народни и црквени представници у свим устанцима и ратовима до патријарха Арсенија III Чарнојевића. Оно, по нашем утиску, представља, као и читави велики покрет (коме припада и првенство) изразима свесрпског сабрања и оно долази са највишег нивоа свенародног и свецрквеног политичког стремљења. Његове елементе можемо пронаћи у скоро свим каснијим меморандумима и молбама подстираним млетачким званичницима у великим ратовима са Турцима током 17. вијека.

¹ K. Horvat, Novi historijski spomenici za povijest Bosne i susjednih zemalja (Monumenta historica nova historiam Bosnae et provinciarum vicinarum illustrantia), GZMS XXI, 1909, 56-58. Сада сигн.: ASV, Fondo Borghese, serie I, 913, ff. 157 r-v

+ господине пресвѣтан и блаженн стѣн ѡче. да повнемо вашон стѣнн стварн и како стоє срѣбске земле и приморске. и да ви повнемо господа прне кога сѣ дрѣжала те земле срѣбске. благодѣятнвн господннѣ неманѣа стѣфанѣ нзнде ѡ мора н доѣе ѣ расѣ н венча се на господство ѣ црѣквн стѣнхѣ аплѣ петра н павла. н ви господннѣ васон срѣбскон (код К. Хорват: срѣпскон) землн н приморскон. н бнѡ ѣ вере римске. н сѣгради многе монастыре велнке. кѣркеве стлѣпове ѣвн мѣ се самѣ стѣн кѣраѣѣ када сташе на долнтвн преко ноѣн ѣ реченон црѣквн стѣнхѣ аплѣ. н показа мѣ место високо н на то се место беше спѣстнла огннѣа (код К. Хорват: ѡ) лѣча ѡ неба до тога места н сѣгради тѣѣ монастырѣ н сада на тѣѣ црѣквѣ сѣходн лѣча огнѣзна ѡ небесѣ ѣ годнцѣ по много волатѣ н то гледаюѣн тѣѣрцн велнкѣ страхѣ нлаю н ѣ тон є црѣквн стѣо тнело краля драгѣтннн н рѣка стѣога нвана дамаскннн. н дрѣгн монастырѣ сагради вѣома красанѣ велнкѣ стѣденнцѣ. н тѣ є стѣо тнело господннн немане н дрѣзнехѣ много стѣнехѣ тѣ сѣ телеса н монастнѣ (код К. Хорвата: монастыре) ѣ нѣрѣ сагради стѣо ннколѣ н ѣ топлнцн два велнка монастыра. н ѡ тога гѣбннн (код К. Хорват: гѣнна) роднше се .г. сннн велнкн кнезѣ влѣканѣ н прѣвовенчаннн краљ стѣфанѣ н раско. н ви влѣканѣ господарѣ боснн н арванн а стѣфана ѡкрали на срѣбскѣ землю. а раско испросн се ѣ ѡца за поѣѣ ѣ ловѣ. н поѣеже ѣ стѣѣ горѣ н покалаѣгѣерн (код К. Хорват: без +=ѣ: покалаѣѣерн) се н за ннѣ ѡца ѣтннн велнкѣ жалостѣ пакѣ потле ви архнепнскѣѣ срѣбскн. стѣн сава. прѣвовенчаннн краѣ (код К. Хорват: краљ) родн радосава краля н владнсава краля н стѣфана ѣроша н бнше крали еданѣ по дрѣго-

мъ ѿ стефана Хроша родн се днаѡтннъ кра^а и драгѡтннъ кра^а и днаѡтннъ кралева .лѣ. годнща и четрдесетн и двѣ монастнра саградн. и негово е стѡ тнело ѡ софн ѡ пнскѡпн. ѿ нега родн се кра^а стефан и негово е стѡ тнело ѡ велнкн цркви ѡ дечанехъ. ѿ тога краля родн се царъ стефанъ и онъ саградн много леппехъ монастнра. ѿ цара стефана родн се младн Хрошъ. и нега ѡтровкаше негове слѡге дрънавчнкѣ. и негово стѡ тнело лежн ѡ косовъ ѡ цркви по немъ бнъ господннъ срѣсскон землн велнкн кнезъ лазаръ кон се ѡбн с тѡрскнемъ царомъ и неговъ слѡга ѡбѡде днлошъ кобнлнѣ цара тѡрскога на косовъ и кнеза лазара стѡ тнело лежн ѡ монастнрѡ раваннцн. ѿ нега родн се деспотъ стефанъ и онъ тѡрке прегонн .г. пѡта преко мора. и не бн ѡ нега снна и негово е стѡ тнело ѡ ресавн. ѡ цркви. по немъ бн деспотъ кѡраѣ по кѡрѣѡ деспотъ бн деспотъ стефанъ и грѡгѡрѡ и по ннхъ бн деспотъ нванъ и деспота стефана нвана стѡ тнела сѡ ѡ крѡшедолъ монастнрѡ. тѡ^ое гоѣе (код К. Хорват: гоѣа) тнело анѣлаѡ кѣн арѣанашкога кнеза аранѡта и сннъ не макснмъ пнскѡпъ. и тѡ е блнзъ крѡшедола монастнр велнкн хѡпово и тѡ е стѡ тнело. тѡѡдора тнрона. и то е племе неманнѣа стѡ и добро и по тѡ сѡ господъ бнлн босанскн банн и херцезн и трѡновнѣн и онн сѡ владалн своѡмъ срѣсскоѡмъ землоѡмъ и прнморско^а :- и да зна твоѡа свнгла светннѡа стѣн ѡѣе да ѿ тога рода ѡ нашон землн не находндо члѣѣка. зато велнн наша землаѡа платѣ. заѡо бн се могла та землаѡа сва ѡ тѡрака ѡзетн. ако е стѣн дѡхъ наставѡо вашъ стѣннѡо блажнн ѡѣе. да бнсте послалн еднога господнна сѡ конскоѡмъ на новн сѡ огнемъ хоѣе навалнтн (са) сѡха грѡданъ воевода са сѡхъ са юнацн и град е слаѡъ нматъ га ѣе преѡрѡзо ако бѡ да и твоѡн стѣнн днлнтвадн. и ѡтоѡе да нзнде господннъ кога бнсте послалн на ѡногоше сѡ конско^о. и тѡ ѣе прнтн главе (код К. Хорват: глава) ѿ свнехъ племена ка господннъ и сва црѡна гора и дѡкадннѡка (код К. Хорват: дѡкадннѡсѡка) землаѡа и тѡ ѣе се то говорнтн что нмѡю ѡчннтн. и тѡ е блнзъ новога жѡпа драчевнѡа и за ном сѡ зѡбцн и () тѡ е гла^а раде вѡкашнновнѣн. и преко нн^н рнѣанн и ѡногоше и тѡ е глава грѡданъ воевода. и тѡ е блнзъ племе банѡанн и пнѡа и дробнѡнѡн^н и морѡча и трѡбнне и рѡднне (код К. Хорват: рѡдннн) и гецко. и ѡ банѡаннѡн^н е глава нванъ воневѡа петровнѣн а ѡ трѡбннѡу днлошъ внтковнѣн а ѡ рѡднннѡхъ днлко ѡѡетнѣн а ѡ гацкѡ кѡро томашевнѣн. а ѡ пнѡн раѡсавъ воевода а ѡ дробнѡнѡнѡхъ нванъ калѡгѣровнѣн ѡ морѡ^н радонѡа воевода. преко тѡхъ жѡпа е планн и колашнновнѣн и ннкшнѣн тѡ е гла^а раднѡчъ кнезъ и ннже тѡхъ жѡпа е ннколаѡъ и вранешн и днлешѡа преко тѡхъ е коларанн и равне сѡннѡе преко сѡннѡа е расъ и новн пазаръ и тѡ нмѡю дногн манданн где се среброѡадн нмѡю тѡде днѡзн манастнрн ннже новога пазара ѣе небаръ (код К. Хорват: рѡръ) жѡпа и тѡ сѡ манданн днѡзн преко (стоѡн: прѡно) небрѡ ѣе топанѡа и тѡ сѡ манданн днѡзн преко новога пазара ѣе косоѡо и ново брѡдо и трѡпѡа и ѡанѡѡо и тѡ сѡ днѡзн манданн сребѡрнн и златн преко тѡхъ землаѡа е скопне и ѡѡѣе полѣ и морѡа. преко тѡхъ е салѡковн и соѣѡа

и тѣ сѣ манастирн велнци и љ ннхъ стѣ телеса више новога пазара что е ѿ арбанашке земле. брадѣловци и корнта и хасъ горниа и донн цавнице и пеѣъ и фосно и дѣтани и плавѣ преко теѣхъ ѣ призрененѣ мѣѣъ воснѣ и мѣѣъ новн пазарѣ иесѣ (код К. Хорват: сѣ) старн власн (код К. Хорват: власк) и стѣденница и тѣ сѣ главе ратакѣ воєвода и вѣкашннѣ и ннѣ сѣлша та земля преко ннхъ е морава. и ннѣе трѣнниа жѣпа е попово и донн власн и дрнна и бѣнниа. и љ доннехѣхѣ власнехѣ есѣ главе хрѣбрени. и васа ѣе та племена вѣмѣ бнтн верна и подложна ако бѣ да. а ѿ тнѣ. земля велнци се люди мѣгѣ се сѣбратн и добри юнаци до сто тнсѣхѣ и веѣе да нне тѣ злочѣста юнака него све нзбрано на вон:~

и ѣфамѣ љ бѣ и твоє мѣлантве и љ оннѣ стнѣхѣ кон леѣе по срѣвскнѣ мѣнастнрнѣ да ѣе нмѣтѣ господннѣ кога послете прѣво лето васѣ тѣ землю. и да прѣво раѣе да се ѣзѣе та рѣчена земля кѣда сѣ мѣданн и када бн ако бѣ да мѣланн мѣдане за вонскѣ бн бнло пенезн доста. и како сѣ тѣр-ци ѿнесл стѣа савѣ нз мнлешеве ннѣа бѣ не помага ѣбнѣаюхѣ крѣстнѣанн са сваке стране. и зато хоѣе зло црѣкѣамѣ и калѣѣеромѣ рекѣѣн вн се бѣ мѣланте на наше зло. и напѣо е страхѣ одаскѣда на ннхѣ и говоре веѣе нне нашега царства:~ и мѣле се вашон стннн блаженн ѿѣе васн црѣкѣвнн лндн (! грѣшка, треба: лѣдн, люди) и васѣ народѣ велнкн и малн и бѣ мѣле за ваше прѣсвѣтло господство. ако бнсте послали вашега члѣвека да е господннѣ ѿвон землн. послн намѣ добра крѣстнѣаннна кон ѣе црѣкѣе любнтн и крѣстнѣане мнловатн. а мн да сѣо вѣзда вашон стннн подложнн и матерн црѣкѣвн. и ѿ сада ако благоволи ваша мнлостѣ да напншемѣо ваша стѣа нѣена љ нашнехѣ црѣкѣвахѣ да се поменѣю на стнхѣ мѣнтѣвахѣ и на стнѣ мнсахѣ како есѣ и прѣвн стнѣ ѿцн папе напнсане те се поменѣю сѣ прѣѣнннн стнѣмн. и мн любнѣо да се напншѣ нашнехѣ пнскѣпѣ нѣена љ рнѣмскон велнкон црѣкѣвн. нѣаю пнсла ѿ старе госпѣе да се мѣже кралѣ крѣннтн на тнѣ мѣста. љ петровон црѣкѣвн нлн љ жнчн. нлн љ пеѣн. то сѣ архнѣпнскѣпне. и љ тнехѣ црѣкѣвахѣ сѣ многа стѣа тнела:~ и та сва рѣна (!) земля при подрн.

калѣгерн ѿ сервнѣ дамнѣанѣ и павалѣ сѣлге ваше прѣвѣтле (! код К. Хорват: прѣсвѣтле) стнне.

Наталија Д. БЛУДИЛИНА

ДУХОВНИ ДИЈАЛОГ ДЕРЖАВИНА И ЊЕГОША

У судбинама Гавриле Романовича Державина (1743-1816) и Петра II Петровића Његоша (1813-1851), генијалних синова руског и српског народа, тумача националне свијести својих народа, постоји зачуђујућа сличност, која се пројављује кроз њихову пјесничку ријеч и која већ одзвања у вјечности. Иако више од пола вијека раздваја њихове животе, ипак су се они срели у времену на раскршћу XVIII и XIX вијека, један је свој животни пут завршавао на земљи, а други је тек почињао да живи. Державин није ништа могао знати о српском пјеснику, нити о његовој поезији, јер је то припадало будућности. Међутим,... Његош је знао ко је Державин, цијенио га је и читао његову поезију (дјела Державина су била у личној Његошевој библиотеци), чак се помало и угледао на њега, док је био млад.

Державин је припадао XVIII вијеку – вијеку европског освјежења Русије и буђењу уснулог националног духа у земљи. Он је био градитељ нових духовних снага код долазећих покољења Руса, која су била већ одрасла у обновљеној земљи, зато у његовој поезији „кључа ватрена стихија” постојања и скоро „као вулкан, као лава и са болом” излази из њега пјесничка снага, као што се у његовом вијеку будио поредак из устајалог и неусталасаног духовног живота древне Русије. Державин је генијални руски пјесник стихије. Глас хаоса, космоса и безнађа „гледа” кроз његову поезију, али ту су и пријетеће „мрачне” моћне силе, које су „једва укроћене стихом у складну хармонију ријечи”. У поезији Державина, у којој све кључа као вулкан, није спорно да постоји дионисијски почетак, из којег се рађала снага његовог генија- мелодична као симфонија и сјајно изражена. У поезији Державина је показана колосална, нечувена одважност и дубина Духа и уз то различит дијапазон осјећања и порива.

У Његошево вријеме, у његовој Црној Гори, у којој је он постао духовни владика и свјетовни владар још од ране младости, такође се дешавала снажна обнова и буђење српског националног духа у вријеме борби са суровом и бездушном муслиманско-османском империјом, која је била неиздрживо тешка за православни српски народ. У томе се и састојала историјска заслуга и усмјеравајућа лидерска улога владике, која је била високо цијењена од његових сународника. Али што је најважније, он је својим књижевним дјелом духовно хранио Србе и још за његова живота поезија му је ушла у народ и била много цијењена од народа. Његош је (као и Державин) такође генијални српски пјесник стихије XIX вијека. Он није био књијар, него „пламени пјесник, који је добио дар од Бога, - како каже црногорски пјесник-мислилац Милутин Мићовић у својој студији „Парадоксална актуелност „Луче микрокосма”. У свом раду, који је објавио раније, Мићовић пише: „Његош... је био носилац библијског и јеванђелског духовног наслеђа, као и народног херојског епа, а такође европског духовног и културног наслеђа. Он је остао величанствен пјесник, управо зато што је покушао и успио да унесе у своју поезију значај постојања и дубину његовог схватања”.

И за Державина и за Његоша је карактеристично да су били свјесни постојања моћне енергије у свемиру, којом су били омамљени и надахнути и коју су претакали у своје стихове, испуњене сјајем и љепотом свога срца и душе. Зато су се они осмјелили да се у својој поезији са духовном величином пјесника-творца и младалачком храброшћу (пјесник је увијек дијете у својој генијалној јасноћи и једноставности), обратe Богу-Творцу, као свом највишем духовном Оцу и поставе последња и судбинска за земаљског човјека питања Времена и Постојања.

Тако се Державин дрзнуо да „топло и поједностављено прича о Богу”. У оди „Бог” (1874) он се директно обраћа Творцу:

О ти, бескрајни, кроз просторе,
жив у кретању ствари, дичан-
током времена несагорен,
без лица, Боже, ал' триличан!
Једини душе, свуда свестан,
без свог разлога и свог места,
постићи нико те не може,

ти испуњаваш собом сва та
чуда- саздаваш, обухваташ,
ти кога зовемо "Боже!"
(Антологија рус. поезије XVIII и XIX в. стр. 28)

Погледајмо пажљиво како руски и српски пјесник опи-
сују у својим стиховима дубоки сакрални проблем: БОГ ЈЕ
СТВОРИО КОСМОС.

Державин види Бога у творби свега његовом мишљу и
разумом (ода „Бог“):

И створивши све с једним словом,
простирућ' се у творби новој,
ти беше, јеси, доverk бићеш!
(Антологија рус. поезије XVIII и XIX в. стр.28)

У оди „Бог“ космогонична слика је приказана у огром-
ној величини и показује се моћна игра сила у свемиру:

Ко искре које, вrcнуv, згоре,
тако се сунца из тебе створе.
Ко зими јасни дан кад зебе
честице иња свитну, штурe,
љушну се, сјаје и дрхтурe,
тако и звезде, испод тебе.
(Антологија рус.поезије XVIII и XIX в.стр. 28-29)

Милион бакљи које горе
кроз неизмерност свугде сјају,
законе твоје да сатворе
из себе луче просипају.
Ал' снi огњени тих лампада
или кристалних громада,
ил' вала златних врела купа,
или ефира ужган занос,
или светови сјајни скупа
пред тобом су ко ноћ пред даном.
(Антологија рус.поезије XVIII и XIX в. стр. 29)

Пјесник сјајно, сликовито и метафорично најављује
моћ Божјих творачких сила као Његову огромну енергију
Свјетлости, која се излива по Његовој творевини у свемиру.

У пјесми „Гром”, коју је доста касније написао (1806), Державин шири тему о Богу творцу, али он овдје поставља питање цијелом универзуму: „Ко је он?”, користећи као пјесничко-синтаксичку фигуру обични „знак питања”, који не губи на изражајности умјетничког стила.

Ко је тај, који тјера облаке
Небом плавим, ко стадо овнова,
И својим прстом води брзе ријеке,
Између окомитих брегова?

Даље се чује усклик као усхићење пјесникове душе пред Свемоћним творцем и његовом живом творевином:

О мој Боже! Ово су твоји закони,
Твој поглед свјетове ствара.

По библијско-јеванђелском схватању, Бог, који је створио свијет, не оставља га, него је увијек ту и на њега дјелује својом божанском моћи. Овакво схватање Бога видимо код Державина, а слично је и код Његоша. У Његошевој поеми „Луча микрокозма” Бог дјелује својом творбеном енергијом на цијели универзум и спашава га од сила мрака и пропасти.

Творац код Његоша суверено влада космичким поретком и стално излива своју благодатну моћ на човјечанство („Луча микрокозма”).

Свемогући на трон сједијаше,
таинственом украшен порфиром,
творителном зањат поезијом...
Пјесма III стр. 1-3
Све дивоте неба и небесах,
све што цвјета лучам свештенијам,
мирови ли ал’ умови били,
све прелести смртне и бесмртне -
што је скупа ово свеколико,
до општега оца поезија?
(Посвета, стр. 171-176)

Посебну важност М. Мићовић придаје Његошевом схватању Бога творца у поеми „Луча микрокозма”, јер је на то-

ме изграђена његова космогонија. „Бог је заузет творбом. Бог... стално излива своју творбену моћ и обнавља космос и човјека-обнавља своју творевину, - пише црногорски пјесник-филозоф. Прије овог је писао: „Космогонија код Његоша („Луча микрокозма“) се јавља као последица творачке силе божанске свјетлости – „вођена бесмртном искром“, која освјетљава и мијења мрачне силе хаоса”.

Оба пјесника, и руски и српски, су блиски по размишљању у својој поезији о ЛИКУ БОГА ТВОРЦА:

Державин каже (ода „Бог“):
 Засјав из себе, као плам,
 ти сјај си из ког све изниче.
 (Антологија рус. поезије XVIII и XIX в. стр. 28)

Та небеска плава свјетлост за руског пјесника је усхићење његове душе према тој узвишеној истинској Свјетлости, која освјетљава цијели предивни свемир (ода „Бог“).

Па шта је космос који видех?
 Шта сам пред тобом онда ја?
 (Антологија рус. поезије XVIII и XIX в. стр. 29)

Лик Бога за Његоша у „бесмртној искри“ је такође луча, која обасјава човјеков микрокосмос:

Ако исток сунце св’јетло рађа,
 ако биће ври у луче сјајне...
 (Посвета, стр. 136)

Највећа непобитна Истина за оба славјанска пјесника је: ЧОВЈЕК ЈЕ СТВОРЕН ПО БОЖЈЕМ ПОДОБИЈУ.

По Державину дјело Творца је човјек (ода „Бог“):
 Твоје сам дело, ствараоче!
 Твоје мудрости ја сам твар!
 Изворе жића, благи оче,
 душа си душе ми и цар!
 (Антологија рус. поезије XVIII и XIX в. стр. 30)

Руски пјесник се обраћа Богу са радошћу, срдечно, са захвалношћу и отвореном искреношћу, али понекад помало са

срчаношћу, сувише смјело и полетно – као Његова творевина (овдје је пјесник-нови Адам) и зато даје себи за право да буде на истом нивоу ... са Богом:

Ако их дрско с тобом сравним
они су тачка тек у равни,
а пред тобом сам и ја – ништа.
Ништа! Ал' ти се мноме јављаш,
сјаш добром својим и врхунцем,
у мени себе ти представљаш,
као у малој капљи сунце.
Ништа! – Ал' живот ја осетим,
па са похлепом неком летим
у те висине, вечно несит.
Ка теби душа, бити жуди,
прониче, мисли, разлог нуди.
Постојим – дакле и ти јеси!
(Антологија рус. поезије XVIII и XIX в. стр. 29)

Даље у оди „Бог” код Державина се јавља друга метафизичка теза, која је блиска његовом пјесничком схватању свијета. Она гласи: ЧОВЈЕК ЈЕ КОСМИЧАН, А КОСМОС ОЧОВЈЕЧЕН.

Космоса дјелић ја сам, и сен,
и постављен сам, чини ми се
у сами центар свију ствари.
Телесне творбе где доврши
и поче пунит дуг површи,
ти ланац бивства са мном спари.
Ја сам светова веза бдијућ,
ја средиште сам свег живота,
задњи сам степен ствари свију,
божанственога прва јота,
телом у праху трунем сувом,
ал' над муњама владам умом,
цар, роб, и црв сам и-сличан Богу!
Ал' чудесан, једва свестан,
откуд настах? – То се не зна,
а сам од себе бити не могу.
(Антологија рус. поезије XVIII и XIX в. стр. 30)

Опет се враћамо Његошу као пјеснику и његовом схватању Бога творца, а то је једна од његових основних црта његовог комплексног схватања човјека, посебно човјека творца.

У своје вишеслојевито стваралаштво Његош је унио библијско-хришћанско схватање човјека, констатује М. Мићовић, и он своју антропологију дијелом гради на основу космологије. Међутим, судбина човјека, прије свега, зависи од његове слободе и прикривених могућности откривања тајни, које је Бог дао човјеку: „Бог је дао човјеку духовну искру „бесмртну искру”, која се разгоријева у човјеку као дух разума”. Тако Његош мисли о слободи човјека. Српски пјесник мисли да је човјечија душа бесмртна, али се до тих дубина стиже духовном смјелашћу, љубављу и неограниченом слободом. По Његошу, треба се ослободити оптерећености физичким постојањем и терета смрти да би се отворио пут духовном животу човјека. О том духовном животу пјесник каже:

Твар је творца човјек изабрана,
Ако исток сунце св'јетло рађа,
Ако биће ври у луче сјајне,
ако земља привиђење није,
душа људска јесте бесмртна,
ми смо искра у смртну прашину,
ми смо луча тамом обузета.
(Посвета, стр. 134-140)

Зато је човјек творбено биће и како каже Његош у „Лучи микрокозми”, то је космогонски процес. Он каже: „Човјек постиже свој духовни смисао, ако у њему творбена енергија мијења мрачне силе човјека-сатане. По Његошу, пјесник је први посредник код божанских сила:

Свемогућство светом тајном шапти
само души пламена поете.

...

Званије је свештено поете,
глас је његов неба влијаније,
луча св'јетла роководитељ му,
дијалект му величество творца.
(Посвета, стр.169-180)

Из таквих божанских дубина Његош је добио свој пјеснички дар, по свом садржају и вјерски и филозофски.

Державин је такође искрено вјеровао у истинску вриједност и божанску снагу поезије и он је био свјестан вриједности свога талента и одговорности према тим величанственим силама Творца, што се види у његовој „слабашној лири“:

.....
 У теби душа моја живи,
 Прониче, мисли, расуђује:
 Ја постојим-наравно, постојиш и ти!
 Ти постојиш, а ја сам ништа!

Руски пјесник је посветио цијели циклус сјајних стихова теми „Пјесник и његово стварање”. Међу њима се истичу стихови из пјесме „Лабуд” (1806) по свом метафоричном и алегоричном лику. Овдје је пјесник надахнут „љубимцем муза”, који подсјећа на лет племените птице и њене посљедње пјесме-лабудове пјесме:

Сав неовдашњи, лебдећ зраком,
 од ништавила небу ближе,
 бесмртне душе, с песмом, лако
 кроз зрак, ко лабуд ја се дижем.

...

„Ено онога чија лира
 говораше нам песмом наде,
 који, тражећи за све мира,
 сопствену срећу свету даде”.

(Антологија рус. поезије XVIII и XIX в. стр. 21-22)

За још једно суштински важно сакрално питање, руски и српски пјесник су се одважили да га поставе себи у својим дјелима: **ИМА ЛИ СЛИЧНОСТИ ИЗМЕЂУ БОЖЈЕ ТВОРЕВИНЕ И ЧОВЈЕКОВОГ ДЈЕЛА.**

И прва њихова метафизичка теза у поезији: „Бог ствара биће из ништа” је за расправу.

Одговор Державина на то питање у оди „Бог” овако гласи:

Пре времена ти позва хаос,
 из вечности, из бездна снова.
 И вечност ти си основао

У самом себи, пре векова.
И себе собом сздав сам...
(Антологија рус. поезије XVIII и XIX в. стр. 28)

Његошево схватање стварања свијета је традиционално библијско: Бог твори из „необдјеланог хаоса”, на који он увијек утиче својом творбеном енергијом и свјетлошћу божанског надахнућа.

О, свевишњи творче непостижни!
У човјека искра беспредјелног
ума твога огледа се св’јетла,
ка свод један од твоје палате
што с’ огледа у пучину нашу;
дан ти свјетлост круне показује,
ноћ порфире твоје таинствене,
непоњатна чудества дивотах;
твар ти слаба дјела не постиже,
само што се тобом восхићава.
(Посвета, стр.141-150)

Друга метафизичка теза за расправу у поезији Державина и Његоша је: ЧОВЈЕК СЕ РАЂА ИЗ БОЖАНСКЕ САВРШЕНОСТИ.

Творац призива човјека к себи, јер он наставља са остварењем Божјих замисли о свијету и зато је творба „храброст” и велика одважност духа. У „Лучи” Његош се обраћа Богу са изузетном одважношћу:

Судба ти је и моја позната;
мислим, нејма подобне на земљи:
до врата сам изника Тартара,
ад на мене са проклетством риче,
сва му гледам гадна позоришта;
ал’ на судбу викати не смијем-
надежда ми вољом творца блиста!
(Посвета, стр. 184-190)

Ново тешко питање се појављује пред пјесником: АКО ЈЕ ЧОВЈЕК СМРТАН, ЗНАЧИ ЛИ ТО ДА СУ ЊЕГОВА ДЈЕЛА НА ЗЕМЉИ ПРОЛАЗНА?

У својим дјелима Державин много размишља о пролазности живота на земљи и крају животног пута човјека („Водопад” и др.) и пјесник храбро поставља посљедња судбинска питања бићу, чији је живот пролазан.

Упечатљив пјеснички начин изражавања појављује се у пјесми „Поводом смрти кнеза Мешћерског” (1779):

Речи времена! Сне метала!
Твој страшни звук ме увек прене.
Зове ме, зове глас твој жалан,
зове и гробу ближи мене.

...

Бездан на крају ми имамо,
у дом – наглавице ћемо ући.
С животом своју смрт примамо,
да родимо се умирући.
Све, без жалости, смрт покоси:
и падалицу руши с неба,
и сунце гаси, мрак доноси,
и, претећ свету, жртве вреба.

...

Смрт – ужас бивства, смрт је – страх!
Ми – гордост с бедом удружена.
Данас још Бог си – сутра: прах.
Ја пред прагом вечности стојим.
(Антологија рус. поезије XVIII и XIX в. стр. 15 – 17)

Да, живот човјека на земљи може да се прекине, али шта је тамо са оне стране границе? Е, то је много тешко питање за пјесника. Обраћајући се свом Творцу, у оди „Бог” Державин са френетичном пјесничком храброшћу тражи и схвата суштину пресељења човјека у вјечност:

Потребно твојој правди беше
да смрт бездан пређе, решен
бесмрћем живот мој опточен,
да дух у смртност одене се,
да кроз смрт вратим се, узнесен,
и у бесмртност твоју, оче!
(Антологија рус. поезије XVIII и XIX в. стр. 30)

Шта смета да Творац и човјек буду истовјетни?

Човјеков дух је морално покварен рационалним сазнањем, њега нагриза невјерство и сумња.

У оди „Бог” присутна је унутрашња борба између рационалистичке филозофије у доба Рационализма (могуће је да је Державин мислио на филозофију Декарта, Спинозе и др.) и доминације Разума, усудивши се да „рационално” и чак математички објасни постојање Бога. У горљивим стиховима пјесника одзвања страшна пријетња невјерним „просветитељима” и категорично духовно неслагање са њима „Бога – пјесника”:

Не могу дуси сном вођени
из сјаја твога сви рођени
да испитају ту дубину.
Чим мисао се к теби дрзне,
у величанству твом се смрзне,
ко у вечности трен што мину.
(Антологија рус. поезије XVIII и XIX в. стр. 28)

Исто као да је у поетском дијалогу са руским пјесником, Његош, увријеђен до дна душе, жигоше безбожне античке филозофе-материјалисте:

Питагоре, и ти, Епикуре,
зли тирјани душе бесамртне
мрачан ли вас облак покријева
и све ваше посљедоватеље!
(Посвета, стр.150-160)

И Державин („Водопад”) и Његош („Луча микрокозма”) виде прошлост земаљских људских дјела кроз призму њиховог храњења Божанском свјетлошћу, јер су творитељска и достојна историјског памћења, или ако су под утицајем сатане, она су погубна и чека их понирање у бескрајни мрак пакла.

У пјесми „Гром” (1806), користећи се антитезом као стилском фигуром, руски пјесник такође жигоше безбожнике:

О ви, безбожници! бездушни,

Ако се осјећате свемоћни,
Јели вас страх од грома?

Не! ПUTEви порока су грешни,
 И Бог вас мора казнити.
 У чему ће тада бити ваша моћ преваре,
 Прстом ће показивати на вас,
 Ватра и вода ће се ујединити,
 Небо и земља ће се спојити,
 И мач и лук у праху нестати.

По дубоком убјеђењу пјесника, искрено вјерујући људи су под заштитом Бога и њима не пријети никаква опасност од зле судбине:

Али онај, ко поштује Бога,
 он полаже у њега наду
 тај се не треба бојати никога
 јер брдо није склоно паду.

По мишљењу М. Мићовића, Његошева антропологија произилази из космогоније: У поеми „Луча микроkozма” српски пјесник је „у основном” показао дубину моралног посрнућа човјека (Адама, који је стао на страну ђавола и његове борбе са Богом) и његовог страшног кажњавања за учињени ужасни гријех за издају Бога. Адам је заборавио на земљи, шта је било на небу (то говори о дубини његовог посрнућа). Цјелокупна идеја пјесничке слике у његовој поеми извире из њене проблематике: живот – то је борба, борба спознаје, просвећења у смислу просвјетљења разума. Човјечији дух тежи да схвати посљедњу истину, тј. да осјети животворну и стваралачку енергију Бога, енергију коју Бог непрекидно шаље човјечанству, посебно човјеку, који тежи сазнању и спознаји Бога.

Сваки човјек носи у себи (у својој потсвијести) огромне резерве мрачне енергије, тај сами „необдјелани хаос”, а то је енергија његове духовне снаге, ако га Бог обдари својом свјетлошћу. А ако не? Онда је та страшна рушилачка негативна сила на страни сатане...

Убијеђени смо, и то потврђује наше истраживање теме са различитих аспеката, иако су Державин и Његош ишли сваки својим стваралачким путем у времену и простору, да је њихово пјесничко стваралаштво блиско по начину мишљења (конгенијално).

Истина је да се њихови текстови могу упоређивати са Библијом, да у њиховим дјелима постоји аналогија са Платоном и да је на њих имао утицаја гностик Ориген итд. Да, све је то тачно, ако повјерујемо „математици”. Али, пјесник је ирационалан у стању стваралачког надахнућа, он као пчела, инстинктивно, у пјесничком заносу, узима духовни нектар са разних цвјетова из ливаде Живота и мед његових стихова је, у ствари, рефлексивна његовог духовног постојања и његово схватање универзума... Висока поезија духовно храни земаљски простор, исто као молитва монаха, свештеника и људи, који су побожни, јер је она у највишем свом смислу такође окренута Богу.

Завршавам своју главну мисао о „корјенитој” стваралачкој сличности у поезији Державина и Његоша - о нашој заједничкој духовној и славјанској сродности и задовољству у стварању, а не хладним интересом пословничке праксе досадног и савременог глобализма, али и уске геополитичке владавине законима силе, а не разумом, јер сви ми „стојимо на вратима вјечности”.

Још у XX вијеку мудрац Паисије Светогорац је говорио: „Ми сада ратујемо са ђаволом. Зато се потрудите да се још више зближите један са другим, да постанете једни другима браћа. Тако ћемо сви заједно кренути правим путем, који смо ми изабрали и заједно се попети стрменом стазом на прелијепу Голготу”.

Такву пјесничку судбину су имали генијалци Русије и Србије – Державин и Његош. На свом трновитом путу су са радошћу свога Духа били у служби руског и српског језика и културе, јер је „ријеч палила људска срца”.

Державин и Његош су били под директним утицајем животворног небеског Духа, који прожима цијелог човјека и свеукупно човјечанство, зато су они пјесници свјетског значаја.

(Превео са руског: Војин Перуничих)

Будимир АЛЕКСИЋ

КОСОВО У КЊИЖЕВНОМ СТВАРЛАШТВУ И ПОЛИТИЦИ КРАЉА НИКОЛЕ

Сажетак: У раду се анализирају књижевни и политички текстови црногорског књаза/краља Николе Првог Петровића, инспирисани косовском традицијом, односно косовском завјетном мишљу и одређењем. Анализа је показала да је национална и политичка идеологија првог и последњег црногорског краља, као и његово књижевно стваралаштво, било снажно прожето косовском традицијом која је у подловћенској Црној Гори била изузетно развијена. Као и његови претходници – припадници митрополитско-господарске лозе Петровића, и књаз/краљ Никола је говорио, писао и сањао о „освети Косова” и обнови Душановог царства као о крајњем политичком циљу Црне Горе.

Кључне ријечи: Косово и Метохија, књаз/краљ Никола Петровић, косовски завјет, Косовски бој, освета Косова, Стара Црна Гора, Обилић, српски народ.

Књижевно, културно и уопште духовно стваралаштво српског народа из Старе Црне Горе и Брда у највећој мјери је било надахнуто косовским инспирацијама. Историјске чињенице свједоче да је већина становништва данашње Црне Горе углавном насељена са простора Косова и Метохије послје првих продора Турака (треба само погледати истраживања Јована Ердџановића и Петра Шобајића) и да су косовска традиција, видовданска етика и култ Милоша Обилића вјековима најснажније били присутни у областима Старе Црне Горе, Старе Херцеговине и Старе Рашке које се данас налазе у оквиру бивше југословенске републике Црне Горе. Стога је природно што је косовска традиција свој најснажнији израз нашла у стваралаштву владика и господара Петровића-Његоша, који су 220 година управљали најприје Старом Црном Гором, потом Брдима, а касније и Старом Херцеговином и Старом Рашком, а 154 године владике из куће Петровића биле су на

челу Цетињске митрополије, једине институције на простору Старе Црне Горе и Брда тога времена, која је била основни вјерски, културни и национални чинилац све до 1851. године.

Бој на Косову 1389. и косовска завјетна мисао нашли су велико мјесто и у пјесничком стваралаштву књаза/краља Николе Петровића (1860-1916), као и у његовим разним списима у прози. Николина политичка и национална идеологија била је прожета косовским завјетом и опредјељењем, и то од почетка до краја његове дуге владавине Црном Гором. Косовска мисао краља и господара Црне Горе пратила је његове ослободилачке акције и иницијативе које је покретао са циљем да „освети Косово” и да што више допринесе ослобођењу и уједињењу српског народа. Поетска остварења последњег владара из митрополитско-господарске лозе Петровића инспирисана косовском традицијом имају сасвим јасну политичку и идеолошку поруку и одражавају његов политички и национални програм.

Сублимацију својих политичких намјера изразио је у програмској пјесми „Онамо, онамо” из 1867. коју је српски народ тадашње Црне Горе прихватио као своју борбену химну и као позив у рат за ослобођење потлаченог дијела српског народа, тј. као свој велики национални задатак који се мора остварити. У овој антологијској пјесми млади књаз Никола пјева о Душановој престоници Призрену, Високим Дечанима, Југ-Богдану и његовим синовима, и гробу Милоша Обилића који мора бити ослобођен:

„Онамо, онамо... за брда она,
гдје небо плаво савија свод;
на српска поља, на поља бојна,
онамо, браћо, спремајмо ход!

Онамо, онамо... за брда она,
Милошев, кажу пребива гроб,
онамо покој добићу души,
кад Србин више не буде роб!”².

²Никола I Петровић Његош, „Пјесме“, Цјелокупна дјела Николе I Петровића Његоша, књига прва, Обод, Цетиње, 1969, стр. 45-46.

Без ослобођења светих мјеста на Косову и Метохији, изричит је млади књаз, нема Србима слободе нити његовој души покоја.

И у пјесми „Пијмо вино”, написаној осам година раније (1859), док још није био књаз, млади Никола Петровић позива на ослобођење територија које су некад биле дио „дивна царства пространога”, царске престонице Призрена и манастира Дечана:

„Сви прегнимо погинути...
 Призрен мора бити наш!
 У њ се златан престо жути...
 Здрав будући царе наш!
 (...)
 На дечански пусти звоник,
 дићи звоно, барјак дић’!
 Кој’ то неће српски војник,
 па ма знао у гроб сић’?”³.

О Косову и Метохији, Косовском боју 1389. и косовском завјету краљ Никола говори на више мјеста и у свом историјско-политичком спјеву „Пјесник и вила”. У овом спјеву, у коме је опјевана историја српског народа од његовог постанка до Косовске битке (и који су неки књижевни критичари називали „Српским вијенцем”, за разлику од „Горског вијенца” чија се тематика односи само на Црну Гору и Србе у њој), налазимо различито варирање косовских мотива. Овдје књаз Никола понавља народно и Његошево увјерење о пресељењу српских јунака у Црну Гору после Косовског боја.

Пјесникова саговорница – вила, митско биће које је у спјеву и силац идеје коју пјесник жели да саопшти, говори о неприступачним подловћенским гудурама као уточишту непокорних косовских Срба:

„Непокорни Срб се маче
 да слободни ваздух срка,
 у планине и гудуре,
 побједнику ћеф да брка!

³ *Исто*, стр. 36.

Косово је твоје горе,
населило јунацима –
рањенијем и славнијем
преживјелим остацима.

У њима је ковчег оста'
Лазаревих аманета,
и слободе завјештаји
борба на смрт и – освета!"⁴.

Досељеници са Космета и Рашке донијели су у подловћенску Црну Гору завјештање да косовски пораз мора бити освећен кад за то дође вријеме. Тако је „освета Косова” постала српско национално гесло које су из народног предања преузели и даље разрађивали митрополити и господари Петровићи-Његоши, па наравно и књаз/краљ Никола, како у својој поезији, тако и у прозним текстовима – мемоарима, писмима и говори-ма. У спјеву „Пјесник и вила” вила подстиче пјесника да крене на Косово, „да полети на освету”, па му пружа киту цвијећа које је ноћу убрала „по разбоју, по Косову./ Тога цв'јећа моћ је снажна;/ родила га земља влажна/ још од крви од јунака,/ од Србаља и Турака”⁵.

А у „Граховском колу” књаз Никола велику побједу Црногораца и Херцеговаца против Турака у бици на Граховцу 1858. доживљава као „освету Косова”:

„Ка' Косово, орошено
Крвљу девет Југовића,
Грахово се натопило
крвљу – десет Петровића.
(...)
Ма Граховац све заврши,
наш Граховац, чудо ново;
он освети зло и покор,
што се случи на Косово”⁶.

⁴ Никола I Петровић Његош, „Спјевови“, Цјелокупна дјела Николе I Петровића Његоша, књига друга, Обод, Цетиње, 1969, стр. 354.

⁵ Никола I Петровић Његош, „Спјевови“, Цјелокупна дјела Николе I Петровића Његоша, књига друга, Обод, Цетиње, стр. 237-238.

⁶ Никола I Петровић Његош, „Пјесме“, стр. 292.

Нема сумње да је „освета Косова” чест мотив у поезији књаза/краља Николе, за коју се може рећи да представља литерализован облик његовог политичког програма. Суштина тог програма је у његовим аспирацијама на територију Косова и Метохије, Старе Рашке и Херцеговине коју је у повољним историјским околностима требало ослободити од вишевијековне турске окупације и присајединити Црној Гори. „Освета Косова” је било гесло под којим је требало реализовати наведени државни и национални циљ. Под тим геслом књаз Никола је кренуо у тзв. Вељи рат са Турском 1876. године. Тако у говору који је 3. јула те године одржао црногорској војсци која је пошла у рат за ослобођење Херцеговине, он наглашава: „Овога пута се Косово мора осветити! (...) Под Муратом I срушено је српско царство, а под Муратом V оно мора опет ускрснути”⁷. Овим је књаз Никола јасно саопштио разлог уласка у рат: нападајан косовском идејом, он је тежио српском националном ослобођењу и обнови средњовјековне српске државе. При томе је сматрао да су он и династија Петровића предодређени да ослободе и уједине српски народ.

У Првом балканском рату 1912. године Косово и Метохија су коначно ослобођени, а неколико мјесеци касније, 1913. године, обиљежавана је стогодишњица рођења Петра Другог Петровића Његоша. Приликом прославе тог јубилеја краљ Никола је казао: „Наш му се добри српски народ дивно одазвао. Косово, рану његовог великог срца, му је излијечио, јер у дане стогодишњице од његова рођења тај му је народ Косово осветио...”⁸.

У Првом балканском рату Црна Гора је, поред осталог, добила Метохију до Белог Дрима, са градовима Пећи и Ђаковицом. Васојевићка бригада црногорске војске под командом Радомира Вешовића ослободила је 2. новембра 1912. манастир Високе Дечане, „тај највећи монумент српске прошлости, славе и величине”, како наводи сам генерал Вешовић⁹.

⁷ Никола I Петровић Његош, „Говори“, Цјелокупна дјела Николе I Петровића Његоша, књига четврта, Обод, Цетиње, 1969, стр. 96.

⁸ Цитирано према: Батрић Јовановић, „Црногорци о себи“, Народна књига, Београд, 1986, стр. 117.

⁹ Др Милутин Фолић, „Улога генерала Радомира Вешовића, команданта Горњовасојевићке бригаде у Првом балканском рату

По завршетку рата, обновљена је Пећка епархија под јурисдикцијом црногорског митрополита на Цетињу. Пећ постаје сједиште ове епархије, а за првог епископа пећког изабран је др Гаврило Дожић. Поводом одласка митрополита Гаврила на дужност у Пећ, краљ Никола је приредио у цетињском двору свечану вечеру на којој је, у обраћању владици, поред осталог, рекао: „Искрај тако дуго упражњеног пријестола славних српских патријарха учите ми драги мој народ кријепости и вјери православној. Утврђујте у њему љубав према домовини, јер Пећ је била огњиште српске цркве и моћи српскога духа. (...) Најљепши Божји храм на Балкану, моје Високе Дечане, одржавајте у сјају и великољепности као свети израз и свједока српске побожности и величине”¹⁰. Овај патетични говор је израз Николиног одушевљења чињеницом да су српски патријаршијски трон у Пећи и славни манастир Високи Дечани ослобођени и да су припали Краљевини Црној Гори.

Сматрајући да је у Балканским ратовима реализован добар дио његових политичких планова и државничких циљева, прије свега оних који се тичу Косова и Метохије и тамошњих светих мјеста, краљ Никола се обраћа црногорској војсци 20. августа 1913. године ријечима: „Послије срећно закљученог мира, жељно сам ишчекивао повратак из Македоније мојега дичног Дечанског одреда да сви заједно подигнемо хвалу Богу за наше велике успјехе, за освећено Косово и обновљења међа нашега дивнога царства. (...) Ви сте пораз косовски осветили и част оружју српском уздигли и повратили”¹¹. Но, без обзира на чињеницу да је у Првом балканском рату Црна Гора успјела да углавном оствари највећи дио својих ратних циљева увећањем територије на 14.443 квадратна километра (а површина добијене територије износила је 5.000 квадратних километара), краљ Никола није био задовољан споразумом о разграничењу са Србијом који је потписан у Београду 30. октобра 1913. године. Он је, наиме, сматрао да Црној Гори треба да припадне половина Новопазарског санџака и цијела Метохија

1912.“, *Добровољачки гласник*, Београд, бр. 16, година X, децембар 2000, стр. 64.

¹⁰ Никола I Петровић Његош, „Говори“, Цјелокупна дјела Николе I Петровића Његоша, књига четврта, Обод, Цетиње, 1969, стр. 80.

¹¹ *Истио.* стр. 124-125.

са Призреном, без обзира што су и црногорски владајући кругови сматрали да је то апсурд¹².

Црна Гора је, међутим, добила Метохију до Белог Дрима и дио Новопазарског санџака, односно градове Пљевља, Бијело Поље, Беране, Мојковац, Рожаје, Плав, Гусиње, Пећ и Ђаковицу. Пошто црногорска војска није успјела да прва уђе у Призрен, овај царски град је остао Србији. „Тако се 70-годишњем краљу нису оствариле жеље да се две српске средњовековне краљевске престонице – Скадар и Призрен – нађу у његовој краљевини. Њему је то свакако тешко пало, али историјску стварност је морао да прихвати”, закључује проф. др Драги Маликовић у свом раду „Ангажовање Црне Горе у Метохији почетком XX века”¹³.

У јануару 1916. краљ Никола је напустио Црну Гору и отишао у изгнанство, у Француску. Одлуком Велике народне скупштине српског народа у Црној Гори од 13/26. новембра 1918. краљ Никола је детронизован, тј. збачен са црногорског престола. Но, иако лишен престола и принуђен да живи у емиграцији, краљ Никола није престао да заговара српско духовно јединство и идеју српског националног интегрализма. То потврђује и текст „Српска патријаршија”, објављен 24. септембра 1920. у „Гласу Црногорца”, службеном гласилу црногорске владе у егзилу, а поводом проглашења обновљене Српске патријаршије. У том тексту, црногорска влада у егзилу протестује што је уједињење Српске православне цркве проглашено у Сремским Карловцима, а не у Пећи, и наглашава: „Према историском праву наше цркве једино митрополиту пећском припада право да буде патријарх цјелокупне српске православне цркве. (...) Самим ослобођењем Пећи, оживјела су и реална патријаршиска права пећског митрополита. Црна Гора је хтјела да именује једног патријарха опет у Пећи, али како још тада

¹² Видјети о томе: Милутин Фолић, „Краљ Никола и краљ Петар I Карађорђевић према ослобођењу Метохије и државно разграничење Црне Горе и Србије“, у: *Династија Пећровић Њеиош*, том II, Научни скупови – књига 60, Црногорска академија наука и умјетности, Универзитет Црне Горе, Подгорица, 2000, стр. 105.

¹³ Драги Маликовић, „Ангажовање Црне Горе у Метохији почетком XX века“, у: *Косово и Метохија у цивилизацијским шоковима*, Међународни тематски зборник, књига 3 (Историја, Историја уметности), Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2010, стр. 329.

није био ослобођен један велики дио нашег народа који се налазио под аустриским ропством тај је акт био одложен. Чим се Црна Гора васпостави, митрополит пећски има бити проглашен са свима његовим историским правима за патријарха цјелокупне српске православне цркве. Тога се права Црна Гора као вјечно слободна српска држава и као ослободитељка Пећи неће смјети никада одрећи. (...) Пећ и пећска патријаршија мора бити опет оно што је некада била српском народу и српској цркви”¹⁴.

Иако до реализације ових аспирација краља Николе никада није дошло, по ријечима историчара Предрага Вукића, ипак остаје чињеница „да је управо овим ставом краљ Никола са својом владом јавно манифестовао непромијењено утемељење у српском националном интегрализму, косовском завјетном опредељењу и немањићкој црквеној и државотворној традицији”¹⁵.

Краљ Никола је остао доследан својим идеалима из спјева „Пјесник и вила” о обнови српске средњовјековне државе на чијем би челу, због својих историјских заслуга, била династија Петровића. Историјске заслуге те династије краљ Никола у спјеву симболично наглашава преко сабље коју је први наоштрио владика Данило када је српски народ из Старе Црне Горе повео на Царев Лаз, а затим је у аманет предао владикама Сави и Василију да је оштре, а „Петар свети од дјетињства/ оштрио је и тупио”. Пјесник каже да је ту сабљу два вијека „додавала рука руци”, што се подудара са периодом владавине владарске куће Петровића. За читаво то вријеме, владикама и господарима Петровићима-Његошима није падало на памет да посебна црногорска држава буде крајњи циљ њиховог политичког и националног прегнућа. Сви су они говорили, писали и сањали о „освети Косова” и обнови Душановог царства као о крајњем политичком циљу Црне Горе. Тако је и државна политика и идеологија краља Николе имала циљ да му прокрчи пут до Душановог престола у Призрену. Стога је

¹⁴ Цитирано према: Будимир Алексић - Славко Крстајић, „Трговци душама – дукљанско монтењегрински вјерски трафикинг у свјетлости докумената“, Зборник докумената, Омладински интелектуални центар, Никшић, 2005, стр. 271.

¹⁵ Предраг Вукић, „Краљ Никола Петровић-Његош и косовско завјетно опредељење“, *Свеиштора*, Цетиње, година XVII, фебруар 2009, број 188, стр. 31.

сасвим разумљиво што краљ Никола у цијелом спјеву ниједном не помиње географску одредницу *Црнојорци*. Међутим, у складу са својом политичком и националном идеологијом, у спјеву употребљава разне облике етника *Срби* (*Србин*, *Србљи*, *Срб*, *Срйче* и др.) и синтагме с придјевом *срйски* (*срйски мач*, *срйско ѿлемство*, *срйске ѿбједе*, *срйска слава*, *срйски бої*, *срйски жезал*, *срйске їруди*, *срйски аманей*, *срйско зло*, *срйски угес*, *срйски освейници*, итд.) – укупно сто шездесет шест пута.

ЛИТЕРАТУРА

Алексић, Будимир – Крстајић, Славко, „Трговци душама – дукљанско монтенегрински вјерски трафикинг у свјетлости докумената”, Зборник докумената, Омладински интелектуални центар, Никшић, 2005.

Вукић, Предраг, „Краљ Никола Петровић-Његош и косовско завјетно одређење”, *Свейшћора*, Цетиње, година XVII, фебруар 2009, број 188, 30–32.

Јовановић, Батрић, „Црногорци о себи”, Народна књига, Београд, 1986.

Маликовић, Драги, „Ангажовање Црне Горе у Метохији почетком XX века”, у: *Косово и Метохија у цивилизацијским ѿковима*, Међународни тематски зборник, књига 3 (Историја, Историја уметности), Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2010, 317–330.

Петровић, Никола I Његош, „Говори”, Цјелокупна дјела Николе I Петровића Његоша, књига четврта, Обод, Цетиње, 1969.

Петровић, Никола I Његош, „Пјесме”, Цјелокупна дјела Николе I Петровића Његоша, књига прва, Обод, Цетиње, 1969.

Петровић, Никола I Његош, „Спјевови”, Цјелокупна дјела Николе I Петровића Његоша, књига друга, Обод, Цетиње, 1969.

Фолић, Милутин, „Улога генерала Радомира Вешовића, команданта Горњовасојевићке бригаде у Првом балканском рату 1912.”, *Добровољачки ѿласник*, Београд, бр. 16, година X, децембар 2000, 55–67.

Фолић, Милутин, „Краљ Никола и краљ Петар I Карађорђевић према ослобођењу Метохије и државно разграничење Црне Горе и Србије”, у: *Династија Петровић Његош*, том II, Научни скупови – књига 60, Црногорска академија наука и умјетности, Универзитет Црне Горе, Подгорица, 2000, 89–110.

Abstract
Budimir Aleksić
Kosovo in literary creation and politics of King Nikola

This paper analyzes the literary and political texts of Prince/King Nikola I Petrović that are inspired by tradition of Kosovo and its votive thought and commitment. The analysis showed that the national and political ideology of the first and last king of Montenegro, as well as his literary work, was heavily influenced by tradition of Kosovo, which was highly developed in the under-the-Lovćen Montenegro.

Keywords: Kosovo and Metohija, Prince / King Nikola Petrović, a Kosovo covenant, the battle of Kosovo, revenge of Kosovo, The Old Montenegro, Obilić, Serbian nation.

Милорад П. РАДУСИНОВИЋ

РУСКИ ОСВРТ НА ЊЕГОШЕВО ДЈЕЛО 1854. ГОДИНЕ

У руском часопису „Отечественные записки” у јулском броју 1854. године, објављен је занимљив осврт који је обухватио цјелокупну словенску књижевност.¹ Ако пажљиво погледамо, највише простора у њему посвећено је српској литератури, али, што је још видљивије, тај дио осврта почиње с Његошевим *Горским вијенцем*. На првој страници непотписани аутор² кратко саопштава о руској литератури, а онда већ на другој упознаје нас с Његошевим дјелом:

„Изузетна појава у историји словенских књижевности XIX вијека је њихов повратак на првобитне народне изворе, то је поштовање према предањима и националном карактеру, разликујући се од периода подражавања.³

У *Горском вијенцу*⁴, дјелу које служи као узор, последњег црногорског владике Петра II, најбољег илирско-српског поете⁵, видимо старце за општом трпезом цијелога

¹ Отечественные записки, С. Петербург 1854, т. 95, июль, № 7, Отд. VII, ст.1-6. чланак је објављен у рубрици” Новости у литератури, умјетности, науци и индустрији”.

² Часопис је излазио 1839-1884. године, његов први издавач Андреј Александрович Краевски (1810-1889) издавао га је и уређивао све до 1867. године, а онда су наставили Н. А. Некрасов и М. Е. Салтиков-Шчедрин. У почетку је у њему сарађивао и знаменити критичар В. Г. Бјелински. До 1848. часопис је испољавао прогресивну оријентацију, а од тог времена прешао је на конзервативне позиције.

³ Очигледно је да је аутор чланка заговорник романтизма, не прихватајући класицизам, познати смјер у књижевности и умјетности кад се онашала антика и ту тражио узор за стваралаштво.

⁴ И у руском часопису Његошево дјело је дато курзивом.

⁵ Похвале Његошу долазиле су и доцније, посебно из кругова руских славианофила. Тако му дају епитет “генијални пјесник” (в. Славянский. Сборник, II, Санктпетербург 1877).

народа, који као и древни етрурски аугури⁶, читају судбину сваког племена, предодређену тајанственим рунама⁷, на плећкама бикова и овнова, сервираних на сто у виду националног приношења жртве.

„Сердар (судија)⁸ Јанко⁹ узима плећку овна, скида својим ножем месо и са чуђењем пита: „Чији је овај ован?” Одговарају му: „Од Мартина ратника”¹⁰ – „Срећан је отац ратника! – наставља сердар – на твој овну је чудноват натпис о знаменитој будућности твоје породице. Оглодао сам хиљаде плећки, али ни на једној нисам прочитао тако предивну судбину. А ова посљедња плећка, коју узимам, чија је? Ја видим да се његов род гаси. Пијетао престаје да наговјештава вријеме у његовој кући која се претвара у гробницу, гдје труле више од двадесет трупова једне породице”.¹¹

⁶ Аугур (лат.врач), свештеници у старом Риму који су прорицали судбину по лету и пјевању птица. Старци у руској терминологији означавају често старије свештенике и мудре, старе људе, гдје им аутор чланка приписује способност да проричу судбину својих саплеменика.

⁷ Руна, слова старих Германа која су се сачувала на каменим и другим предметима, присутна највише код Скандинаваца.

⁸ Сердар је био у Црној Гори заповједник чете, нахијски старјешина, главар. У руском оригиналу погрешно Анко, вјероватно штампарска омашка.

¹⁰ Овдје се руски преводилац није снашао, јер је Мартина Бајицу превео као „Мартина бојца”, тј Мартина ратника. Заправо Бајице су село у непосредној близини Цетиња, што преводилац није разазнао.

¹¹ Овдје ћемо навести одговарајући дио текста из *Горској вијенца* како би га упоредили са оним из руског часописа:

“Сијеку њецива и сјегоше за ручак. Сердар Јанко њишиа чј је брав ње му он у њлеће њледа, и кажу му да је Марџиша Бајице.

СЕРДАР ЈАНКО

*Дивна њлећа а дивно ли њише!
Блајо њеби заговјек, сџарче,
чудно ли њеш њишио доживјејши!*

КНЕЗ РОГАН

*Које држе да је наша сџрана,
ал’ од крсиа али је од сџуба?*

КНЕЗ ЈАНКО

Ми смо вазда од крсиа држали.

Тад се један Црногорац насмијао над лаковјерношћу својих саговорника. „Ви личите (каже он) на наше бабе који проричу дјечи њихову будућу судбину, гледајући им у длан, или присиљавати их да узму боб. Како могу ти мртви и скухане кости да знају шта ће се десити са живима?”

Али свака логика је бескорисна, кад говори вјеровање. Некад се јавља оштроумни смисао и оригиналност у том ћудљивом стваралаштву поезије.”¹² Затим се руски

КНЕЗ РОГАН

*Хиљаду сам илећа оілогао
али ове не вићех несреће.
Чије ово илеће ше ја іледам?
Њеіова се кућа уіасила,
у њу неће кокоша іојашти;
а ево је насред њеіа шуиље
ка да си ја шилом ірошуиљіо,
а іо њему двадесет іробовах,
и ниједан није изван куће*

(П. П. Његош, *Горски вијенац-Луча микрокозма*, Обод-Цетиње Просвета-Београд, Београд 1975, ст.79-80).

¹² *Оіеіі наводимо одіоварајући іексті из Њеіошевоі дјела:*

“Сви іледају оно илеће и чуде се какво је. Пиіају од чијеја је брава и кажу им да је од брава Скен дер-аіе Медовића.

КНЕЗ ЈАНКО

*(іледа једно илеће и ірича из њеіа)
Има овај двадесет іоведи,
іувно му је код куће лијейо,
на кућу му шљеме достіа јако,
јаки су му и лијейи коњи;
крије неће замошуљак іарах,
ма бих рекā да их није мноіо,
и за њих му сви у кући знају.
ВУКОТА МРВАЉЕВИЋ (ірича из илећа)*

*Чудна неће іустіоіа ілијена,
но је крвав, да ја боі убије,
Косово је око њеіа леіло!
ВУК МИЋУНОВИЋ
Шіа бајаште као бајалице
али бабе кад у боб врачају?
Шіо ће знаіти мрііве косіурине
како ће се коме доіодити?
(П. П. Његош, н. дјело, ст. 80-81)*

аутор упушта у анализу црногорске народне пјесме Најљепши цвјетак на свијету. У том „разговору” прво се хвали поморанца да је најљепша, затим се хвали луг, па пшеница, па виноград, те дјевојка, да би најзад момак истакао да ће сва та љепота дјевојке припасти њему, па је он најљепши.

Тек након тога пише о српском књижевнику Емануелу Коларевићу, родом из Српског Војводства, Доситеју Обрадовићу који је први писао „простонародним језиком”, Сими Милутиновићу кога убраја у „генијалне људе”, чак и Вука сврстава у пјеснике, док за Суботића истиче да се” надахњује народним предањима”. Том кругу припада и епископ Лукијан Мушицки. Ипак, он пребацује С. Милутиновићу и Доситеју Обрадовићу кад подражавају западне класицистичке узоре. Аутор наглашава да само народно стваралаштво и романтизам нуде оригиналност и пружају могућност да се досегне истински квалитет. Поред осврта на стваралаштво српских писаца, цитирајући и краће одломке из њихових дјела, о народном стваралаштву Срба (узгред је једва помунуо Станка Врза и Острожинског као несрпске писце) даје и овакву оцјену: „Код Срба пјевају чак од времена које се не памти неколико једнаких мелодија, од ноте до ноте су исте, са грчким пјесмама са Пинда и Атике”. Одушевљен је и словачким романсама Јана Колара и запажа: „Њихове народне идиле су дивне и приближавају се српским”. О чешкој и пољској литератури понешто је проговорио, о Бугарима под турским игом – ништа. Али није пропустио да наведе још једно поређење, овог пута са „Русњацима”, тј. Русинима из Галиције, чије пјесме су дугачке, пуне алегорија, с примјесама источног укуса: „Оне личе на пјесме Срба”.

Може се уочити да овај руски аутор, као и неки други руски ствараоци тог времена, трага за блискошћу Словена и Грка, сматрајући да, за разлику од европског Запада, припадају заједничком цивилизацијском кругу.

Слободан ЈОКИЋ

ПРВЕ ШКОЛЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

Како у Црној Гори није постојало школа¹ владике се, тражећи помоћ, опет окрећу Русији². У манастире и цркве, као у једине „школе” у то вријеме, већ од краја 17. вијека, долазе и свјетовне књиге – већином из Русије. Тако су од епохе Петра Великог надаље продирали утицаји просвјете и културе. У Цркви Светог Николе у Херцег Новом има један руски буквар из првих дана владавине Петра Великог.³ И из Карловачке митрополије долази један мањи број школских књига. У библиотеци манастира Савине налази се буквар *Первое учение ойироком* из 1727, који је штампан с благословом Митрополита

¹ До отварања „Његошеве школе“ 1834/5. у Црној Гори манастири су одиграли главну улогу у описмењавању младића који су већином касније постајали свештеници. У већини случајева учитељи су били свештеници и образовани монаси. Највећу улогу свакако је одиграо Цетињски манастир који је био и центар просвјетног рада. У овом манастиру је у 18. вијеку била манастирска школа у којој су се између осталих школовали и владике и владари из куће Петровића: Сава, Василије, Петар I и други.

² Пресудни утицај на школе и образовање Русија је имала и у Карловачкој Митрополији. О томе више Владимир Вукашиновић, *Српска барокна теологија*, Манастир Тврдош/Братство Св. Симеона Мироточивог, Требиње/Врњци, 2010, 261-277; Никола Гавриловић, „Школство код Срба у Хабсбуршкој Монархији“, *Историја српског народа: Срби у 18. веку*, IV/2, Београд, 2000, 350-361.

³ Овај буквар је познат као „Савински буквар“ и настао је 1692, а до 1694. Трајало је његово штампање. Одмах након настајања у Русији, он је донесен највјероватније прво у манастир Тврдош а касније у манастир Савину, што још једном указује на повезаност са Русијом, и колико је Русија у образовању подржавала Црну Гору. Прво његово цјеловито фототипско издање код нас изашло је 2016, трудом Српског удужења „Тирилица“ из Требиња, са приређивачима др Гораном Комаром, проф. др Јелицом Стојановић и председником „Тирилица“ Весном Андрић.

Мојсија Петровића, као и прва српска граматика (*Грамаџика в ѿлзу и уѿошребление ѿироков сербских желајушчих осниваџелнаѿо наученија славенскаѿо диалекѿа*), штампана 1755. у Римнику.⁴ У писму руској царици Јелисавети, Владика Василије, тражећи помоћ да оснује словенске школе, каже: „И како је наш православни народ у Црној Гори храбар, али како нема школске наставе, тако да не умије да изучава граматику, налази се због тога у великој невољи... Молим ваше Императорско Величанство да најмилостивије изволи наредити, да се трошком Вашег Височанства у нашем крају оснују првом приликом словенске мале (основне, Б.Ј.) школе”.⁵ Царица је одговорила слањем одређеног броја школских књига.⁶ Да би даље унаприједио образованост Владика Василије је био први који је покренуо питање школовања младића из Црне Горе у иностранству. Приликом другог путовања у Русију 1758, Владика је повео на школовање групу од 12 младића из Црне Горе, који су дошли у академију да се школују, али су издржали само годину дана, а затим су премјештени у војничку школу⁷. Приликом трећег путовања, повео је са собом рођака, каснијег Митрополита, Петра Првог⁸. Овакав сlijед догађаја дефинитивно је довео до још дубљег продирања „русификације” у све

⁴ Бранко Павићевић, „Владика Сава у Русији 1743-1744“, *Историјски часопис*, књ. 14-15, Историјски институт у Београду, Београд, 1965, 93-109, 107. Данас се један примјерак чува у Централној народној библиотеци на Цетињу.

⁵ „Владика Василије Руској Царици Јелисавети“, нав. према: Раде Делибашевић, *Развој школства и ѿе-гаѿошке мисли у Црној Гори, 1830-1918*, Републички завод за унапређивање школства, Титоград, 1980, 76.

⁶ Бранко Павићевић, *Истѿо*, 107. И приликом путовања митрополита Саве у Русију осим црквеник владика је донио и један број школских књига, чији списак на жалост не постоји. Ђоко Пејовић, *Развиѿаѿ ѿросвјетѿе и кулѿуре у Црној Гори 1852- 1916*, Историјски институт Црне Горе, Цетиње, 1971, 121.

⁷ Радојчић Никола, „Кијевска академија и Срби“, *Српски књижевни ѿласник*, књ. 31, бр. 9, нов. 1913, 668-673, 673.

⁸ Милан Вујачић, „Школовање Црногораца у иностранству у 18. и 19. вијеку до оснивања гимназије 1880. године“, *Сѿоменица цетѿињске ѿмназије*, Цетиње, 1962, 58.

поре живота у Ц. Гори. Упркос томе, Црна Гора је у погледу школовања у односу на Србију каснила стотињак година⁹.

И Свети Петар је више пута покушавао да оснује школу на Цетињу, али безуспјешно. „У том манастиру (Цетињском), ако ми десница Божија помогне, макар и малу школу за обучавање дјеце мислим отворити”.¹⁰ Упркос тим покушајима, једино образовање, у његовом времену, стицало се у манастирима а највише у Цетињском. Тако се младићима, који су се школовали у Цетињском манастиру, давало што је потребно за издржавање, а владика Петар лично их је поучавао и учвршћивао у главним начелима православне вјере, читањем из црквено-словенског текста *Часловца*, *Псалтира*, *Јеванђеље* и других богослужбених књига.¹¹ Неписменост је била велика, само понеки главар и свештеник су знали писати. Када Владика шаље Пламенцу један распис да га умножи, Пламенац му одговара: „Фала Богу, немам никога звати, нако само једног попа Сава нашега, који би ово мало љепше написао, а другога у сву жалосну нахију није никога”.¹²

⁹ Ситуација у Србији била је знатно боља. У Београду је 1717. постојала основна школа са наставом на грчком језику. На територији Карловачке митрополије прву основну школу основао је 1727. Мојсије Петровић, а прву Средњу гимназију 1733. Викентије Јовановић. Школе у Митрополији су могле да буду словенске или латинске. Руско-словенске школе су представљале значајан напредак у организовању и систематизацији, у њима су постојали образовани и спремни наставници (већином Руси), као и потребни уџбеници. Владимир Вукашиновић, *Истио*, 262. Са друге стране, довођење руских учитеља, довело је до русификације са свим својим последицама, што је „једна од кључних грешака карловачких Митрополита“, Јевтић Атанасије, „Развој богословља код Срба“, *Духовносиј Православља*, Храст, Београд, 1990, 217-246, 242.

¹⁰ „Писмо архимандрита Петра I Петербушком Митрополиту Гаврилу за помоћ за отварање школа у Црној Гори“, *Црнојорски законици*, зборних докумената, књ. I, Историјски Институт Републике Црне Горе, Подгорица, 1998, 298.

¹¹ Лазо Поповић, *Крајки њрејлед ѡрађанској рада Пејтра* 1, http://montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_u_xix_vijeku/petar1, преузето 14. 10. 2010.

¹² Душан Вусан, *Миѡройолиѡ Пејшар I Пејшровић Њеѡш и њеѡво доба*, Народна књига, Цетиње, 1951, 255.

Поводом отварања школа, Св. Петар се више пута обраћао Русији. Прије свега, он пише Руском Синоду 26. новембра 1784. како сва своја средства троше на одбрану од Турака и да им ништа не остаје чиме би могли подићи потребне културне институције као што су школе, штампарије, итд. Свети Петар моли Синод, да би се заузео код Царице да у овом настојању помогне Црногорцима и да им поред осталих потреба отвори и издржава школе у Црној Гори. И од цара Николаја Првог тражио је помоћ „за завођење правитељства и школа у Црној Гори”.¹³ По овом питању Митрополит се обраћа и Аустријској влади, 1799, и каже да тражи помоћ да би могао, поред осталих потреба, да издржава (манастирске) школе и да „из тме во просвштеније довести и уредити, по прилици осталих просвјештених народа”. Свети Петар је по овом питању имао преписку и са Доситејем Обрадовићем који је желио да дође међу „сродне и миле људе гдје би се једно лијепо училиште воздигнути могло”, али до договора није дошло, чиме је пропао још један покушај да се за његово вријеме оснује основна школа у Црној Гори.¹⁴ И владика Петар Први је слао младиће у Русију на школовање, али не велики број. Између осталих, свога несуђеног наследника, синовца Ђорђија, послао је у Академију Александра Невског, гдје је од руског цара добио годишњу стипендију у висини 2000 рубаља.¹⁵

Већ на почетку своје владавине, Његош пише руском конзулу да жели да у се Црној Гори отвори школа, па каже: „Али каква ће ми бити још и ова радост кад видим моје отечество да напредује у наукама и процвјетава просвјешченијем.”¹⁶ Он ће (1834/5) остварити жељу својих претходника и отворити на Цетињу прву основну школу у Црној Гори. У њој је „по могућности онога тешкога времена обучавао синове отменијех

¹³ *Истѿо*, 336.

¹⁴ Види: Драгослав Страњаковић, *Цетињска школа 1834-1934*, Београд, 1934, 64-66.

¹⁵ Милан Вујачић, *Истѿо*, 58. Ђорђије није добро учио и није био доброг владања, али је Петру Првом најтеже падало што због тога неће моћи да моли цара да прими на школовање друге кандидате. *Истѿо*.

¹⁶ Петар II Петровић Његош, „Писмо Јеремији Гагићу (6. децембар 1831)“, *Изабрана дјела*, Београд, 1984, 31.

Црногораца, који се спремаху за свештенички чин”.¹⁷ У овој школи, у прве двије деценије њеног постојања, није се радило по утврђеном плану и програму. Учитељи¹⁸ су сами одабирали предмете и садржаје које су планирали. У првим годинама рада у цетињској школи се учило: читати, писати, рачунати, српска и свештена историја, српска граматика, правило црквено¹⁹ и пјевање црквено²⁰. Први сачувани наставни план и програм за основну школу израдио је задарски богослов Стеван Петрановић, 1856. године²¹.

Да напоменемо да се и у доба књаза Данила наставља одлазак младића да уче богословље у руским духовним академијама. Руска влада је 1853. одобрила три стипендије за црногорске ђаке, од којих је један требало да буде уписан у богословију.²² Књаз Данило 1855. шаље пет младића на школовање

¹⁷ Филип Радичевић, „Кратки преглед на наше свештенство у прошлости и садашњости“, *Просвјета*, год. 6, св.1, Цетиње, 1895, 36-40, 37. За његовог времена отвориће се основне школе и у манастирима Добрско Село, Острогу и Брчелима.

¹⁸ Послије рата 1837. до 1856. били су следећи учитељи у Цетињској школи: Лазар Влаховић, који је „препарандију“ завршио у Задру, архимандрит Цетињског манастира Петроније Лујановић, Тодор Иванчик, учитељ Срдић, Никанор Ивановић, Антоније Мацура. Милан Костић, *Школе у Црној Гори*, Унирекс, Подгорица, 1997, 17-24.

¹⁹ Не можемо са сигурношћу рећи која су се црквена правила изучавала, али можемо претпоставити да су књиге стигле из Русије јер се наводи да се „читало из славенских књига“. Филип Радичевић, *Истио*, 37.

²⁰ За појање смо сигурни да је било „карловачко црквено појање“ јер је први управник школе био архимандрит Петроније Лујановић, „велики зналац карловачког пјенија, родом Банаћанин из српске Војводине“, Филип Радичевић, *Истио*, 37.

²¹ Раде Делибашић, *Истио*, 161. О Петрановићу се зна да је био из Далмације, гдје је завршио Задарску богословију. На Цетињу је боравио од 1856. до 1860. године. Милан Костић помиње да је био ђакон. Трогодишњу школу је реформисао у петогодишњу. Био је омиљен код ученика који су га испратили са сузама у очима до аустроугарске границе.

²² Душан Вуксан, „Књаз Данило Петровић Његош – друга година владавине“, *Зайиси*, књ. 9, 2, 1931, 65-76, 71.

у Петроград²³. Исте те године руска влада је одобрила двије стипендије за будуће богослове²⁴.

Прва средња школа отворена је на Цетињу 1863. Била је то Привремена Богословија која је отворена одлуком књаза Николе а у договору са тадашњим архимандритом Иларионом Рогановићем и уз несебичну помоћ Царске Русије. Наиме, приликом свог путовања у Русију, књаз Никола је тражио од руског цара да, по својој „свагдашњој наклоности”, помогне око оснивања Богословије на Цетињу. Како га је руски Двор помогао као предстојатеља „сродног и једновјерног народа”, он у јулу 1869. обавјештава руски Синод да Богословија ускоро почиње са радом и да поводом тога шаље Синоду на одобрење устројство и програм предмета који ће се предавати у Богословији: „као посреднику те милости, указане народу моме, остаје да са највећом преданости замолим да православна Русија прими моју и народа мога најсрдачнију благодарност, а уједно спроведем на разматрање Светом Синоду овдје приложено устројство и програм предмета, који ће се предавати у духовном заводу црногорском, просећи његов благослов. Молим нека ми буде дозвољено да се могу назвати Светог синода најпонижнији слуга”.²⁵

Први професори ове школе били су архимандрит Нићифор Дучић и Филип Поповић Јабучанин. Иако кратког вије-

²³ „Молба Књаза Данила о слању на школовање у Русију 5 младића из Црне Горе и црногорског архимандрита за посвећење за владикау“, *Црнојорски законици*, књ. 1, 537. Прије смрти Данило је упутио Руској влади молбу око доласка руских иконописаца у Црну Гору или одласка младића из Црне Горе да уче иконопис у Русији. Међутим, одговор ће стићи мало послје његове смрти, 1860, у којем Руска императорска влада „на залагање покојног господара Црне Горе“, дозвољава да се двојица младића упуте у Св. Тројицу-Сергијеву Лавру, и да се уче иконописању и свему „што је потребно за црквено богослужење“. Не постоје накнадне информације по овом питању. Здравко Гаговић, *Црнојорски иконописци и њихови творци*, Републички завод за заштиту споменика културе, Цетиње, 2007, 76.

²⁴ Душан Вуксан, „Књаз Данило – четврта година владавине“, у: *Зайиси*, књ. 16, 3, 1936, 321-335, 328.

²⁵ Краљ Никола, *Политички списи*, приредио Д. Живковић, Цетиње/Титоград, 1989, 60-61.

ка (радила само двије године), ова Привремена Богословија²⁶ отворила је пут пуној богословској школи која је почела са радом 1876. године на Цетињу.

Друга средња школа била је *Дјевојачки инстѿиѿуѿ Царице Марије* на Цетињу, основан јесени 1869. Заједно са Богословијом то је најстарија средња школа у слободном дијелу Црне Горе. *Инстѿиѿуѿ* је радио 44. године (1869-1913). У њему су се васпитавале и образовале дјевојке из Црне Горе и осталих јужнословенских крајева, које су након завршетка школовања постајале не само образоване домаћице него и учитељице, са могућношћу за даље школовање. Новац за добијање и одржавање првог средњошколског женског завода на Цетињу, и на Балкану уопште, обезбиједила је из својих личних средстава руска царица Марија Александровна, а радио је под директним надзором црногорске књагиње Милене. Занимљив је био режим рада у *Инстѿиѿуѿу*: „у 6,45 часова, устајање. У 7,15 иду на молитву. Молитву свагда чита дежурна, а то бива једна од старијих ученица. Молитва се свагда свршује са Јеванђељем... Молитву пред јелом и послѿје јела чита по једна дежурна из млађег разреда... Послѿје молитве иду у спаваће собе... У неђељу Литургија почиње у 9 сати”²⁷.

Следећа средња школа отворена у Црној Гори била је *Бојословско-учѿиѿељска школа*. Основана је 1887. године, на Цетињу, пошто није било разлога ни материјалних могућности за двије посебне школе – богословске и учитељске. Књаз је одобрио *Правила о усѿројсѿиву школе*, која је основана „ради стручне, научне и васпитне спреме онијех младића, који се желе посветити свештеничком или учитељском звању у Црној Гори”²⁸. Настава је трајала три године.

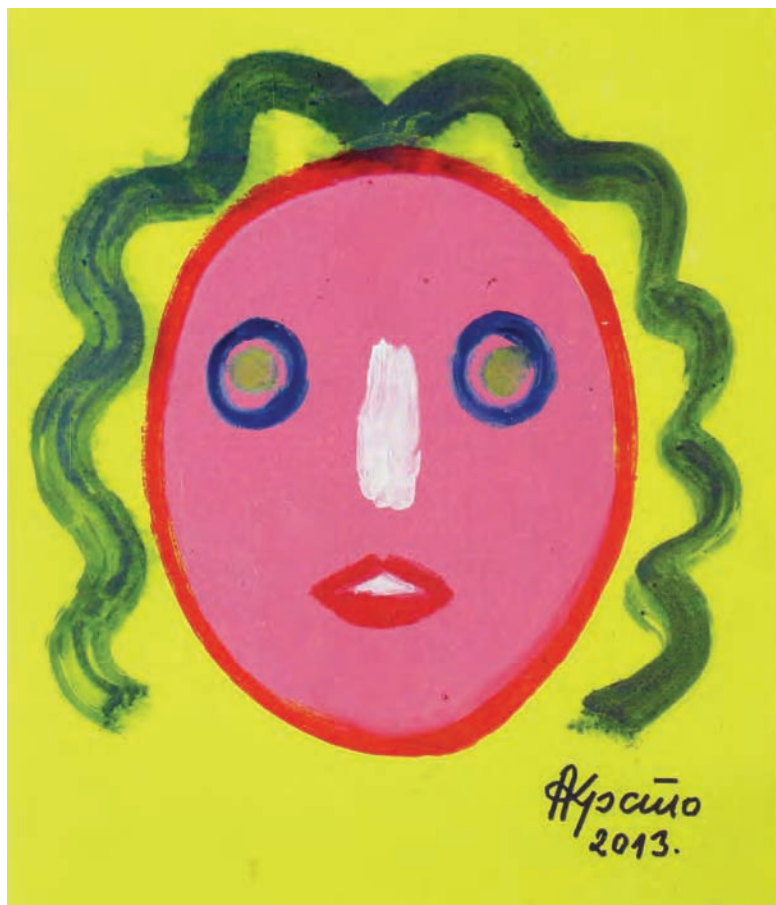
Након свега реченог, можемо се сложити са констатацијом Владимира Вукашиновића да је: „Русификација узрокована разним побудама и потребама: жељом да се надомести и недостатак књига, да се уреди богослужбени живот, да се одр-

²⁶ Видјети више у: http://www.bogoslovija.me/?page_id=17, *Цетињска Бојословија 1992-2002*, (приредио Павле Кондић), Цетиње, 2002, као и у поменутих радовима Пејовића, Делибашића 92-96, Костића 184-228, Вуксана 337-347.

²⁷ Павле Ровински, *Дјевојачки Инстѿиѿуѿ Царице Марије на Цетињу*, Обод, Цетиње, 2000, 51.

²⁸ Ђоко Пејовић, *Истѿо*, 121.

жи верност Православљу – да се добије извесна гаранција православности, да се буде близак са словенским језиком, да се укључи у просветитељске токове, једном речју – да се одржи идеја о словенском заједништву. Наравно, она долази и као јак и неизбежан одговор на римокатоличку пропаганду и насиље²⁹.

²⁹ Владимир Вукашиновић, *Исћо*, 259.

КРИТИКА

КРИТИКА

Јово РАДОШ:

Библијски садржаји у народној књижевности

Младен ВЕСКОВИЋ:

Величина малих прича

Новица ЂУРИЋ:

Од небеске до завичајне тирџезе

Радослав МИЛОШЕВИЋ:

Поејске посланице Преко пепела

Рајка Петрова Ноја

Катарина КОСТИЋ:

Будућности саму себе не може да ствара

Јово РАДОШ

БИБЛИЈСКИ САДРЖАЈИ У НАРОДНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

(Будимир Алексић, *Библија и српска еџика*, Институт за српску културу, Никшић 2016)

Трагајући за истином, знањем и упориштима у грађењу свога духовног бића, у прилици смо да се сусрећемо са разноврсном лектиром. Нека од тих ишчитавања често нас остављају сасвим равнодушнима, а онда одједном, ненадано (наравно, по благодати Божијој), наиђемо на књигу, која нас својом садржином искрено пригрли и коју доживимо као „удес среће“ (Х. Л. Борхес). Посебно, када нас, при том, она доведе у присну везу са изворима наше вере и наше писмености и пробуди топле струје душе у суочавању са предачким наслеђем, и која, уз то, међу својим корицама одише свежеом и живом мишљу, чије нас универзалне поруке укрепљују у христољубљу и националној свести, посебно у времену великих искушења, дезоријентације и самозаборава.

Књига *Библија и српска еџика*, Будимира Алексића, управо припада таквој литерарној ризници. Њен садржај истински раскида са многим предрасудама везаним за нашу стару књижевност и културну традицију која је, у просветитељско-рационалистичком маниру и са неприкривеним одијумом, дуго означавана као „црквењачка, поповска и мироточива“ (Предраг Палавестра). Јер, од познатих западњачких утицаја и отпора према теолошким темама, где се религиозна осећајност, у најбољем случају, доживљавала као „лош стилски принцип“ (Готфрид Бен), није остала имуна ни српска историја књижевности. Следствено томе, дуго су, по речима аутора, биле занемариване и запостављане „хришћанске компоненте“ наше усмене баштине, као и њено библијско утемељење и изходиште. О тој „творачкој снази библијских тема“ и њиховом утицају на

српску средњовековну књижевност (житије, похвално слово и служба), уз преузете мотиве и разне рефлексије, аналогije и симетрије, које се дају уочити у народним интерпретацијама верских предања и учења, Алексић подробно и аналитички говори на страницама ове књиге. А оно што се одмах може приметити јесте да он о томе не беседи „споља“, са примесима уобичајене теоријско-тематске адаптације, мимикрије, или вештачке „објективизације“, како би се задовољили неки ранији (па и данашњи) идеолошки клишеи, већ су његови ставови недвосмислени и отворени, и одају човека од знања, који је и срцем и умом „унутра“, како у вери, тако и у припадности српском национу.

Будимир Алексић јесте један од истакнутих интелектуалаца српског народа у Црној Гори, који се (како је за истинске интелектуалце говорио Хосе Ортега и Гасет), „не склањају и не скривају као лопови, шпијуни и проститутке“. Он је личност снажне индивидуалности, радозналост духа и прегалаштва, што и показује својим педагошким, духовним и културолошким ангажовањем у властитом и ширем окружењу. Дипломирао је, магистрирао и докторирао на Филолошком факултету Универзитета у Београду и ради као професор српског језика и књижевности у Српској православној богословији „Свети Петар Цетињски“ на Цетињу Објавио је преко сто научних и стручних радова, као и врло запажену књигу из области историјске публицистике *Црвено-Црна Гора – о унијаћењу и кроаизацији Црне Горе некад и сад*.

Путокази којима нас усмерава и води књига *Библија и српска еџика* започињу, дакле, од Светога писма Старога и Новога завета, од тог примарног штива „укупне духовности доброг дијела човјечанства“, на чијим темељима се, по Алексићевим речима, наслања и читава српска књижевна грађевина, без обзира о ком времену је реч. Користећи се дедуктивним методом, као мисаоним ходом од општег ка посебном, он најпре говори о Библији у њеним најопштијим одредницама (историјским, онтолошким, верским, аксиолошким, културолошким и др.), да би, потом, прешао на разматрање утицаја библијских текстова на српско усмено стваралаштво, проналазећи обиље таквих показатеља и мотивских „транспозиција“ присутних у нашој народној књижевности. Главни преносилац основних библијских порука и учења била је неоспорно Црква, а народ их је сачувао у својим песмама, приповеткама, посло-

вицама, легендама и сл. Импресиван је опус тих издвојених појмовно-категоријалних детерминанти, које је аутор пронашао и које се темеље на међусобно изукрштаном споју старозаветних, древних паганских и новопримљених хришћанских подстицаја у народном уметничком исказивању. То је посебно присутно и видљиво у десетерачким темама: асоцијације на библијске слике када је у питању дилема између јуначке смрти и срамотног живота; ставови о „три зла“ (мачу, куги и глади); односу према песимизму и хедонизму; добровољно и свесно жртвовање; тражење Бога; исповедање вере, коју српски усмени ствараоци схватају као најбитнију чињеницу људске свести, за коју се полаже живот; затим, љубав према Богу и ближњем, којом је „прожета сва Библија, од почетка до краја“, а код нас је на најлепши начин приказана у песмама *Смрти мајке Јујовића* и *Косовка девојка*; потом, питање правде (са принципом еванђеоске универзализације у чувеним речима мајке Југовича: „Немој сине говорити криво...“); онда ставови о огрешењу и покајању, разобличењу и праштању грехова; као и питања добротољубља и милосрђа, а ту су и многе друге, не мање важне теме. Све те уочене и препознатљиве везе поткрепљене су адекватним стиховима и другим наводима из богатог опуса народног стваралаштва.

Листајући странице књиге *Библија и српска етика* приврженици епске поезије и сами се могу присетити неких од својих ранијих духовних увида у суштаство поетских слика и порука датих у десетерачким стиховима, али ти увиди овај пут бивају вишеструко обогаћени подробним и суптилним анализама и асоцијативним везама, које се гранају у разним правцима, а које су плод Алексићевог преданог трагалаштва и ерудиције. Из њих проистичу снажни подстицаји за читаочева сопствена размишљања и истраживања. Тако се писац ових редова, поред осталог, присетио како старозаветни мотив жртвовања, кроз који се говори о Аврамовој одлучности да испуни Божију заповест и принесе свога сина Исака као жртву (код нас дат у песми *Зидање Скадра*, са Гојковом спремношћу да жртвује супругу), представља основну подлогу Кјеркегорове књиге *Смрах и грхшање*, чија се садржина суштински односи на „сократовско преиспитивање вере, страха, патње, страсти, наде и апсурда“ (Слободан Жуњић). Дакле, сасвим равноправно са другим ствараоцима (филозофима, песницима и књижевницима у најширем смислу) и српски усмени певачи и приповедачи

користили су често библијску „потку“ за своје песничке и прозне слике.

Пошто се „иза сваке мисаоне конструкције осећа њен творац“ (Георгије Флоровски), на крају није тешко закључити да је Будимир Алексић жива и трагачка личност, која је „улазећи“ истински у себе и „излазећи из себе“, уз присуство божанског надахнућа и наслањањем на свој богати читалачко-сазнајни фонд, изнедрила једно вредно дело, чији се значај (поред општих књижевно-културних вредности) огледа и у правцу учвршћивања верског и националног идентитета српског народа.

Младен ВЕСКОВИЋ

ВЕЛИЧИНА МАЛИХ ПРИЧА

Досадашња историја српске књижевности учи нас да су нека од њених најзначајнијих дела, као и неки од њених најзначајнијих опуса настајали на рубовима српског културног простора или су тематизовали дешавања везана баш за те рубне просторе. Дела Иве Андрића, Милоша Црњанског, Владана Деснице, Меше Селимовића, Борислава Станковића или Григорија Божовића најбољи су примери за то. Баш због тога важно је да и данас усмеримо нашу читалачку пажњу и на ауторе који стварају ван етаблираних културних центара, односно који тематизују просторе и догађаје који немају (често из сасвим ванкњижевних разлога) тренутно привилегованији културолошки или медијски статус, јер можда сада баш та дела ослобођена „диктата центра“ говоре више и боље о времену у којем живимо, од дела која излазе у сусрет духу времена и очекивањима монденске нарави центара. Отуда из прошлогодишње романескне продукције треба издвојити два романа који, сваки на свој особен начин, говоре у прилог малочас изнетој констатацији.

О КРАЈУ ЕПСКОГ СВЕТА

(Лабуд Драгић, *Кукавичја њилаг*, Српска књижевна задруга, Београд, 2016)

Лабуд Драгић, изузетни прозаиста, с ванредним језичким сензибилитетом и необичном моћи гротескне имагинације, написао је свој први, условно говорећи, историјски роман. Аутор се још једном вратио завичајном простору Црне Горе, овога пута причом о комитиском покрету који је у годинама након Првог светског рата неко време водио локалну побуну против нове југословенске државе, с циљем да врати краља Николу Петровића на престо Црне Горе. Као прави мајстор

приче и познавалац језика, Драгић уз помоћ архаизама и локализама гради уверљиву могућу слику простора и времена у којем се заправо зачело растакање класичног вишевековног црногорског идентитета. Драгићев приповедач укршта наративне планове дајући читаоцу ширу визуру епохе кроз неке од новинских наслова онога времена, а потом дајући и субјективне увиде кроз појединачне визуре актера дешавања о којима приповеда. Тај лични поглед на ствари посебна је вредност овога романа, јер он не полази од унапред задатих премиса у тексту и не жели да буде историјска пресуда, већ пре могуће тумачење догађаја чији коначни рефлекси сежу у време у којем ми живимо и чији су плодови, *кукавичја йшлаг*, данас евидентни. Зато су Драгићеви приповедачки увиди пре свега демистификаторски и то је заправо главни творбени принцип овога романа. Тако, када говори о настанку поделе на „бјелаше“ и „зеленаше“, његов приповедач каже: „Ако ћете ви зелени биљет – ми ћемо бијели! А ако ћете ви бијеле – ми ћемо зелени. И тако би: ријешисмо да узмемо бијели и другог јутра нас прозваше *бјелаши*. Ми њих истог трена *зеленаши*. Ка из руге то би у почетку, јер смо једнако ми могли бити *зеленаши*, а они *бјелаши*. Исто је то било. Али да видиш кастига, како се то извргну у велику пизму и зло!“ Тако трагедија започиње, налик на шалу, а наставља се неколико година касније убиствима која комити, наоружани од стране Италије, чине у име бившег краља и бивше краљевине, а у којима страдају не само жандарми, већ и њихови рођаци. Потом, убрзо заборављени од оних који су их послали, дубоко у планинским врлетима Црне Горе комити настављају изгубљену битку не знајући више чему она води и не знајући чак ни да је краљ Никола у међувремену умро у туђини.

Драгић познаје психологију горштака и због тога његови ликови нису пуки носиоци функција и идеја у роману, већ пре свега људи који се плаше и стрепе, који верују, али и сумњају у сврху свога наума, који баштине дух побуне и само својности и онда када их он, на крају, пред многобројним пушчаним цевима војника и жандарма, води до тужног сазнања: „Да погибосмо од Турака, или од Швабе, па ни по јада, да нас оплакују и жале ко људе – но од нашије, као изроди и лупежи“. И то је слика дефинитивног краја епске Црне Горе која је, као и њен последњи господар, ушла у век који више није био њен и којем је она зато закономерно морала нестати у свом

старом облику. Некадашњи цар јунака и некадашњи победник с Вучјег дола, на крају свога животног пута отежали је и заборавни старац који стрепи над својим златницима које му чувају тршћански банкари и чији синови не маре нимало ни за земљу ни за круну, па тако 1916. година долази као логичан крај једне епохе и једне династије која је била њен творац. Историја се никада не понавља на исти начин, али прича о последњим годинама последњег црногорског господара и комитима који су на Божић 1919. године започели истрагу самих себе, својих братственика, постаје део посувраћеног симболичког лука чији почетак сеже до онога Божића на почетку 18. века који је Његошу дао подстицај за „Горски вијенац“, а завршава се братоубиством на почетку 20. века. А оно што је неизречено у овоме роману чини се страшнијим од онога што је записано.

УПРКОС БЕЗНАЂУ

(Берислав Благојевић, *Бумеранг*, Пресинг, Младеновац, 2016)

Кратки роман „Бумеранг“ младог бањалучког писца Берислава Благојевића нови је прилог поратном причању у нашој књижевности. Он је у свом претходном роману „Тиши од воде“ тематизовао искуства учесника у грађанском рату у Босни и Херцегоцини и покушајима да се човек ослободи горког талоба несреће коју рат са собом носи. Нови роман је смештен у садашње време и прати судбине главног јунака и неколико његових пријатеља из „бумеранг генерације“. Дакле, генерација која је била премлада да учествује у оружаном сукобу, али је кроз своје одрастање у ратним и пратним годинама пожњела све „плодове“ рата и попут бумеранга они одлазе и враћају се у свој завичај и према њима се враћају све невоље које је рат створио и заташкао на неко време. И тако сада на светлост избијају незапосленост, сиромаштво, до крајности изобличен политички систем, депресија и безнађе младих људи без мисли да ишта може да буде боље и да има смисла остати и живети у завичају. Иако је радња смештена у Босански Брод (што је добитак за нашу књижевност која је тако добила још једно место на књижевној мапи), она се може читати не само као прича о многим другим местима, не само у Републици Српској, већ као прича о бескрајној балканској транзицији које се већ деценијама не завршава и која заправо

постаје име за један систем економских односа који се заснивају на сталној промени и с тим повезаној свеопштој несигурности. Међутим, круг рутине безнађа јунаци покушавају да прекину оснивањем Бродске омладинске библиотеке која ће покушати да буде оаза у транзиционој свакодневици. Такође, једна стара, а поново прнађена љубав даће главном јунаку наду у смисао постојања, чак и у околностима у којима сем те наде нема готово ништа друго. Та једноставна и чиста алхемија у којој нема патетике и непотребне идеологизације један је облик оног Волтеровог врта који треба одржавати, јер је ту, јер је истинит и јер даје лековите плодове. Та невелика, а опет снажна истина, блиска оној из Шајтинчевог романа „Сасвим скромни дарови“, може бити могући путоказ за излаз и епохе које је фетишизирила новац и насиље. У ту епоху су земље бивше Југославије прве ушле и побрале њено цвеће зла и зато би било смислено да из ње први изађемо и уместо великих парола прихватимо ове наизглед скромне, а заправо једине вредне дарове које можемо дати једни другима.

Оба дела о којима је писано и када приповедају о догађајима од пре једнога века и о времену садашњем, и када приповедају о црногорским одметницима и босанскобродским младићима, показују велику творбену моћ наших савремених писаца који и онда када делују ван књижевних центара и ван трендовских тема, стварају дела велике литерарне вредности и универзалног значења и којима се мање место или незнатнији историјски догађај заправо ишчитавају као парадигме великих симболичких потенцијала које тако надрастају своју иницијалну позицију.

Новица ЂУРИЋ

ОД НЕБЕСКЕ ДО ЗАВИЧАЈНЕ ТРПЕЗЕ

(Радомир Стојановић, *Небеска трпеза*, НИЈП „Панорама“)

Шта је Небеска трпеза? Наследство, Духа светога. Породица у вјери. Вјера у Породици. Трпеза са мирисом кандила. Зрно соли и кап вина. Пост. Љубав ближњег свог. Дар руке која дарива добро. Топло. Трајно. И увијек изнова. Тако се обнавља увијек оно што је благородно.

Трпеза, можда је то оно миље са трпезе што га наше мајке хеклаху с нераскидивим нитима љубави.

А „Небеска трпеза“ особеног лиричара Радомира Стојановића је и мјесец који се спустио, с којим га мајка дарива као са оним златним, кукурузним хљебом чији мирис, гдје год да је, остаје трајан и низбрисив. Ако је овај скромни читач поезије у праву онда вјерујем да је Стојановић из тих разлога и посветио књигу, збирку поезије „*ПОРОДИЦИ*“, како записа „*Средншију моја њоејској неба*“.

Земља коју воли пјесник је и говор, и пламени пољубац и камен које пјесник оживљава и даје им нову димензију, снагу, знајући да увијек човјек изнова мора да пјева земљи.

И уводна пјесма *Пјевам земљу*, затим циклус *Коже земље и Санлика земља*, чине са пјесмама: *Кожа земље, Младеж земље, Сан земље, Трпеза од земље*, вијенац *омеђених снова*.

А земља је неописива природа, дар Божји, па је с тога не само неисцрпна инспирација пјесницима, већ и сјечиво које ће посјећи све оне који зналачки не опјевавају дар природе. Пјевајући о природи пјесник је увијек у прилици да за трен у огњу изгори уколико није тумач оне њене најљепше стране, оно што је обнавља, што јој даје живот, љепоту, оно што изнутра протиче кроз њене вене. Јер земља шта је без коријења, вена, цвјетова, праха, полена, сјемена, капи росе, кишних залива, извора и ријека и та симфонија тихости земље и радости настајања на њеној кори је највеличанственија симфонија – дар поезије какав се представља читаоцу Стојановићеве књиге поезије *Небеска трпеза*.

Тешко је од шездесет пјесама из ове срцем и болом подарене књиге издвајати оне за које би смо хтјели рећи да су најбоље. Из густо и тврдо истканог пјесничког губера од одабраних ријечи са тананим нитима, духом који извире из сваког стиха и не може се другачије.

И није ми намјера да издвојим, већ да предочим оно што ми не даде мира. Како у човјеку, а човјек јесте, не мирују преци, патње, немаштине, страдања, све црнине наше и оних прије нас, цара ме пјесма „*Са лишице*“.

И док пјесник покушава да свеже *шаму и свануће*, одазивају му се кости док *разговоре воде*, каже воде, јер као да жели бити дио тог „небеског“ посијела. А само се ријетким пјесницима да да му из *оловке излијећу ишице* које, како пјева Стојановић, и опомињу како *убица, ено, иресплачи одору* и у таквом недобу му кљују ријечи.

Но, пјесник се нада, на трен и вјерује у „*Шајай време-на*“ да ће онај прах поново у цвијет преобразити и сачувати *сан којеја мрав сазида* и наравно стабло *ишио гише нагом унука и оца*.

А *Сан земљи* сажет у једној сузи док у завичајној пјесми *Триеза од земље* он увијек оживљава и рађа оно чега нема, што се потире зарад ништа. Ипак, пјесник својом луцидношћу у загрљају неба, у топлини завичаја, за оном „*ириезом од земље*“ окупља *санолике ирешке*. И пјесник не би био лирски завичајац, а да *У башии* не исписује дивне стихове:

„*Наша је мајка у башии / оставила своју сјенку / и свакој иролећа / иресађује биље / у наше очи*“.

И да се не би изгубили у пјесмама, на земљи и води, треба вјеровати Стојановићевој опомени у пјесми *Најаћање о моућем* – да *ирах чудеса ишио у шајне води*, а спасен онај *ишио је сиреман да њо води ходи*.

Скоро да никада ни у чему не треба тврдити да је оно што кажемо тако и никако другачије, али ми се чини да се Стојановић затекао у ситуацији гдје пјева слободним стихом, римом у дистисима са појавом једног, само једног римованог катрена у којој ми тренутак диктира како ће бити испевана песма. Како ће бити одевена та песничка невеста – слободно као распуштена и проскитана ријеч, окована у класичну риму, љепушкасто одевана у сонетима или преосталим и ријетким катреном као лирским рухом.

Радослав МИЛОШЕВИЋ

ПОЕТСКЕ ПОСЛАНИЦЕ *ПРЕКО ПЕПЕЛА* РАЈКА ПЕТРОВА НОГА

Рајкове поетске посланице су најавиле ново доба савремене српске поезије.

Рајков живот је почео без грађанског права у привидној слободи. Зато је рано почео као пркосни и бунтовни пјесник: „*Ко која ја ћоном...*“

Вјеру и наду је носио у грудном цепу из родних Борија, са врхова српских четинара. Супротставља се свијету јер га је желио да мијења. Идеолошки тулац га улови да цикне у пјесми: „под хитно да се окрлеже сви...“

Мора да се у његовој „брђанској души“ неки опасни хајдук успавао.

Буди се првом збирком пјесама и стиче широку популарност захваљујући катарзи и прочишћењу говорећи сопствене стихове заводљиво и ефектно.

Након чудесног отрежњења постао је ватрен и неуморан ширећи зреле пјесничке протуберанце. У наредним збиркама поезије естрадизам се пригушује: „*Из њашњака ојанака / У лаковане циљелице / нацијо јосиоћице, / Каква дрскоси...*“

Он лирским тоновима мијења однос према свијету, постаје много сложенији. Као пјесник одустаје од жеље да мијења свијет, поготово не „крлежијански“: „*Само ви крлежујте / Ја ћу га рајкујем...*“

И даље је пун финог цинизма у ретровизору првих резигнација. Због тога није затваран, али је привођен на „информативне разговоре“, и то „уз батине“.

Неустрашиво наставља да своје пјесме гради на митском и књижевном насљеђу српског језика.

Ного вјерује да је пјесник и његова поезија чврсто везана са народом те проналази сличности кроз разлике између породичне и опште колективне драме.

Држећи да је важно питање пјесничке дисциплине и форме, он пише углавном сонете. Ту је најважније питање и тајна поезије јер је у њима „ стих исто што и платно боланом Дојчину“.

У овој Васељени поредани су апостоли, пророци па пјесници по Јовану Дучићу. Још од младих дана Рајко је апостол, мислилац и проповједник савременој српској поезији. Рајко је пјесме писао оловком јер његова оловка пише срцем. Међутим, нови нараштаји ће и преко интернета Рајкове пјесме понављати „ наизуст“.

Из збирки пјесама: „ Зимомора“, „Звјерињак“, „Безаконје“, „На крају миленија“, „Лазарева субота“, ... а за дјецу пасторалне посланице у збирци пјесама „Родила ме тетка коза“, односно у збирци „Колиба и тетка коза“, те „На капијама раја“ (вијенац сонета), као и „ Бели вук“, „Недремано Око“, „Нек пада снијег Господе“, „Србио иже јеси“ (музичко-поетски руковет), „Врата спаса“, „Није све пропало“, „У Виловом долу“, „Јечам и калопер“, „Не тикај у ме“, „Тајни знаци“, „Ој давори, ти Косово равно“, „Човек се враћа кући“, „ *Преко њејела*“ у којима његова поезија све људе повезује тако да и читаоци са пјесником постају велика дјеца и чезну за идеалом слободе. Његове пјесме су духовни дарови у којима стихови силно „надиру скитски“ да више никада не цвјета мржња но да пјесници суде по љубави.

Без пјесме би опет упали у ропство, јер „ко не слуша пјесму, слушаће олују“ и по томе је Рајко слубљеник Бранка Миљковића. Уочава смртну опасност по свој род и народ и веома узбуђен пјесмом устаје у одбрану вјере и написа нам пјесмом многе распре, поуке, ироније и опомене.

Рајко сам пред собом гледа свој српски народ да је врло угрожен и зато пјесмом реагује брзо и одлучно, живо, течно и племенито. Његова поезија је примјер велике поезије за све сталече:...

Бојећи се да се Срби не поколебају, надопуњује своју поезију новим књигама као нове пјесничке посланице за Србе „све и свуда“.

Његово пјесничко узбуђење је изазвало међу другима страх, али он новом поезијом уноси ново свјетло и ведрину. Храбри нас да побиједимо кнеза таме, и сина пропасти и расапа.

Од прве до посљедње збирке пјесама Рајко Петров Ного попут принца савремене српске поезије, ходи преко пепела од „трња до звијезда“ кроз „непокретне и покретне небеске ливада са девет разапетих кожа ка престолу Творитеља поезије“.

Сам остаде од Борија Рајко уз висове српских четинара чија лира одјекује небеским ливадама српске поезије. А лијепу је „шету пошетао“ Рајко кроз живот и поезију као у сну преко пепела до Сизифовог врха, али и до зидова апсурда али, авај, ненадно и неочекивано „стао је сат“ и збунуио се космос у пјеснику и око њега да је вјечити календар исцурио кроз црне рупе Васељене уз пјесников крик бола и пркоса:

*„Од некуд
Из даљине
Јавио се сајмија“
(„Саи је сиао“, сџр. 9)*

Као полазник пјеснику стиже Хајгенс или Лазар Хиландарац, свеједно, да у глуво доба залудно не васкрсава пјесников глас као „српско време“ са Кремља шесто година, гдје и сада откуцава. Опомиње нас Лазар Хиландарац, творац часовника на Кремљу, у вјечној нади за наше спасење

Рајкове пјесме кратког стиха као „Недремано Око“ бугаре испред иконостаса пред којим и пјесник не спава већ слуги да долазе:

*„Три велике самоће
Чезну ли да се срећну“
(„Недремано Око“, сџр. 13)*

Заиста Христовој Васељени поредали су се пророци, свеци, пјесници и воздижавају се да помогну Творцу као „небеске сохе“ попут Светог Саве:

*„У бронзу рељефан
Чојором окићен“
(„Небеска соха“, сџр. 17)*

И пјесник Ного је нова небеска соха која се клати изнад истока, а љуља се изнад запада да небо не падне и да нас општа тама не обузме. Код пјесника и „анђео мучања“ све може и он пјеснику силази као у сну

„Из авешњске тишине

Доле

Којцају се речи“

(„Анђео мучања“, сџр. 19)

Пјесник Рајко Ного свјесно улази у казнени простор гдје се „време не мери“ и гдје:

„Ништа није узнемирило очи

Које се сећају унајрег“

(„Овде се време не мери“, сџр. 21)

Рајкова поезија има три трајне вриједности: стваралачку лиру, у грчу извођења и казивања, те созерцанијем тражећи уточиште у смирају кроз три личне усамљености. Гдје може да се мисао пререже између срца и логоса. У свом пјесничком „кранку“ пјесник се ушанчио као што се Острошки „у стену утврдио“.

Стваралачко умијеће пјесничког слуха и језика код Рајка је подвижништво и не допушта да га парче Луциферовог лица искушава. Његов пјев кад би ушао у све културне језике, онда би Рајкова поезија широког смисла као незаустваван продор био извор „живе воде“ усмене и писане традиције српске књижевности.

У свечаном стиху, тј. у сонетима, Рајкова поезија је у врху српске књижевности попут Петрарке у светској књижевности. А са пјесмама у слободном стиху он је јединствени лиричар попут класика Ракића, Дучића, Диса и Илића. Његова лирика има и неоромантичарски субјективизам личног заноса, каткад уз израз меке осјећајности која „по правилу“ не прелази у њежност.

У пренесеном значењу његова поезија избија из неке библијске слике али и из хорора савремености са емоцијама личне индетификације које такво појање продубљује у ендимензионалне пјесничке просторе уз најскривеније личне исповијести гдје пјесник прелази од небића у биће.

Пјесник се непрекидно враћа родитељском дому и завичају, љековитом биљу и растињу у коме Свемир огледа своје лице а пјесник га препознаје. Ту су и бадњаца као рођаци чекају пјесника за полазника, па колико варница толико стихова и пјесама да грију нашу зимоморну душу разгонећи таму на све стране:

*„Кад ујуџро
Бадњак ње је био
Младим сунцем озарен“
(„Бадњак“, сџр. 41)*

Кад пјесник прерано остане без оца на земљи а Свевишњи далеко на небу, онда његов пут не зна да је постао поље и да га више нема. Отац „опет као у жртви кротак“ благосиља пјесника „са оба света“ док почива у вјечном миру урамљен:

*„На слици Кајоровој
У њихом ѡрисџанишџу“
(„Оџац“, сџр. 43)*

Никад пјеснику неће увенути „око куће невени и калопер“ као што ни мајка неће нестати из сјећања јер:

*„Кад сунце сине
Синула би и она“
(„Мајка“, сџр. 45)*

Пјесник „кроз коприву бола“ у два гласа из мрачног крила нађе се ненадно у окриљу Богомајке заједно са својим братом који је „заборавио да говори“ због кућног удеса или због отворених небеса на која би понекад:

*„Дизао малу шаку
У којој зџњечи
Све нежностџи
Све речи“
(„Браџџ“, сџр. 49)*

Пјесниче, иди даље чека те нови увелак посвећен сени Наташиној гдје царује стих, и гдје је:

*„У радостџи
Невесџина гуша“
(„Слика“, сџр. 53)*

Какви су ово „разговори“ или је то крик на ивици сна и јаве, на крају свијета и вијека као пред потоња времена кад се зна да су „све моје пјесме љубавне“.

Пјесник попут Аврама је стигао до грма опјеваног са кога нас „Сунце огреје“ на сваком заласку а позном пјеснику стиже Даница на Небу, Даница на Земљи и Даница у Срцу са Новом Надом да

„У деци се ѿробисѿри

Муѿна река човека“

(„Даница“, *сѿп.* 59)

Смучи се понекад пјеснику и на људе и на псе кад замијене улоге. Тако у пјесми кинески пас шарпеј „мисли да је човјек“ због чега се и пјесникова „тетка коза“ у гробу окреће.

Кад нам паук не би био укућанин, мајка би знала с првим плачем да зида цркву као и сви наши преци.

Пјесникова меланхонија крупно везе „запис о шари“ као космички гоблен, гдје препознаје „српско плетеније словесно“. Као пред смрт пјесника су „походили мртви“ и косооки мандарин са друге планете. А доле у пепелу призива га зов предака „са очима изван сваког зла“ као очи Светог Саве опет које поручују „не дај се мало стадо“ јер је Свевишњи са вама. И кад би пресушили сви извори пјеснику зајубори „утеха Његошева“ која га води „до опшега Оца поезије“. У Рајков сонет кроз „пофтораване стихире“ та „утеха“ је сламка спаса да не тонемо у бездан:

„Душа људска јесѿе бесамрѿна

Ми смо искра у смрѿину ѿрашину

Ми смо луча ѿшамом обузеѿа“

(„Ушеха Њеѿшева“, *сѿп.* 73)

Пјесник Ного се враћа епској форми од искона, у стубу од огња ноћу и у стубу од облака дању како не би „ово поскитано племе гологлаво“ и као „беле челе Рашовића“ без ловћенске капе тумарала без главе српском Гором Црном.

Сонетни „Епитаф Јовану Дучићу“ даје нам снагу и моћ бесмртности уселивши се пјесник Ного „у строфу ко Данте“ во вијеки вјекова.

По Рајку Ногу и Срби имају Јеремијин плач у два катрена кроз „Дисов плач међу туђима“ гдје:

„Заледе се очи и њобеле сиња
Паучина зоре Срце се искраде
И дамара најев дах се суза сјиња
Боже, шја ли наши у Канади раде“

(„Дисов њлач међу њуђима“, сѓр. 79)

У пјесниковом космичком гоблену шаром је окићена „Андрићева купина“ коју је Јехова походио још док:

„Из кујине је њочело да свији
Ја њусије цркве ја њусијих свеијаца
Да ми се њусија Боја намолији“

(„Андрићева кујина“, сѓр. 81)

Пјеснику Рајку је најугодније када се враћа себи, својима по перу и несаници као у „Запису о Црњанском“:

„Дрхиим још, вијиак
Од река и небеса“

(„Запис о Црњанском“, сѓр. 83)

О шаро небеска, пусти ме Настасијевићу у походе вапи пјесник Ного, јер је и:

„Шара коју ми везла
њод ѓроцем
бол да умине“

(„Настасијевићу у њокоју“, сѓр. 85)

У ову нову зору, пјесниче, чека те „Ѓопићев слез“ као у сонету чекају те:

„Црни кођаници и врани ѓаврани
Сву од мјесечине зобницу ведрине
Црн завој смијеха и божур на рани
Носимо во вијеки сви ми ѓреко Дрине“

(„Ѓојићев слез“, сѓр. 87)

Шта ради змија шарка као супарница Сунца која вијуга уз „Мешин камен“ да то:

„Камење осја знамење
Да је слобода рођена“

(„Мешин камен“ сѓр. 89)

Пјесник Рајко, тихо и побожно и на прстима нечујно, шета „у Виловом долу суботом изненада“ гдје му закрича птић или га сретра Раичковић са онога свијета, јер:

*„С неба ја Сунце њледа
Са Земље Раичковић“*

(„Раичковић“, сѝр. 90)

Из овог храма поезије Рајка Петрова Нога „пођимо кући“ да би се поново враћали и походили његов пјеснички иконостас са свецима укућанима и прецима прије него стане сат јер „на то се свео свет“, као у новој његовој књизи поезије, „Преко пепела“.

Катарина КОСТИЋ

БУДУЋНОСТ САМУ СЕБЕ НЕ МОЖЕ ДА СТВАРА

(Лабуд Драгић, *Кукавичја пилла*, Српска књижевна задруга,
коло CVIII књига 728)

Постоји заједничка нит која се провлачи кроз сва Драгићева дела – вишеслојна и вишедимензионална слика родног тла као попришта ауторове завичајне, а истовремено и универзалне перцепције драматичних историјских догађања који су судбоносно прекрајали мапе, деградирани и поништавали животе на колективном и индивидуалном нивоу. Из свих досадашњих дела то је сублимирано у роману Кукавичја пилла у кристално јасном облику, добрим делом и зато што је он у бити историјски роман, и као такав је одређенији и реалнији. А стварност својом жестином, каскадерском судбином јунака, на ивици издржљивости, у многим сегментима се, уз помоћ стваралачке маште, доживљава као надстварност, као слика из живота изобличена у изломљеним комадима огледала.

Методологија историјских догађаја је неуобичајена, јединствена и привлачна у својој привидној поједностављености. Време радње није означено датумима, а то не смета да се догађаји сместе у меморију читаоца у адекватан историјски период. У томе битну улогу играју детаљи у опису догађаја. Само историјско време није толико битно за аутора колико историјске појаве у датом времену које се могу тумачити као реплике из прошлих времена, као и из садашњег и будућег. Аутор се фокусирао на један судбоносни историјски догађај, срамну појаву и злодело лажних комита пред крај Великог рата, погодан да кроз њега провуче идеју водилу романа – нераскидиву везу између живих и мртвих, сублимно срочену у стиху великог српског песника: «Ми смо нити што везују нерођене са мртвима».

Изванредан познавалац не само историјских догађаја, већ и карактерних црта и менталитета својих земљака, аутор

се уживео у њихову судбину, као у своју сопствену и у толикој мери успева да је пренесе на нас читаоце захваљујући свом таленту да се и ми сами осећамо и као сведоци и као учесници затамњења историје, у коме се наш народ располажује, суновраћује, разграђује, суочава са опасношћу да ишчезне, да му се траг заметне.

Народ који се генерацијски поноси својим чојством и јунаштвом, који пушку држи спремну на готове, увек у приправности за одбрану своје части, углавном у тешким условима, међу «суровим стенама и голометинама», што његов горштачки менталитет чини узбурканим, често претерано честољубивим, гордим и нетрпељивим, такав народ је лако изманипулисати, заварати, злоупотребити његову борбеност за туђе интересе:

Ово је Црна Гора, објаснио је Долчи неком чудном мјешавином талијанског и дубровачког наречја, показујући на површину варива што је почињало да кључа. И док сте ви тамо мора на сваком дијелу да бућка. Ни један дан не смију утихнути пушке. Пуцајте и ноћу и дању и кад цијела Црна Гора прокључа као овај котло, ви ћете бити на прагу побједи. Тада ће се укључити европске снаге и ви ћете бити побједници. Али мора кључати сваки дан...

Тако заведен црногорски горштак пуца по инерцији на све стране, ума помућеног убија своје најближе јер нема кога другог, објављује рат самом себи и својој до јуче светој зељи по којој и даље ходи, сумануто газди све пред собом, ломе, отима пљачка, убија у име донкихотске идеје о црногорском краљу кога треба довести на власт. Све је ту лажно, као у Његошевом «Шћепану малом»: лажан је упокојени краљ, лажан је комитски покрет, «показан као метафора пропасти и преваре, кобног самозатирања српског народа у Црној Гори», како каже проф. Душан Бабић, у свом веома аналитичном предговору романа.

А народ опстаје после сваког ропства, после сваког спотицања и сагнућа. Усправља га његова пробуђена земља: «Пролеће, у инат свему долази. И кукавица у инат свему кука. Таква јој је пјесма... Процвјета трн, а за њим крене и цанарика... Забијеле се онда зукве и трешње, најављујући шљивино цветање...»

Пејзаж родног краја је интимни кутак душе, предах на свежем извору упорног трагача истине и бележника поједина-

чних и групних судбина, а изнад свега, непресушно надахнуће Лабуда Драгића. У њему он прикупља и сабира своју снагу за даље подвиге пером на хартији, за нова искушења. Све своје таленте и љубав према уметности и према животу кондензује у опису свог родног краја:

Крашка висораван, предео највише сличан остатку Мјесечевог кратера, насталог ударом големог метеорита, а потом и додатним деловањем метеорских киша – које су унутар тог великог кратера направиле још небројене мање – уз мноштво јама, вртача, јажви, бразготина, долова, дочића и јаруга, претварајући га у самосаздани лавиринт који ће доцније, током миленија, радом ледника и киша обеушити и ерозијом просјећи ка западу – одвајкада је познат по имену Лола. Можда је управо овакав рељеф направио од овог простора бајковиту област са мноштвом биљних врста, а богатству флоре посебну драж даје обиље лековитих трава...

Најсјајнији симбол неугаслог огњишта после «сваке хронике глади» је мајка Јаглика, «умножена бригом за онолико уста...» коју аутор дефинише као «оличење женског племства». Она сагледава, разуме коб судбине, стоички прати срљање у смрт мушких глава домаћинства Башовића који су напустили своје огњиште без јасне визије шта је то ново чему незауствљиво, а безнадежно хрле, она то види и схвата пре њих и прашта им, а помоћи не може. Земаљска и Божија правда због деструкције и разграђивања народа досеже до сваког на крају романа, који се завршава праведном погибијом озлоглашених црногорских «комита», посебно Милутина Мује Башовића, најрељефније израженим ликом романа, чији грехови нису могли да се прикрију под псеудонимом Мујо, а још су више наглашени његовом грижом савести и покајањем у самртном часу. Његова ојађена баба Јаглика, очеличена у патњи кондензовану у животну мудрост одувек је знала да свака земаљска истина мора да се зна...

Том древном мудрошћу, историјским знањем и истином окађена је свака кућа и сваки камен Црне Горе, јер у сваком домаћинству, на домак руке сваком укућанину, сваком Србину, али и сваком госту добронамернику, налази се света књига Горски вијенац, да парафразирамо Мићу Данојлића који је у «Новој Зори» 2012 /2013 објавио текст под насловом : «У кући нисмо имали Свето писмо, али Горски вијенац јесмо.» То

се чита између редова и у самим редовима романа Кукавичја пилад.

Његош је у роман уграђен као универзална мера достојанства човека и народа, лепота и бол, опомена и нада, доказ пада и непресушна потенција људске душе која у себи сабира снагу мученичких векова... (из већ навођеног предговора романа проф. Бабића).

Драгић је у своје биће уградио Његоша поимајући да «класични песник једне културе и није само њен најбољи песник, него је неко ко доводи до укупног зрења и значења основне силе те културе» (Мило Ломпар).

У данашње време у коме је криза идентитета досегла врхунас, кад је тешко зауставити точак човековог отуђења од своје средине и од самога себе, када су чула и мозак загађени исфорсираним помодним трендом да треба одбацити прошлост, јер је живот кратак и превише драгоцен да би се време губило на приче о својим прецима погинулим у ратовима, помрлим у младости од разних епидемија, када се избегава чак и у школама «оптерећивање» ученика биографијама и мудростима националних и историјских личности, које су вековима биле лучоноше у тражењу пута спасења свом народу - Драгић свим својим бићем проживљава и истовремено преноси на читаоца своје дубоко вјерују да будућност саму себе не може да ствара и овим својим делом осветљава путоказ срећнијим генерацијама у којима ће се утемељити спознаја о исконским законитостима поретка ствари у природи и васиони. Радња се може преселити у прошлост, садашњост и блиску будућност, захваљујући универзалној димензији дела: Време прошло и време садашње у времену су будућем (Т.С. Елиот).

Роман обилује асоцијацијама на савремене проблеме, на суноврат цивилизације због тенденциозног брисања прошлости, наметањем признавања историје «победника». А проблем је баш у томе што победника нема. Свој доживљај историје као духовног простора аутор преноси и на читаоца.

Између осталог ово дело је нови начин читања старих истина. На његовим најкласичнијим страницама, од четврте до шесте главе, са насловима «Краљ» и «Благо свих царева», Драгић на препознатљив а ипак нов начин објашњава феномен моћи новца и његово хипотетично затамњење.

Лику среброљупца и тврдике, чувара и владара свих трезора блага, чивутину Марпургу, супротставља лик његове

жртве, по природи ствари поводљивог на моћ и власт, краља мале земље.

Једини црногорски краљ Никола чија је владавина потрајала једва пет година, без наследника, већ стар, са видним знацима сенилности, «почео је да му водени мозак», умишља да треба да чува престо за свог унука, само да остане што дуже на власти, да може да гледа изблиза гомиле златника и проосети моћ апсолутне власти на земљи. Постепена трансформација личности под утицајем моћи злата завршава се њеном неурачунљивошћу:

Давно је то прошло кад је вјеровао у култ јунаштва и части. Но је од мудрих Марпургових саплеменика по Паризу научио да ће култ новца надживјети све култове и да мора живјети по модерним европским обичајима. Да мора што више накупити новца и злата и сачувати све у сигурним банкама, да не мора ни од блуда зазирати, ако велики турски султани нијесу зазирали од тога, но су вјеровали да им то враће здравље и животну силу.

Лик моћника, владара трезора, тј. банака, Марпурго иако ништа мање није похлепан и опседнут моћи златника од класичних књижевних ликова тврдица: Шекспировог «Млетачког трговца», Молијеровог «Тврдице», Балзаковог «Гопсека», Стеријиног «Кир Јање» приказан је другачије, осавремењен је у односу на њих. Док су горе наведени класични ликови у својој незајажљивости хиперболисани, искарикирани, изложени отворено потсмеху, нарочито у сценама кад пребројавају своје брижљиво чувано од туђих очију благо, Марпурго нема те видне карактеристике тврдице. Он је дискретан, увек у сенци, полувидљив, прозачан од финоће и бледила, тајанствен, недоречен, нејасан, саопштава полуистине, загонетан за друге: «Видио га је (краљ Никола) не само као човјека који се храни сјајем злата. Већ му се чинило да су и његово лице, руке као и свеколико његово тијело озарени неким унутрашњим просјајем, а очи његове примиле су нијансу чистога злата.» У том делу књиге, у узаврелом краљевом заносу Марпурговом визијом света, долази до његовог отржења, до спознаје о својој позицији губитника, а и свих других који се заваравашу да им је власт и моћ новца на дохват руке:

Сад су као измишљотина негдје у даљини потањале Марпургове ријечи, како ће једном све злато свијета бити на једном мјесту, а на врху те златне куле сјеђеће Господар ције-

лог свијета и цијелу куглу држаће у својој руци и господариће душама милиона.

Тад ће настати ново доба и нестаће народи и јунаци и све те твоје бајке о слободи.

Сав ће свијет постати само злато.

У последњој реченици која је кулминација заплета, одвија се и расплет. Краљ Никола као персонификација личности која припада свим временима, буди се из заноса и опипљености сјајем злата, за њега лажним, са спознајом да се лаковерност скупо плаћа, да је она равна неодговорности и небризи, према онима који од њега зависе.

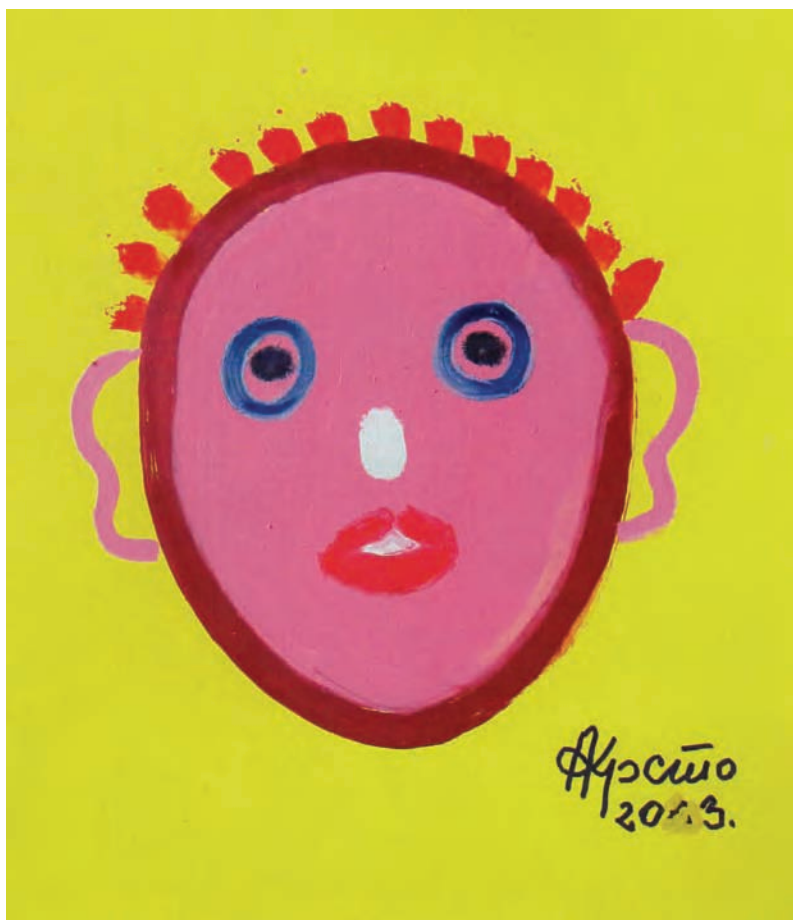
Злато – симбол сјаја, раскоши, заводљивости, владарске моћи; истовремено - себичности, похлепности, лихварског зеленаштва, као и асоцијација на Вол Стрит, Лондонску берзу, мултикорпорације, Саудијско црно злато, Ватикан, разне Соросе са разрађеним методама корупције и изнад свега на владајући банкарски систем. Кад све заслепи својим сјајем и нема друге мисли и нема алтернативе апсолутној моћи, како мисли онај који поседује највећу и најсјајнију гомилу злата, сјај почиње да тамни, док сасвим не потамни.

Краљ Никола је и персонификација свег српског народа који постаје свестан опасности тек кад допусти да га гурну у провалију, а успева да се заустави у паду на дно. Изнад свега, то је визија аутора књиге због које она треба да се нађе у рукама сваког Србина.

Српска национална књижевност је добила једно прозно дело од изузетног значаја. Поред добро познатих и често навођених својстава Драгићевог књижевног стила и језика: широког дијапазона метафора, хипербола, гротеске, хумора, сатире, у овом роману имамо успешну симбиозу уметничког и народног језика и говора. Тако спретно интегрисати изворни народни језик са насллагама временских етапа са уметничким језиком што подразумева и савремени говорни језик, то је откровење, волшебни чин, као мађионичарска тајна. Код првих петнаестак страна почесто сам окретала последњи део романа да бих завирила у речник мање познатих речи и израза, са неверицом да се може уживети у такав начин читања једне књиге. Тек што ми се та мисао родила, већ код читања следећих редова је нестала. Читање је постајало све интензивније, уживех се у судбине јунака књиге, и када поодмакох у читању констатовах да сам увелико престала да преврћем последњих педесет

страна романа на којима је отштампан Речник мање понатих речи и израза. Нисам се престала чудити како су ми блиске и разумљиве речи за које могу са сигурношћу да тврдим да их раније нисам чула нити сам негде прочитала. Нисам из Морачког краја одакле је аутор, нисам ни из једног краја Црне Горе, уз то већ неколико деценија живим ван отаџбине. Покушах да одгонетнем зашто су ми непознате речи одједном постале тако блиске и драге, посебно оне које сам доживљавала као староремене. Баш у чињеници њихове древности крио се одговор на постављену енигму. Неке од тих новооткривених речи у матерњем језику усвојих радујући се томе као дете кад научи нову реч. Постоји нека предодређеност да сачувамо и богати-мо матерњи језик на најсуштаственији и најприроднији начин – читајући и слушајући ремек дела савремене српске књижевности. Колико тзв нових речи изговорисмо цитирајући поједине стихове или целе песме и поеме Матије Бећковића. А такви савремени писци као што су Матија Бећковић, Лабуд Драгић и остали национални писци, дозивају нам наше предање, косовски циклус, крунисан Његошевим делом. И то је та „нит што везује нерођене са мртвима“.

У Торонту, 10. априла 2017.

ПРОМОЦИЈЕ

ПРОМОЦИЈЕ

Гордана КРЦУНОВИЋ:
*Поеџика оџџора у
„Карневалским бјесовима“*

Веселин МАТОВИЋ:
Човјек назбиљ

Драго ПЕРОВИЋ:
Књиџа заџонейџка

Драго ПЕРОВИЋ:
Пјеснички лейџо-оџис

Moja ruža

Гордана КРЦУНОВИЋ

ПОЕТИКА ОТПОРА У „КАРНЕВАЛСКИМ БЈЕСОВИМА“

(Вуко Велаш, *Карневалски бјесови*, друго допуњено издање, Актив професора српског језика, Никшић, 2016)

Сви колонијални ратови, о којима свједочи историја цивилизације, у основи су били лингвистички ратови. Почињали су стварањем политичко-идеолошког лингвистичког пројекта, а завршавали се систематским обезвређивањем и порицањем матерњег језика помоћу наметнуте лингвистике. Први талас лингвистичке колонијализације у Црној Гори описан је у књизи Вука Велаша, *Карневалски бјесови*. Све је почело преименовањем имена школа, улица, градова, а онда и преименовањем самог српског језика. Ми се данас суочавамо и са другим таласом лингвистичке колонијализације, са предлогом да се у пет основних школа у Црној Гори настава из свих предмета изводи на енглеском језику, осим наставе из лингвистичкој науци страног језика који се зове Црногорски језик. Тај процес Велаш је предвидио својим аутентичним схватањем феномена карневализације као процеса незаустављивог рушилачког назадовања.

Држећи се Витгенштајнове тезе да су границе језика границе свијета, Вуко Велаш драматична збивања у Боки и Црној Гори представља као лингвистички грађански рат који се води између два језичка свијета, између двије лингвистике које не могу пронаћи заједнички језик. Једна „лингвистика“ је окупаторска, колонијална, империјална која се ставила у службу монтенегризма, „милитанс идеологије“, како је он назива. Она је у Боки и Црној Гори створила, пише Вуко, „кафкијанско-орвеловски свијет чије максиме: лаж је истина, истина је лаж; (производе) лажни језик, лажну свијест, лажни и пропадљиви свијет“ (*Карневалски бјесови*, стр. 425).

За то вријеме, она друга, права, истински научна лингвистика заступа језик отпора, заступа старосједиоце који се у својој кући осјећају као странци, јер њихов језик више није службени језик. Заступа старосједиоце који, говорећи својим језиком, пружају народни отпор лингвистичкој окупацији. Вукова књига говори управо тим језиком народног отпора, истичући да Срби језичко питање увијек разматрају као просветно, културно и еманципаторско а не као политичко. Када говори о српском језику и другим језичким традицијама, Вуко Велаш говори из позиције философије језика која језик разумије као „израз мишљења“, као „кућу бића“, насупрот модерној лингвистичкој теорији која језик дефинише као „инструмент комуникације“. То значи, слиједећи Вука, да је инструмент увијек спреман за инструментализацију, за трафиковање у оно што он назива „пројекат карневализације“.

Сучељавање два језичка свијета који оцртавају границе и смисао човјековог постојања, Вуко представља као борбу између двије силе: једне мрачне, демонске коју репрезентују карневалски бјесови и друге свијетле, „соларне“, реформаторске коју у овој књизи репрезентује Предлог (за промјену имена школе). Графиконе кретања и дјеловања ових сила он оцртава са научном и математичком прецизношћу, кроз вјешту примјену древног учитељског метода, метода понављања, формулисаног у латинској сентенци: *Repetitio est mater studionis*. Овај древни учитељски метод код писца Вука Велаша, правог виртуоза ријечи, прераста у метод грађења невјероватно динамичне структуре текста ове књиге. У књизи Карневалски бјесови понављање постаје философски принцип разумијевања и тумачења лингвистичке драме у Боки, тој „најевропској европској покрајини у *anni mirabiles* Европе“, која је „идеолошко-инструменталним деценијама“ скрнављена бјесовима карневализације. У демаскирању карневализације као једног социо-патолошког феномена, Вуко се служи математиком Интеграла Јевгенија Замјатина, руског писца из жанра антиутопијског футуризма. Он математички квантификује закономјерност стихийског кретања карневалске буке и бјеса. Ријеч бијес у старословенској етимологији има значење злог духа, а у старона-

родној литванској етимологији, ријеч бијес има значење страха, ужаса и мржње. Карневализација је бесомучно, бесконачно кретање уназад, назадно кретање, назадовање које се циклично понавља, како Вуко пише: „Карневалско коло наопако не престаје“. Свако ново карневалско кретање уназад је нова демонстрација мржње према прошлости, према „регулама и вриједносном реду просвећеног свијета“. Свако ново кретање уназад је ново скврнављење културне баштине и културе сјећања у којем ликује дукљанство као метонимија демонског у иначе опширној демонолошкој сликовници.

То регресивно-деструктивно кретање карневализације управо је почело преименовањем имена школа, улица, културних и образовних институција. Гимназија „Савина“ постала је школа „Иван Горан Ковачић“. Бродоградилште „Бијела“ постало је Бродоградилште „Вељко Влаховић“, потом „Јадранско бродоградилште“... и тако редом до у потенцијалну бесконачност. Када се име промијени мијења се све, опомиње Вуко. Де Сосир би можда промјену имена у једном језичком систему објективно, научнички оквалификовао као велику турбуленцију у једном језичком систему. Вуко драматичност ове промјене описује, метафорички се служећи Његошевим стихом: „Када главу раздробиш тијелу у мучењу издишу членови“. За Вука Велаша, карневалско преименовање је обезглављивање једног народа. Језик је вриједносно мјерило озбиљности човјековог постојања, услов да човјек постане „Човјек Назбиљ“. Промјеном личног имена отвара се рана на лицу номинатива и генитива и настају тектонске промјене које се рефлектују у падежном систему. Настају промјене у свим културолошким слојевима, девастирају се простор, вријеме и природа, мијења се живот, нарушава се „математика живота“ и „естетика културе“. Озбиљност постојања замјењују карневалска лакоћа живљења и карневалске оргије заборављања чија се бесловесност изражава у појмовима „без садржаја, без логоса, без путоказа, мореказа и небоказа“. Све ове девијантне феномене карневализације Вуко прати и квалификује из бокелске језичко-културолошке перспективе, уводећи у игру читав низ ријечи бокелског идиома, користећи их често и за

грађење неологизама. Ипак, тврдњом да се карневал трафикувао у бестидног блудника у „скврневал“, он индиректно указује на ону изворнију функцију карневала. Светковање карневалских свечаности је вишедеценијска традиција у Босни па и у другим хришћанским државама. Оно је рецидив паганизма који се уклопио у хришћанску културу управо зато што су многи пагански митови и култови наслућивали долазак Христов. На примјер у Грчкој имамо мит о Кори и Деметри. У Русији је, како пише Игор Шафарович, маскирање подражавало заодијевање Бога у човјека. Функција карневала је раније била управо у демаскирању девијација на свим егзистенцијалним плановима, како политичком, тако и социјалном и индивидуалном. А, „Карневал се трафикувао у скврневал“, пише Вуко, „онда када се почео одржавати у вријеме великог поста, дакле за вријеме комунизма“ (425).

Демонској сили карневализације Вуко се супротставио једним егзорцистичким Предлогом. На питања: како истјерати зле духове из школа, улица и градова?, како зауставити кретање тог демонског „кола наопаког“ које под маском „прогреса“ „цијепи родни лист и матичну књигу“ које „дере и чапру и душу и могућности соларног раста“, које „риља“ изворе здравог живота, „онеређује осјећајност“, „онеређује просвећеност, метрику струке“, „ампутира савјест“, „индукује“: збуњеност, унезвијереност, „супербију“, ирационалност, лудило...?, како зауставити карневалски точак живота и перусмјерити његово кретање? како започети „еманципаторско“ културолошко кретање које ће се кретати унапријед ка будућности а бити утемељено у завичајној прошлости?, Вуко Велаш је одговорио практично, лично подносећи Предлог за враћање имена школи „Иван Горан Ковачић“ у Херцег Новом. Оно што је било животно и професионално гесло Вука Велаша могло би се изразити чувеном данском пословицом која гласи: „Почетак мудрости је назвати ствари правим именом“. Промјена имена школе је, пише Вуко: „рационално мотивисана, из друштвених, културних и просветних потреба, да име школе буде уравнотеженије, дубљих коријена, пунијих садржаја и подстицајнијих значења за струку, средину и друштво у цјелини.“ (19)

Промјена имена школе покренула би читав ланац структурних промјена у друштву на свим плановима. Примјеном Предлога би се зауставила „карневалска алхемија“ живота над којим је „небо затворено“. Примјеном Предлога би се омогућило враћање литургијском животу на чијим путевима стоје „путокази, морекази и небокази“ као „јаки знаци пређеног пута“ и као „јаки знаци“ путева који су пред нама на нашој „културолошкој пловидби“.

Наравно, Вуков Предлог је био извргнут „карневализацији“, али његов лични чин је за оне који су били и остали на страни Предлога остао забиљежен и запамћен као примјер храбрости и отпора неумољивој сили карневализације. Стварна судбина Предлога, његово одбацивање, мотивисали су настајање једне књижевне поетике отпора коју заступа Предлог у Карневалским бјесовима. Поетика отпора Карневалских бјесова посеже за „карневализованим језиком“ књижевне традиције (којим су се служили и Еразмо, Рабле, Гете, Достојевски...) да би жанровски дефинисала вријеме у којем живимо као вријеме фарсе, лакрдије, гротеске..., дакле, да би етикетирала све производе карневала као савременог животног жанра. Поетика отпора се управо служи иронијом, пародијом, бурлеском, гротеском..., да би демаскирала и афективну, психо-патолошку инфраструктуру (мржња, бијес, страх) карневализације. Како истиче Бахтин (Проблеми поетике Достојевског), карневал као „збир свих веома разноврсних свечаности, обреда и форми карневалског типа“, затим, „карневализована књижевност“ и њен „карневализовани језик“ који су настајали под утицајем карневала су тежили да разним симболичким и књижевним средствима подвргну критици хијерархијски поредак „некарневалског свијета.“ У Карневалским бјесовима, „карневализовани језик“ којим се служи поетика отпора добија нову функцију. Његова критичка оштрица је окренута ка карневалу као савременом жанру, ка карневалском свијету. Бахтин је тврдио да карневал никада није имао статус књижевног жанра, али да је карневалски симболични језик као израз „карневалског осјећања свијета“, транспонован на језик литературе и да је утицао на многе књижевне жанрове. Временом је карневализација постала „чисто књижевна тради-

ција“ која више за свој непосредни извор нема карневал већ традицију карневализовне књижевности, јер је функција карневала у савременом свијету редукована на маскарладу камерног типа и на циркуске шатре. Непосредни мотив употребе карневализованог језика у Карневалским бјесовима јесте управо карневал у којем Вуко препознаје савремени жанр под који се могу подвести новија црногорска књижевност, лингвистика, историја, политика креирања живота и новог човјека.

Динамична структура текста књиге Карневалски бјесови и њена ритмичност заправо подражавају ритам древних карневалских обредних игара које су се одржавале и понављале сваке године. Зато би се и ова књига могла сврстати у филозофско-књижевну поему чија се основна тема рефренски понавља. Ово понављање исте теме никада није исто јер оно у игру понављања укључује нове слојевите контексте, нове ријечи, метафоре, неологизме... Иза сваке метафоре и неологизма скрива се и прича једна нова прича и тако до у бесконачност. Зато је ову књигу готово немогуће прочитати. Она захтјева бесконачно читање.

Својом отменом и срчаном борбом да се сачува образ номинативу српског језика, Вуко Велаш је у Боки и Црној Гори репрезентовао номинатив у његовом најљудскијем, најхероскијем и најгосподскијем смислу, оном смислу у чију су одбрану стали и његове колеге професори српског језика, скривени јунаци његове књиге и живота с ове стране књиге.

Веселин МАТОВИЋ

ЧОВЈЕК НАЗБИЉ

(Вуко Велаш, *Карневалски бјесови*, друго допуњено издање,
Актив професора српског језика, Никшић, 2016)

Вуко Велаш рођен је у Мојдежу код Херцег Новог. Био је тридесет година професор српског језика и књижевности у гимназији, у родном граду, све до септембра 2004, када је, због протеста против преименовања српског језика у Црној Гори, отпуштен с посла. Вуко се, заправо, и прије тога преломног догађаја нашао на удару тврдокорне инструментализоване свијести и чаршијске зловоље, или како би он рекао: „карневалских бјесова“, „бркљачења и дудукљачења“, „громаде незнања“ и „мјесечарске неодговорности“, када је Наставничком вијећу Школског центра „Иван Горан Ковачић“ (школе у којој је радио деценијама), предложио (јун, 2002) промјену њеног имена.

Не оспоравајући пјесничко дјело Ивана Горана Ковачића, али увиђајући да се његово име, у имену херцеговске школе, није нашло као културолошки образац завичајног поднебља српске Боке и Херцег Новог, који имају обиље својих, („присних“), „путоказа, небоказа и мореказа“, него као идеолошки знак, („идеологијурина“), учинак “заробљеног ума”, и „слијепог инструментализма“, Вуко је, дубоко свјестан своје (и свих нас) „велике одговорности према завичају“, затражио, у име „драгоцјених вриједности баштине“, „човјечности и очовјечења“, да име ове школе, „буде уравнотеженије, дубљих коријена, пунијих садржаја и подстицајнијих значења за струку, средину и друштво у цјелини“. Нажалост, предлог је наишао на неразумијевање и жестоку осуду идеологизованог провинцијског „тотњумаштва“, незнања и плиткоумности, друкчије речено – оне свијести коју ће Вуко именовати ријечју карневал, подразумијевајући под тим појмом антицивизацијску (вишедеценијску) праксу комунистичке и посткомунистичке (дукљанско-монтенегринске) идеологије, током посљедњих седам деценија.

Услиједиле су „ирационалне реакције“, „изван себе, мимо свијета, испод разума“, избрложене „из мјесечарства карневализоване масе“, и „онеређене осјећајности“. Ту „сапуницу менталне нехигијене индуковали су – по ауторовим ријечима – образовани људи“, али који, у свом „слепилу грдне културолошке самозапущености“, нијесу примјетили да је власт, у међувремену, још једном проиграла име Ивана Горана Ковачића, и његову поему Јама искључила из наставних програма. Наравно, из истих, нездравих, разлога („подземна радња језуитизма“) из којих је то учинила и са Плавом гробницом Милутина Бојића, Крвавом бајком Десанке Максимовић, са Посветом Његошевом Горском вијенцу и са низом других књижевних остварења која су одавно постала симболи од посебног значаја у памћењу и емоцији српског народа. А све то „за гозбу црних птица раздора“, да се „распу бројанице“, да се „побркају рачуни“.

Недуго затим, наступиће вртлог заумних догађаја, изазваних од стране неодговорне, бахате, грабљиве и „секташке“ власти, на челу са „монтенегринским краљем Ибијем“ (власти која је, без стида и савјести, „рог туђости прихватила за свијећу властитог живота, памети и културе“, власти „слијепе за властити гријех, срамоту и везирско лудило“), а који ће довести у питање све „регуле просвећеног свијета и културе“, писане и неписане законе, образовање и васпитање, школу, језик и писмо, баштину и памћење, „часни крст живота“ и породицу, све вриједности и могућности, свијест и савјест „озбиљних, радних, здравих и уравнотежених људи“.

Драма је почела једне „валпургијске ноћи“, скидањем, плочице са натписом Српски језик и књижевност са кабинета у Вуковој школи. Ту радњу ускоро ће, „у поноћном часу личне нечовјечности“ и „поноћне обијести“, овјерити новоцрногорска „везирска“ власт. Оно „за шта је нечистим силама неопходна поноћ, власт је обавила по дану“. Спроводећи фашисоидни програм „ставарања новог човјека“ у Црној Гори, преименовала је (августа, 2004), уз помоћ својих „кириција и водоноша“ из највиших образовних, научних и правних установа, наставни предмет Српски језик, прво у Матерњи, а нешто касније – у тзв. Црногорски језик! Тако су „тмасти видови карневалске производње“ директно уведени у школске учионице, међу адолесценте, „најважније, најосјетљивије и најнеизвјесније мјесту на свијету“.

Посљедице су биле поразне, и убрзо видљиве:

„Његош је геноцидан пјесник.“

„Његош је, уз Вукову помоћ, Црногорцима наметнуо/украо језук.“

„Његош није Црногорац. Његуши су однекуд из Босне.“

„Андрић је писац за служавке.“

„Немањићи – освајачи Црне Горе.“

„Карађорђевићи – поробљивачи Црне Горе.“ Итд, итд.

Ово су неки од одговора ученика које ће Вуко забиљежити на крају своје тридесетогодишње професорске каријере. Али, записаће – да ученици нијесу криви, „само они нијесу криви“, и додати, између осталог: „Ко адолесценте тако учи, презире их сада, загађује њихове мезгаве могућности, дере њихов раст, и храст, мрзи њихову будућност“.

Томе непочинству Вуко ће се супротставити личном жртвом, протестним напуштањем посла (заједно са двадесет шест колега из Никшића), на шта, разумије се, просвјетне власти, иако се радило о човјеку и професору од највећег угледа и свеопштег поштовања у својој средини, нијесу имале ни најмањег разумијевања.

Од тада Вуков живот, нажалост, већ начет опаком болешћу, подсећа на кинеску причу о цару кога су поданици прогласили лудим, пошто су сами полудјели, напивши се воде из њиховог затрованог бунара. Разлика је у томе што Вуко није, попут поменутог цара, да би се „опаметио“, пробао воду из поданичког бунара, и тако се изједначио са својим опадачима, са том „тмастом тушта тма и тмушом тотњумаштва“.

Напротив, знајући да је „часније и честитије, љепше, истинитије и праведније – мезгавије и животније – бити на мети карневала него дудукати очај, самопрезир и лудило карневала“, дохватио се пера и, у релативно кратком времену, руком истинског пјесника, самосвојног мислиоца и назбиљ педагога, исписао, на стотинама страница, темељну оптужницу против незајаживе силе, култимолоха, у ствари – карневалске свијести, која у својој дукљанско-монтенегринској вртоглавици, деченијама разара историјско биће српске Боке и српске Црне Горе, загађује живе изворе њихове аутентичне баштине, разграђује духовне темеље и тековине хиљадугодишњег „дурања и деверања“, „истрајног труда и рукосада“, честитих предака који су, иако у условима бруталних притисака, „стеклиш-пла-

нова“ и “подземних радњи језуитизма“, знали како да „сачувају своје биће – име, језик, писмо и вјеру“.

Једно од њених непочинстава, које се дубоко коснуло Вуковог срца, било је амбисање извора Ловац, а с њиме и лијепог и богатог села Мојдежа, као метафора свих других радњи из „вирова“ карневалске свијести (разуздане, неодговорне, не-савјесне, без „искре разума, сузе љубави и зрна соли у глави“). Било је то неколико деценија након што је та иста свијест срушила „усоврњала и оскврнавела, на Ловћену, Његошеву потоњу жељу под именом Светог Петра Цетињског“, а школа у Котору, најстарија у данашњој Црној Гори – „изгубила име свог оснивача Стефана Митрова Љубише“. Безбожне радње, „скврневал“ (кулминација карневала), и Вукова болно опомињућа питања-стихови: „Колико смо живих извора онередили? / Колико врхова усаврњали? / Које бројанице расули? Које писмо изгубили? / У какве обрачуне пали?“

Ерудита и познавалац не само српске и европске књижевности него и историје, сликарства, свеукупне културе и духовности, али и прошлости свог завичаја, тој сили Вуко супротставља животописе знаменитих стваралаца, духовника, градитеља и задужбинара („бројаницу драгоцјених вриједности баштине“) из великог „сабора друштвеног, просвјетног и културолошког неимарства“, сунчане стране Боке („Второг Јерусалима“) и Црне Горе: Јанковића, Љубибратића, Комненовића, Магазиновића, калуђера и мученика Кирила Цвјетковића („који је 1821, открио и спријечио план унијаћења Далмације и Боке и стекао трнов вијенац вишедеценијског робовања у аустријској тамници“)... Међу њима посебно мјесто заузима житије јеромонаха Јосифа Троповића („часног тропоса и тропара“), оснивача Српске народне школе на Топлој, учитеља будућег генија, али и „Новљанин Јова, кнеза од Ужица“ (дједа Ива Војновића, аутора Мајке Југовића и Дубровачке трилогије), и Вука Поповића (познатог сарадника и пријатеља Вука Караџића и Његоша) и низа знаменитих трговаца и поморских капетана.

„Ко је, како, када и са киме – запитаће, честити професор Вуко Велаш – склопио тај културолошки уговор“ да се херцеговској гимназији, умјесто ових великих неимара и домаћина, који су деценијама и вјековима, стрпљиво градили, стицали, чували и завјештавали свом потомству, „утумба“ име хрватског пјесника? Сасвим пристало у Луковдолу и Грдама

(додајмо: и у свакој српској ђачкој читанци), али на прочељу школе, у Боки, у Новоме, ово је име у служби „заборављања коријена и развоја“, „инструмент је другости“, а не културолошки знак мјеста и завичаја.

Горана више нема у црногорским читанкама. Нема ни јама, ни Срба, ни Срба у јамама. Али Гораново име и даље стоји као име школе у Новоме, не, дакле, из поштовања према његовом пјесничком дјелу него због „идеологијурине“ да је Горан, као Хрват и хрватски пјесник, страдао од четничког (читај: српског) ножа. Тако је сада његово име двоструко злоупотријебљено и понижено: с једне стране – искључивањем његове Јаме из школских програма, настоји се сакрити од дјеце истина о усташким злочинима над српским народом, а с друге – у томе заосталом имену школе сачувана је лажна прича о Горановој смрти, као још увијек дјелотворна оптужба против српског народа. Додуше, испражњено од сваког дубљег садржаја, оно је данас ту и да нас подсејти на посљедице вишедеценијског системског запостављања и заборављања, до непостојања и непомињања, сопственог културног и духовног наслеђа, својих вриједносних знакова (“путоказа, морекана и небоказа”), умјесто којих су нам, разним преименовањима („ротирањем путоказа“), подметана туђа мјерила и оријентирани, што нас је неминовно водило раду за интересе „других и другости“, хипнози лажним вриједностима, заправо – самопорицању, самопрезиру, самодеструкцији, све док нијесмо постали „аутсајдери (странци) и бастрди у властитој кући“.

Ко заборавља претке, њихове приносе и завјештања, ко замеће и замијеће, ротира, мрси и преименује њихове путоказе – заборавља и себе и Бога у себи; затвара се у мрак незнања, у празнину и „мјесечарство“; то је безнадно потонуће у атеизам и његово пијанство карневал – у менталну болест која суши све животне токове и обесмишљава све људске напоре. (Ко „ћипа у карневалском колу наопаком“, колу заборавља, не приступа причесној чаши, и не умива се водом са чистих извора.)

У томе је суштина карневалске несвијести, коју деценијама, преко школског система, медија и цјелокупног државног апарата, индукује (потура и протура), комунистичко-монтенегринска власт у Црној Гори; трује и „губа душу“ генерацијама адолесцената, „пуни (им) главе туђим представама“, „онеређује (им) осјећања“, „заводи (их) привидима и надимцима“, лови и пресријеће лажима на путу здравог развоја и

еманципације, да их „препарира за кадрове, водоноше или мајмуне карневала“. С тим непочинствима, која свој врхунац („скврневал“) достижу чином преименовања српског језика и цјелокупног културног наслеђа у Црној Гори, у „нешто друго и за друге“, води достојанствену битку (темељно, стручно, аргументовано) савјесни професор („васпитач дјеце и одраслих“) Вуко Велаш. Иако све усамљенији, и опхрван опаком болешћу, Вуко активно учествује на бројним протестним и другим трибинама, на научним скуповима, на промоцијама књига и часописа, у раду невладиних организација, обраћа се судовима, пише критичке текстове, есеје и пасквиле, приказе књига и ликовних изложби, – да би, на крају то своје часно војевање заокружио студиозним расправама Човјек назбиљ и Предлог за промјену имена школе.

*

Посебну вриједност Вукових текстова представљају богатство, свјежина и енергија њиховог језика, у који је уграђено ауторово огромно читалачко искуство и образовање, по чему они – премда, при првом сусрету, понеком читаоцу, могу дјеловати прилично приметљиво и напорно – иду у ред најзначајнијих приноса српској књижевности и српској критичкој мисли у посљедњих неколико деценија.

Настојећи да што прецизније изрази своју увијек вишеслојну и разуђену мисао, луцидну опсервацију или изненађујуће асоцијативну реминисценцију на „литургијне вриједности“ свог „црногорског завичаја и српског отачаства“, Вуко је раздрмао приличну улијењену синтаксу српског књижевног језика, активирао значењске потенцијале различитих (пчесто и одавно пасивизираних) лексичких слојева – од дијалектизама и архаизама до, на сасвим нов начин протумачених и уопслених туђица, не клонећи се, у згодној прилици, ни тзв. игре ријечима, ни нових кованица (скврневал, култимолох, култимолоче, карневалбацакан, којевитезација, јајош, јапајајош, хртичити и сл.), ни ономатопеја, које се, зачудо, код њега доживљавају као пунозначне ријечи (кујише, ујише, трас-бум-дудук, а`са`на`вагана, а`бе`ба, кмуу, хмуу – ономатопеја у реченици: „Постајеш кмуу“ комплетна је карактеризација лика). То је, несумњиво, један сасвим нов и оригиналан пјеснички израз, високо интелектуалан, а опет – свјеж, језгровит и вишезначан језик, препун нових лексичких спрегова и обрта, парадокса и оксиморона, али и прецизних формулација и сентенци, изве-

дених на основу добро постављених теза и чврстих доказа, некад и уз помоћ математичких формула и симбола. Напросто – да би дијагностицирао, разјаснио и дефинисао тајне, хтонске, поноћне и подземне радње, „тикове и трикове“, мртвоузлице, зловоље и „бјесове“ карневалског лудила, Вуко је морао да ствара нов израз, какав одавно није изњедрила српска књижевност.

Осим те језичке, уочљива је у Вуковим текстовима и њихова унутарња, структурна драматика, која, такође, умногоме доприноси да их доживљавамо као прворазредна књижевна остварења. Писани као својеврсна оптужница против онога што је у њима именовано ријечју карневал (лаж, неслобода, неодговорност, распусност, незакоње, безобзирност, ирационалност, идеолошко сљепило, плиткоумност, помодност, самовоља, насиље, самољубље, бука и бијес, грабежљивост, итд.), а што је постало једино препоручљив, и готово општеприхваћен, начин друштвеног понашања, ови текстови су композицијски веома блиски монодрамској форми, с честим и наглим смјенама спорих и брзих ритмова – од смиреног, аналитичког и концизног, понекад и наративног, до веома динамичног и емотивног казивања – до стиха. Додуше, емотивни набој видан је у свакој њиховој реченици, иако укроћен и стишан у мјери која никада не ремети јасну мисао и не оптерећује разумну ријеч. С времена на вријеме, аутор, из наочиглед мирног тока излагања, у коме врши слојевиту, дубинску анализу карневалске свијести, или таксативно наводи бројне доказе и свједочанства о њеним погубним учинцима, наједном (најчешће кад се дотакне питања преименовања језика и злоупотребе образовног система), као да губи стрпљење, пређе у жесток напад на противника, „карневал“ и његово усијање „скврневал“: прво низом оштрих и језгровитих питања, а онда га заспе салвама убојитих квалификација, као каменицама. То је, у ствари, веома ефектан стилски поступак којим се разбија монотонија аналитичког излагања. Многа од тих мјеста читалац доживљава као прави драмски текст.

На крају, потребно је нагласити, посебно нагласити, да ови Вукови списи јесу оптужница, али без петитума. Оптужница која не тражи казну; она само „указује на тешке али поправљиве грешке“; не тражи „спаљивање карневала“; она тражи катарзу, она тражи да се „балине секташких заборавана и карневалске зловоље – хигијенски, просвећено, мирно – очисте“.

Она предлаже: дијалог (дијалог је „божанска земљорадња“), и „милост за људе карневалом обузете“. Она тврди и доказује да, умјесто лажи, силе и опачина карневалских (комунистичко-монтенегринског култимолоха) „постоји хуманизам доброг, лијепог и светог рада, памћење и баштина, добри обичаји и закони, да постоје чињенице, разум и знање“. Да, умјесто туђих, постоје завичајни путокази, небокази и морекази. Потербно је само изаћи из „карневалског кола наопаког“.

*

Ако је својим животом (а јесте), моралним и интелектуалним интегритетом, односом према људима, према послу којим се бавио и ставовима које је заступао, успоставио нове стандарде савременог српског витештва (за шта га је Витешко друштво „Херцег Стефан“ прогласило првим Почасним витезом „Војвода новски Лазар“), такве стандарде Вуко Велаш, успоставио је и за нову српску књижевност.

Његови текстови истовремено су антрополошке студије и поеме, философско-социолошке расправе и пасквиле, културолошки животописи, свједочанства и опомене, али су, прије свега, окупљени у овој књизи, под заједничким насловом Карневалски бјесови – незаобилазна читанка етичности!

„Живио је, радио и владао се у револтинама бруталне ибијевштине“, али је остао човјек назбиљ – Вуко Велаш, с трновим вијенцем свог српског народа и свог завичаја.

(Херцег Нови, Дворана *Парк*, 26. новембар, 2017)

Драго ПЕРОВИЋ

КЊИГА ЗАГОНЕТКА

(Радосав – Бато Ђурковић: *Пуџници*, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 2016)

Роман Радосава Бата Ђурковића *Пуџници*, у издању Матице српске – друштва чланова у Црној Гори, дуго је, мимо ауторове и наше воље, у финансијској помрчини, чекао своје „јутро“. Радујемо се што га је дочекао и што са овом промоцијом улази у свој први дан.

Роман *Пуџници* је несумњиво тешка књига за читање и разумијевање. Релативно кратка а апсолутно тешка. Колико се сјећам, по брзини којом је написана, дало би се закључити да је била лака за писање. Аутор нигдје, ни једним зарезом, а камоли неким упутом, путоказом, јасним насловом, јасном идејом, нема намјеру да нам олакша читање, да нас заведе и наведе да се слободно препустимо путу текста који је аутор прокрчио и препустио га нама. Као да се боји да ће издати не само слово и текст, главног лика кога „клевше“ ни из чега ако не из кристала суздржаних суза, него и самог себе, онаквог какав се сусреће са нама, у посљедње вријеме углавном само ноћима. И док нас читалачка опсесија, скоро болесна навика, пријатељска истрајност или шта год спречава да одустанемо од читања ове књиге, што уопште не јемчи њено разумијевање, ми се управо и сами ниоткуд „нађемо“ у „празнини приче“, као главни лик у некој ситуацији, мимо своје, свеједно, истрајне или посустале воље. И нема нам повратка из свих могућих ћорсокака лавиринта који је око нас. Још више се губимо у лавиринту сопственог разумијевања. Таман помислимо да имамо кључ, да смо ускочили у загонетку и од њеног срца је разрјешавамо, пред нама се, ничим изазвано, јави ново значењско поље, нови хоризонти смисла бесмисла, да више не само не можемо изићи на крај са овим кратким текстом, већ се више не можемо ни вратити на почетак мирне савјести. Кајемо се што смо књигу читали, а још се више кајемо што је нијесмо прочитали.

Отуда ће ово излагање једног од неколико окајавајућих читања, бити ограничено, са суздржаном жељом да се разоткрије „скривена“ истина, али са намјером да се остане у дослуху са књигом и аутором. Кад сам већ код аутора, да поновимо, да нам он стилем писања, начином компоновања, конституцијом ликова, измиче и прикрива сваки видљиви траг на основи кога бисмо могли да путујемо паралелно, иза, или, ако је могуће, испред његових путника, па и кроз његове *Пуџнике*. Но, као и главног лика, и нас нешто вуче ка ономе што истински нијесмо или мислимо да нијесмо, као ономе што ни скривено не желимо. Као читаоци остављени смо сами себи у изласцима који су, док се понављају, без излаза. Изузетак, или сламку спаса пружа нам сљедећи опис: „Једна мисао производи другу, оне се надовезују, спајају у чудан низ без краја, гдје се различитости нађу у једном склопу свијести.“ (24) Да ли је овај опис склапања различитости оправдање за аутора и тежину разумијевања текста? Ако се прати ток свијести у њеним вртлозима, склизнућима и уздизањима, онда је све речено савним оправдано. Другу страну оправдања једног оваквог текстолошког ткања, крије непримјетна библијска основа, која је и у *Пуџницима*, као и у нашем дехристијанизованом свијету, присутна али скоро невидљива.

Подсјећања ради, и у лирици Бата Ђурковића много тога је остављано на срце и душу читаоцу. За њега ни ту не смије да постоји безбрижни читалац-уживалац, напротив, он мора да се стваралачки укључи у само умјетничко стварање. И у *Пуџницима*, потврдимо, свако ко их чита мора да стваралачки путује путем који тежи да се затвори у круг, и да све изласке прекрије једним заласком.

Књига почиње и завршава се револуционарно: са новим рачунањем времена. Ово почетно је људско, антропоцентрично, ово завршно је божанско, христолико. Догађаји између лажних и правог почетка времена везани су за преплет сна који је стварнији од стварности и стварности која је сненија од сна. И тако из стварности у сан из сна у стварност излазимо кроз ноћи у јутро, до првог дана стварања човјека као човјека. Ова три изласка из ноћи у једно Јутро дају нам за право да *Пуџнике* обременимо ауторовим наслеђем, Изласком бјелином у сусрет.

Шта је било прије првог изласка из ноћи, наговијештено је тек у Јутру и описано његовим сликама. Јесте, наговијеш-

штено је и одмах на почетку, да је главни лик човјек који је почео да нешто мало пише, а да је претходно, касније сазнајемо био вољен сликар. На старо питање да ли на почетку бјеше Ријеч или слика, у Изласцима се тврди да бјеше слика, а у Јутру се потврђује да бјеше Ријеч. И то Ријеч „што сија“, ријечи као „искре које лете ка небу“ (133). Током приче слике су моћније и видљивије од ријечи, тек на крају ријеч постаје Ријеч.

Прије тога, у свим Изласцима постоји само непостојање сусрета, оног што обиљежава и освјетљава Јутро. Отуда су у Изласцима ријечи „туђе“, празне, хладне, лажне. Оне изражавају само (не)потпуни заборав, и себе и других. „Ја не знам никог. Ја сам сам“ (20), казују нам јунакове туђе ријечи. Заборав заорава, формула која влада европском цивилизацијом најмање од 1831. То је путник који касни а чека воз, чека живот који испред њега одлази. И у име његово препознаје Танатос који неумитно долази.

Ипак, у цјелини посматрано, чекање пролазећег и прошлог не може у потпуности да убија, да неутралише интуицију новог почетака времена као старог сјећања на будућност. Ово једно-друго су скоро сасвим неодређени, замагљени причом. Они су површни одраз главног јунака, Александра: Један такав, са свим својим губљењима, неповезаностима, мржњама, страховима, опсесијама, обрнутим поретцима, управо влада нашим животима. Само што Ђурковићев Александар у свом нестајању има у себи капљицу искренности да призна да је он сам себи постао странац, да се његово сопство саморазумије као други. Отуда Александра, у тим прохладним, магловитим изласцима, у отрцаном жељезничком бистроу, вагонима који никуд не иду, кишним булеварима, у том прозору који се не миче са страница ове књиге, тог сопственог странца, ни кусур више не интересује, ни да ли је хладан ни да ли је врућ. Код њега, за разлику од неких, влада скоро апсолутна равнодушност.

Непрекидно страховање, тренутачни осјећај и лажно признање (узајамне) кривице: „Крив сам ја, али и ви!“ (11), искрице покајања, феноменолошки изоштрено описују феномен усамљености, празнине, онако како се он сам од себе показује, бранети се и да се наслика и да се опише. Усамљеност као кукавичлук, као бјежање и од себе, а не само од другог и реалног сусрета, покреће из темеља већ загуљено питање Ко

сам ја?, питање човјека као човјека. Понуђени одговори сажимају укратко изабране станице историје философије и супротстављају им у Јутру „лице и подобије“ за којим се трага кроз сва ова путовања поред живота према смрти. Један од понуђених одговора радикалне усамљеност је визија нестанка човјечанства и свијета, други нихилизам и нестанак свих вриједности, трећи бесмислени процес....., итд. Између њих, њиховим подземним ходницима, извирује, само понекад, субјективност као црна тачка, црна рупа божијег створенија, али рупа у којој се не може запрепати жар могућег саучесништа у смрти ближњег свога: „Кривица је не покушати...“ (23). Мишљено са крајњом изоштrenoшћу: не покушати помоћи и спасити ближњег, исто је што и притиснути окидач, поништити и заборавити. Бјежање од врелине саучесништва убиству, преображава се у бјежање од дјетињства, завичаја, живота, у усамљено трагање са усамљеностима, писком локомотиве, неухватљивом косом даме, криком птице, дуплом шестицом. На дјелу је нестанак спољашњег, друкчијег свијета, апсолутна иманенција свијести. И у њој, парадоксално, по Ђурковићу, спасоносно, недоубијено Ја, отворени прозор који навјешћује да, ипак, није могућа монадологија. Једна једина честица боголикости моћнија је од све тираније ока и руке, од сваке инструментализације, једнодимензионалности, беззавичајности, која се на овим страницама, на њиховим булеварима и улицима, описује као у Булатовићевом Хероју на магарцу, као у Маринковићевим Рукама. ... Руке које хоће све да захвате и очи које гледају кроз све, само да би остале упамћене. Тиранија која нема краја, која почетак и крај савија у круг, круг који само ова честица може раскинути. Наравно, ни она сама то не може од себе. „Удар нађе искру у камену“. И једино што је том жиљавом Ја остало, једино што би назначило могући излазак, јесте сјај сусрета очи у очи, свјетлосни вар који моделује нераскидиви однос.

Насупрот томе, све је, код Ђурковића, владавина и понављање ноћи, магле, града, једноличности, једносмјерности, мржње, страха, бола, бјежања, равнодушности, безциљности, празнине, ходника, хладноће, нестајања, падања, отимања, кружења, заробљености, заборавља, сјенки, коцкања са животом, рулета, смрти, јесени. Вјечно враћање истога. И као у *И ојей јесен* питања:

„А шта ако нема заорава, ако је то само вјечна игра круга?

А шта ако тамо испод трава, боли ова иста људска туга?“ (Витомир Николић)

Непрекидна борба живота и смрти, свега и Ништа, бјежања и враћања, памћења и заорава, љубави и мржње, свјетлости и таме, Бога и ђавола, јутра и ноћи. У свему томе самозаробљеност, затвореност, изолованост, безодносност, изгледају као једине могућности.

Позив на пут, воденица и њен жрвањ, сиромашни сноп свјетлости, мирис погаче, „жеравица тамјана“, ожиљак, осјећања, боје, умирање у љепоти, скок у живот, трагање за скривеном љепотом, за виђењем лица, слободом, црвена јабука на дар, само у Јутру поменућа бреза, кретање кроз вријеме, откриће дарованог циља, ријечи које буде, прољеће, љубав, лице, завичај, свјетлост лица, Христос, Језеро-круг који постаје „ријека живота“, Искон.

Тако се ова књига загонетка, отима из наших руку и наших очију и својом загонетношћу измиче нашој херменеутичкој тиранији. Када на крају прође својим почетком и узлети са њега, остављајући нас за собом, отвара се вријеме из свог круга смрти и креће ка свом животном телосу. Изласци без излаза улазе у своје Јутро. Са њим све почиње, и са њим се завршава ово наше тешко читање, његово још теже разумијевање, и, вјероватно, погрешно, што значи најтеже, излагање. Но, можда је то и боље, него тамо гдје се о некој књизи све каже у једној реченици.

(Никшић, Друштво црногорско-руског пријатељства, 21. април 2017)

Драго ПЕРОВИЋ

ПЈЕСНИЧКИ ЛЕТ-ОПИС

(Радинко Крулановић, *Ријечи које не дајем лако*, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 2017)

Пјеснички израз који нам се представио лета Господњег 2016. личним именом, Тишином ти говорим, поставио је свом оцу и сину високи захтјев: пјесник као „творитељ“ ријечи нужно себи одриче апсолутно право на језичко пјесмотвореније; а пред нас, обичне читаоце, једнако као и пред оне необичне, са којима заједно пјева, испоставио необичну молбу: Молим Вас, да не слушате ријечи посложене у овој или оној форми, под овим или оним -змом или калупом, већ да чујете и чујемо заједно нечујни пламсај „говора“ тишине који искри сударом чекића и наковња свеприсутне инструментализације живота и језика, и уздиже се искрећи иза и преко оног што се иначе самим језиком мора словити. А све то да би тишина, завјесом језика, била сачувана од неонске свјетлости сиротињског а надмоћног инструменталног ума. Тај захтјев за говором тишине има једноставан људски задатак: да ослобађа.

Кога и како? За кога и чиме? Као прво, пјесника, из спољашњег ковитлаца у који су га инструментализација и политизација језика бациле бездушно наглавачке, а он крепак душом полетио. Из тог стрмоглавог пада који траје, он се уздиже из дана у дан друкчији, слободнији, млађи, бољи. Тако нам ова поезија ослобађа и надограђује пјесникова унутрашња стања и трагања, његово бритко НЕ, које га чини достојним имена људског. У том НЕ он је надвладао свако могуће постварење, објективизовање, зачаурење и институционализовање, и дочекао нас искреношћу свог пјесничког и животног осјећања и изрицања. Изрицања којим говори тишина.

Осим пјесника, говор тишине ослобађа и нас, с једне стране, од свакодневног насиља празних и излизаних, ријечи које су постале штуре, малодушне и служе нам само да не заборавимо да говоримо и читамо. С друге стране, ослобађа нас везаности за уобичајене моделе очекивања, јер нам јасно

поручује да то што пјесник казује не смије да буде инструментално језички артикулисано, већ да се оно суштинско налази управо у неодређљивој граници ријечи које тихују и тишине која са њима, а и мимо њих, говори. У тој варници је назначено оно За кога и Чиме. За оно пјесничко, слободно, у сваком човјеку, отвореношћу и крајњом искреношћу. Чиме: Тишином а не лармом језика који се изриче и који својом осјећајношћу истиче непремостиви јаз између реченог и самог Изрицања.

Друга збирка поезије Радинка Крулановића понире ка истим, али различитим дубинама, језди истим али различитим пространствима, узлијеће истим а различитим висовима, различитим јер се у пјесничкој души ништа не понавља у истој форми и ријечи. И њено лично име, Ријечи које не дајем олако, овим не дајем, као и оно прво ти говорим, никло је ширином дубоке висине душе самог пјесника. Име је дао пјесник који наступа лицем и срцем, и не заклања се иза апстрактних појмова и слика, већ у први план ставља себе и свој лет-опис, овјенчан лирским вијенцем својих наинтимнијим начина комуникације. Збирка је крштена именом – омчом, ђерданом, круном – које се не одваја од аутора, већ га залаже као свог јемца. Пјесник оно тиховано, као и оно језиком и животом искивано, јемчи уздахом и издахом својих крилоликих плућа, својим сјећањем и осјећањем. Оно „мало“ ријечи што се послушнути из тишине, залога је његове личности, Зека Мировог и Гариног, Аниног, Павловог и Ирениног, залога пред собом и пред свима онима који су љубављу, животом и смрћу, натјерали тишину да проговори и ријеч да се, ипак, да, али никако олако. Дакле: Тишином ти говорим / Ријечи које не дајем олако... Слути да ће неко за 15-20 година, у сличној прилици, само прочитати имена Крулановићевих збирки пјесама и да ће то бити она једна једина пјесма коју пјесник животом пјева чак и када му се не пјева.

Овако пјесничко самозалагање позива нас да се и ми окуражимо и да ни ми своју ријеч, о овој збирци, не дамо олако. То прије свега значи да се са Крулановићем запитамо шта то уопште значи пјеснички дати ријеч. Да ли је то исто као дати посљедње парче хљеба из својих гладних уста, или, пак, значи дати себе на дар, са свијешћу о губитку самог себе, своје интимае, свог унутрашњег самодоживљаја и свега што вапи за њим. И не искати хвала! И преко тога, затезати, не преваљивати преко жедних усана оно што их не може напојити, не дати

ријеч багателно, ђутуре, дати само ону ријеч иза које се може стати цијелим својим животом, и коју нико не може прековати у њеној искрености и занесености, дати само ону крилату ријеч којом се може летјети. Због тога пјесник мора имати не само језик, мора имати и жељу за животом, и слободну вољу, и љубав јачу од смрти, и снагу блажу од осмјеха, и изнад свега, свој пјеснички став. Али, какав став се смије назвати пјесничким? Обично смо навикли да имати став значи чврсто стајати на својој позицији, иза или испред својих или туђих идеја, жеља, тегаба, намјера, интереса. Бити изложен стријељању става или сам стријељати ставом. Међутим, са таквим разумијевањем смо овдје у неприлици. Поезија није клинч, већ гард, пјесник не хвата оно неухватљиво у гриф и менегеле, већ му отвара срце и душу, дарује стан. Да није тако поезија би била исто што и идеолошка конструкција, научна теорија или технолошка мрежа, ропство. Поезија тражи да пјесник себе раскрије слободом, да изиђе испред својих пјесама раширених руку, отворених дланова, да самог себе развласти сваке овоземаљске моћи да би, повратно, био властан да буде само свој, властан над свим и испред свих.

Да бисмо ово разјаснили ослонићемо се на „Пролог“ Ријечи којем не дајем олако и оне пјесме у којима се пјева поезијом и пјесницима. У „Прологу“ имамо четири аутопоетичке пјесме, које се, у другом кораку, настављају „Кроз сјећања“ (посебно кроз прве три пјесме) и онда даље до краја.

Прва пролошка пјесма, „Шамар друштвеном укусу“ забрањује банализацију пјесничког језика и става. Слободни смо да повјерујемо да је у њој пјесник одговорио својим ставом на јавни и виртуелни живот збирке Тишином ти говорим, на скитање које задеси свако умјетничко дјело када га јавност пожели учинити својим, појести успут, за маренду. Крулановић је, при том, избрусио изричит захтјев своје поезије њеном читаоцу: она није ту да нам, уз милион већ постојећих, испостави неке нове а исте апстрактне мисаоне конструкције, она не жели да се пода неким општеприхваћеним теоријско-критичким калупима, она не жели да буде само низ (филмских) слика које се могу посматрати филмски, као на траци, или фотографски, једна по једна, она хоће да се храни и поји Тајном која јој се открива само да утоли а не да угаси глад и жеђ.

Шта онда хоће тај разњежени човјек од нас? Зашто он уопште пише поезију? Први захтјев читаоцу гласи: ако не

уживаш у поезији, онда не мораш ни да је читаш, а камоли да говориш о њој. Заправо, с којим правом можеш да говориш о нечему у чему не уживаш, како можеш да говориш о нечему што неком живот претвара у вртлог из ког се може искочити само крајњом искреношћу а да се и сам, макар не наднесеш изнад тог вртлога. Због чега? Зато што су ријечи, стихови, пјесме, честице пјесниковог недјелјивог живота, била душе која су он сам, од којих не може да се одвоји као што се неки (пост)модерни стваралац намјерно одваја од свога дјела и препушта га тржишту јавности. Овдје, у овом жилишту осјећања, *pathos*-а, нема ништа тржишно, све је неоткупљиво и непоткупљиво, јединствено и лично.

Дакле, само ако уживамо у поезији, ако смо њени свом својом душом, можемо доживјети њен непоновљиви трен опчињавања, и оживјети наш властити критички став спрам похотне свакодневице и историје, спрам њиховог уштогљеног начина мишљења. Захтјевом да уживамо у поезији пјесник нема намјеру да нас врати неком романтичарском идеалу, већ смјера да расвијетли божански налог дат поезији и човјеку као пјесничком бићу. Тај захтјев се састоји у заузимању става, али не оног чврстог, постојаног, на својим или туђим ногама и идејама, већ у заузимању става као свог животног лета, става који се успоставља крилима поезије. (... за поезију нијесу потребне ноге, / Већ крила.) Како, парадоксално, заузети став у лету? Да ли је то она орловска позиција док са небеских висина осматра немоћну а жртвом богату земљу испод себе? Да ли је то Ничеов орао, омиљени Заратустрин сапутник, или, можда, Његошев увид у крилату суштину поезије? Прије ће бити да је ово друго. На то нас наводи и пјесничка обавеза, у другој прошлој, аутопоетској пјесми, која тражи од пјесникâ да „повремено, / пунте крв / и сузе“, да својом поезијом лијече – и пјесника и све оне који у њој уживају – од устајалости и одумрлости живота, од баруштине мртвила у коју нас затвара све осим истинске умјетности. Ово прво, пуштање крви, може да буде и по жељи пјесника, али ово друго, пуштање суза, нешто је јаче и од самог пјесника. У зависности од прихватања или неприхватања тог пјесничког захтјева полећећемо и ми крилима крилате поезије или ћемо остати у жабокречини свакодневнег одумирања.

Да ли су ова три упозорења (уживање у поезији, крилоносност поезије и пуштање сопствене крви и суза) довољна

да чине залеђе „ријечима које се не дају лако“. Трећа пролошка пјесма, под насловом „Ја нијесам пјесник новог доба“, носећи својим крилима свог Учитеља лета, тражи од поезије да не мари ни на своју а камоли на туђу границу спољашњост, већ да слиједи себе као непрекидни ток најједноставније, невине мисли у својим неиспитим росни капљицама којим орушава и залива живот да би могао да се назове људским. И то нам се расвјетљава тек у четвртном прологу, којим пјесник надилази свој упоједињени пјеснички субјект и свој однос према и себи својој изабраној Ти, према њеним очима и души, преноси на све нас, заправо, само на оне који уживају у поезији. Умјесто помиловања, овај пјесник тражи само један једини револтирани дан за све нас, „да можемо / писати по њему / оно што смијемо / и оно што не смијемо“. Тако уживање у крилатој поезији израста у оду слободи и оном што није на површини, што није свачије, свакидашње, што је Тајна човјековог узлијетања и погледа изнад и преко себе.

Први одговор на Ријечи које не дајем лако гласи:
„Ријечи моје / Твоја су љепота, / И трагови неба / О којима пјевам.“

Рећи ћете да је превише захтјевно и помислити на крилату поезију. Али кад чујемо да су „трагови неба“ оно о чему пјесник пјева, онда ћете морати признати да се ипак на ногама не може небовати, већ се њим може само летјети слободно, као птица, и само уколико јеси и јесмо слободни. Слобода је, истакнимо беспотребно, услов поезије. Трагови оног трансцендентног, „небесног“, невидљиви су за све оне којима је љубав, жеља, мисао, тишина, ријеч, заробљена. Пјесник заоштрав став, и свој незнавени народ куражи: чак иако смо у свему заробљени: слобода ће пропјевати у нама: „Доћи ће Она,/ кад ми не умијемо,/ До Ње доћи“. А слобода, ако је слобода, увијек је отпор, инат, револт, непристајање, уздизање главе, одбрана, ПОЕЗИЈА.

Да заокружимо: „Нека ти јутро каже /.../ Ријечи које не дајем олако. / Јер све што даш није твоје,/ Других је,/ И њихово је право да тумаче.“ Ако кроз ријеч безоставно дарујемо себе и постанемо посјед свих, сами ћемо заробити своју ријеч у ријечима и навикама других. Пјесник мора да остане само свој, да му у првом плану не буде ни оно што је о поезији уопште речено, а камоли оно што се јавно очекује од ње. Само тако, одбрањен, пјесник може говорити о мојим ријечима,

мојим пјесмама. И пјевање је она мука и оно искивање које никада не смије постати туђе, страни, безлично, објективно, тачно, прецизно. Оно мора остати лично, снено, лудо.

Оно што јесте живот пјесме и пјесма живота именује се чежњом, живим животом а не теоријом или сликом живота. Првих 6 пјесама се, дакле, истакнуто, бави статусом пјесме и пјесника, њиховим животним врелом и самосвојним смислом, који одзвања у тешком давању ријечи. Круна ове пјесничке одбране дата је у двије пјесме о два пјесника, једном народу и једном пилоту. У седмој пјесми, Ни плача ни молитве, као пјесми о једном једином Пјеснику или пјесми о погаженој пјесничкој ријечи, аманету, тестаменту, и у другој, у пјесми дате ријечи и поштовања њеног давања, односно пјесника који је даје, дата су два пола (не)поштовања пјеснички дате ријечи. Наиме, пјесма Ни плача ни молитве, није толико пјесма о оном ловћенском узвисавању поезије, колико о непримању „плача и молитве/.../ и погаженом ријечју“. Исто тако, Матија, Црњански и Сондермајер, није толико пјесма о славним пјесницима, Матији и Милошу, колико о оном човјеку који је схватио шта је пјеснички и животна дата ријеч, ко је пјесник и зашто се не смије пуцати у ријеч и у поезију, наравно кроз груди пјесника. Насупрот летећем Сондермајеру (изгледа да само пилоти разумију поезију и пјеснике у њиховим небеским пируетама!), једном једином, изабраном, дугачак је ред оних који се нијесу либили да пуцају у пјесника, јединца своје поезије, у оног који је, контра времену, лицем у вјечности, изложио себе свим могућим рафалима, уздајући се само у непробојност пјеснички дате ријечи, у непробојност штита сјећања, наслућивања и љубави. У Његошу, Милошу, Матији, Иву, Дису, Лорки, Принципу (пјеснику који је пјесничком слободом пуцао у историју), Рембоу, Лази, Бранку, Ајши, Вуку, Огли, кушана је снага сјећања поезије и језика, достојанства дате ријечи, и само случајне наде да ће макар један метак или једна смрт да пуца у празнину а не кроз пјесника у поезију. На другој страни отворена је перспектива пјесника и живота који није пуцао, већ је сањао, живио пјеснички очи и у њима душу оне којој поезија није могла рећи НЕ.

Зашто пјеснички пуцањ може да буде само пуцањ у лажну, вјештачку, надмену, нељудску стварност, а не у љубав, истину, љепоту а да не буде бумеранг? Да ли је то заиста усљед недостатка Неба, симбола, крви зване мастило, усљед

инструментализације онога што се не да инструментализовати? Ако јесте, онда је сваки пјесник слуга поезије, упад зрнца лудости у беспрекорно рационализовану стварност.

На том мјесту полијеће питање кривице оних који својим животом, својом ријечју, својом смрћу, носе и траже нешто Више и допуштају „да се живот јави / као пјесма“. У том допуштању пјесма као Тајна надилази мисао, и тражи од зарученог пјесника да служи њој и заборави на све што не може да узнесе у пјесму. Тај заборав је предуслов да се доживи свијет који се не проживљава, да му се допусти да он сам дође, а да га нико не пита како, откуд и зашто је дошао. Сјећања и љубав су два пута којим тај живот, живљи од самог живљења, у овој збирци походи Радинка Крулановића, а он га дочекује криком вапијућег у пустињи. Заправо, крик, велики прасак, није ништа друго него једини могући одговор на тишину Неба (уколико оно и даље не прима ни „плача, ни молитве“). Тим криком, којим се пјесник ослобађа било каквог другог живота доли пјесничког, ослобађа се пјесма да буде само пјесникова и он њен, ослобађамо се ми да будемо пјесникови и своји – пријатељи и браћа, ослобађа се пјесникова родина да буде отаџбина пјесника, а не пуста географија на којој постоји само понека оаза, понеки гето слободе над којим стоји уписано у небу: поезија.

(Парохијски дом Св. Василија Острошког, сриједа, 31. мај 2017)

САДРЖАЈИ СЛОВА 41-50

СЛОВО БР 41:

РИЈЕЧ УРЕДНИКА

Веселин Матовић: *Аџонија ћирилице у Црној Гори* 4

ПРИЗНАЊА

Повеља Матице Српске Активу професора српског језика и књижевности

Драган Станић:

Кашеџорички имџераџив срџске језичке кулџуре 23

Слободан Реметић: *Признање за виџешки чин* 31

ЈЕЗИК

Драга Бојовић:

Научни и меџодолошки асџекџи „црноџорскоџ“ језика 35

Veljko Mićović: *Ravnopravnost pisama u sredstvima javnog informisanja, izdavačkoj djelatnosti i administrativnoj praksi u SR Crnoj Gori* 48

Стојанка Радевић Петковић: *Како да сачувамо свој језик?* 57

СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ

Јован Дујовић 62

БЕЛЕТРИСТИКА

Борис Јовановић: *Лексикон каменованих ријечи* 77

Миодраг Трипковић: *Анџел ми у врџу џева* 81

Ранко Павловић: *Повраџак Дон Кихоџа* 87

Слободан Милић: *џоезија* 91

Гаро Јовановић:

Слана је моја крв, и као барбун мирише... 93

Лука Цицмил: *џоезија* 99

Славица Кнежевић:

И камен и грвџе и зидови би џроџоворили... 103

Петар Рмуш: *Иџра џредсказања* 107

ТЕМА БРОЈА

Православље и рок култура

Епископ Јован (Ѓулибрк): *О музици и васџиџању* 111

Архимандрит Никодим (Богосављевић):

Православље и рок кулџура 129

Монах Арсеније (Јовановић): *Рокенрол* 139

Владимир Димитријевић:

Рок музика и окулџна револуџија 148

ЕСЕЈ

- Предраг Вукић: *Колективна психологија народа као реална брана смјени државне власти у Црној Гори* 159
 Раде Р. Радуновић: *Страх од слободе мишљења и изражавања* 163

КРИТИКА

- Александар Лаковић: *Асоцијативни лавиринт уланчавања* (о књизи Б. Јовановића) 177
 Весна Годоровић:
Ново читање српских народних бајки 181
 Јован Стриковић: *Петар Рмуш у поезији* 187
 Сима Ћирковић: *Чемјреси заборав*
 (о књизи Р. Крстајића) 190
 Зорива Турјачанин: *Акорди ужаса и љепоше* 193

ИСТРАЖИВАЊА

- Горан Комар: *Нови и ревидирани најпоси*
Источне Херцеговине 203
 Аћим Вишњић: *Српска национална идеја и схватање црногорске историје у Његишевим мањим њесмама и њисима* 220

ПУТОПИС

- Лабуд Драгић: *Њујорк (2)* 233
 Биљана Живковић: *Зайис из Мејохије* 246

ФОТОГРАФИЈЕ из каталога *Кајела на Ловћену и архитекта Никола Краснов*

СЛОВО БР 42:**РИЈЕЧ УРЕДНИКА**

- Веселин Матовић: *Зашто „Сјазе ка Његишу“?* 6

КОСОВСКА МИСАО

- Иво Андрић: *Његиш као трајични јунак косовске мисли* 15
 Драго Ћупић: *Лексика и синтагма у*
Горском вијенцу која асоцира на Косово 35

РЕЛИГИОЗНОСТ ЊЕГОШЕВА

- Владика Николај Велимировић: *Молитва и вишество* 45
 Владика Јоаникије Мићовић: *Исихастички лик*
иумана Стефана у Горском вијенцу 80

ПОЕТИКА ЊЕГОШЕВА

- Павле Поповић: *Грађа* (Горског вијенца) 83
 Војислав Ђурић: *Његишева његишка* 100
 Миодраг Поповић: *Од метафоре ка симболу* 113

Никола Банашевић: <i>Њеџош о њеснику</i>	127
Милош Вукићевић: Монолог <i>Боже драги који све ујрављаиш</i> у Горском вијенцу	134
Душко Бабић: <i>Драшко у Млецима: слика Евроје</i> у Горском вијенцу	150
ЈЕЗИК ЊЕГОШЕВ	
Исидора Секулић: <i>Језик Горског вијенца</i>	169
Данило Вушовић: <i>О Њеџошевом језику</i>	172
Радмило Маројевић: <i>Зашто је њјесничко гјело Њеџошево у основи српској књижевној језика</i>	193
СУМРАК ЛОВЋЕНА	
Исидора Секулић:	
<i>Њеџош је сам решио њишњање свој сјоменика</i>	207
Живорад Стојковић: <i>Хејемонија фалсификаџа</i>	212
Пеђа Милосављевић:	
<i>О досјојном највећеј њошњовања</i>	221
ЊЕГОШ И САВРЕМЕНА ЦРНА ГОРА	
Матија Бећковић: <i>Нојев ковчеј</i>	233
Милутин Мићовић: <i>Њеџош и црнојорска њосјмодерна</i>	244
Будимир Дубак: <i>Феномен лажи у Њеџошевом гјелу и савремена Црна Гора</i>	258
Радомир Уљаревић: <i>Акџуелносј Њеџошеве њолемике</i>	278
ИСКРА БЕСАМРТНА	
Митрополит Амфилохије Радовић: <i>Жишњје Свеџој Мишројолишја Пејтра Друјој – Цејшњској Пусјшњака и Ловћенској Тајновидца</i>	289
Матија Бећковић: <i>Свеји Пејтар II Пејтровић Њеџош – њусјшњака цејшњски</i>	303
СЛОВО БР 43-44:	
РИЈЕЧ УРЕДНИКА	
Веселин Матовић: <i>Дани „скујљи вијека“</i>	4
ДАТУМИ	
2004 – 2014: <i>Десеј година ошњора насиљу наг именов српској језика у Црној Гори</i>	
Миодраг Тодоровић: <i>Све је моје у српском језику</i>	17
Борис Јовановић: <i>Губишничка њрича</i>	20
Радосав Бато Ђурковић: <i>Лице њред друјим</i>	23
Миомир Бели Ковачевић: <i>Земља Лошфоја</i>	26
Марија Лалатовић: <i>Јулско њрохладно вече, 2014</i>	28
Љубица Јововић: <i>Прљаве мейоде њројона</i>	29

Миланка Ђурђевац: <i>Деценија лудила</i>	31
Лидија Мијушковић: <i>Десет година после</i>	32
Радинко Крулановић: <i>Обавезно сјећање</i>	33
Владислав Ђуретић: <i>Стагосмо уз своје професоре</i>	36
Милојко Пушица: <i>Ипак, људи смо</i>	38
Неколико мишљења о <i>Слову</i>	48
РАЗГОВОР	
Комнен Бећировић: <i>Кад гусле зајече</i>	64
ЈЕЗИК	
Јелица Стојановић: <i>Лична имена од основе вук- у сџарим српским поменицима и везивање „вука“ за кулџи Свејој Саве код Срба</i>	79
Даница М. Благојевић: <i>О машинском и људском преводжењу књижевној тексти на примеру анализе превода одломка из Кишовој романа Рани јади, „Серенада за Ану“</i>	93
КРИТИКА	
Вукашин Баћовић: <i>Њејошев сџваралачки закон</i>	105
Владо Салатић: <i>Фанџасџично и реално у хармонији хаоса</i>	109
Катарина Костић: <i>Смех и џлач „смијешани најслађе се џију“</i>	114
Ружица Комар: <i>Трајање за иџенџиџејом у самоџи из блаџа насиља</i>	121
Снежана Ивковић: <i>Хџедох да кажем, ал не рекох</i>	127
ИСТРАЖИВАЊА	
Горан Комар: <i>Новоџронађени џирилични најџиџиси у околини Билеће и Гаџка</i>	133
Милорад П. Радусиновић: <i>Једна заборављена биоџрафија Шћејана Малој из 1866.</i>	138
У СПОМЕН	
Момир Војводић: <i>Хермејџизам и брбљање</i>	165
Момчило Голијанин: <i>Са Војводићевом књиџом џјесама</i>	169
Усјековање Ловћена	179
Гојко Ђого: <i>Оџрошџај од Раџка Пековића</i>	177
КЊИГА СЛОВА	
Живота Т. Туџић: <i>Учене жене црноџорске I</i>	182
Фото материјал: Архив Слова	

СЛОВО БР 45:**РИЈЕЧ УРЕДНИКА**

4

Веселин Матовић: *Завјештање Вука Караџића***ТЕМА БРОЈА:****Вук наш савременик**(поводом двјестагодишњице почетка књижевног рада
и стопедесетогодишњице упокојења**Вука Стеф. Караџића** (1814 – 1864 – 2014)**Тако је записао Вук***Срби сви и свуда*

13

Црна Гора и Бока Которска (одломак)

27

„Без сенке сумње“

Иво Андрић: *Ойтимизам Вука Караџића*

41

Меша Селимовић: *За и кројив Вука* – одломак

52

Владан Ђорђевић: *Св. Сава и Вук Караџић*

61

Читање Вука Караџића данасЉубомир Симовић: *Ваја Вука Караџића*

73

Петар Милосављевић: *Вук Караџић и српска мисао*

74

Милош Ковачевић: *Вуку кројивни(ци) данас*

96

Душко Певуља: *Србистика и сербокромистика*

114

Јелица Стојановић: *Вук Стефановић Караџић**у домовини српској језика*

151

Срето Танасић: *Вук нас враћа нашој стварности*

158

Драга Бојовић: *Пред Вуковим сиомеником,**у поводу јубилеја*

165

Радмило Маројевић: *Вукова Мала прстонародња**славеносрпска пјеснарица (1814–2014)**као фолклорни зборник*

169

Љубомир Зуковић: *Како је јуначка њесма иовраћила**свој улед*

195

Стевка Шмитрин: *Вуков превод Новог завјета:**Културна и теолошка истрајност*

207

БЕЛЕТРИСТИКАМилутин Мићовић: *џоезија*

219

Влајко Ћулафић: *џоезија*

227

Бећир Вуковић: *џоезија*

233

*Преводи:*Игор Блудилин – Аверјан: *Стеја*

239

Андреј Јурјевич Коровин: *џоезија*

248

Лилија Газизова: *џоезија*

253

(превео: Војислав Караџић)

КРИТИКА

Ефим Беренштејн: „Зайечаћено у човеку...“	257
Иван Луковац: <i>Прича о Великој Илузији</i>	269
Драго Ђупић: <i>Народни језик у књижевном руху</i>	275

У СПОМЕН**Гаро Јовановић (1951-2014)**

Ранко Јововић: <i>Гаро</i>	281
Милица Краљ: <i>Биће оно у што верујемо</i>	282
Веселин Ракчевић: <i>Сјећање на Гара Јовановића</i>	286
Фотографије: <i>Народни музеј, Београд и архива редакције Слова</i>	

СЛОВО БР 46-47:**РИЈЕЧ УРЕДНИКА**

Веселин Матовић: <i>Погсјећање</i>	4
------------------------------------	---

ЈЕЗИК

Ксенија Кончаревић: <i>Православље и језичка глобализација</i>	11
Јелица Стојановић: <i>Нека од језичких средстава за изражавање експресивности у старим ћириличним написима источне Херцеговине</i>	37

САБИРАЊЕ

Милорад Дурутовић: <i>Избор из савремене српске поезије Црне Горе I (Миљан Николић, Радоман Чечовић)</i>	55
--	----

БЕЛЕТРИСТИКА

Будимир Дубак: <i>поезија</i>	69
Миодраг Трипковић: <i>поезија</i>	79
Андрија Радуловић: <i>поезија</i>	89
Радосав Бато Ђурковић: <i>поезија</i>	94
Војислав Караџић: <i>поезија</i>	97
Добрашин Јелић: <i>поезија</i>	104
Монах Арсеније Јовановић: <i>поезија</i>	108
Сава Мијодраг Радивојевић: <i>поезија</i>	113
Џица Чоловић: <i>Хумка на самку</i>	117
Момчило Голијанин: <i>Љубанова причања</i>	123

Преведена поезија

Јевгениј Јурјевич Јушин	132
Павел Косјаков	136
Јарослав Кованда	139

ЕСЕЈ

Милутин Мићовић: <i>Миловање</i>	141
----------------------------------	-----

Будимир Дубак: <i>Истѡраја срѡске књижевности у Црној Гори</i>	153
ИСТРАЖИВАЊА	
Горан Ж. Комар: <i>Од Хумилшана до Онојошѡа</i>	161
Васиљ Л. Јововић: <i>Средњовјековни трагови у Зеѡи</i>	179
КРИТИКА	
Лидија Томић: <i>О књизи Камена чѡенија Ивана Неѡришорца</i>	195
Лабуд Драгић: <i>Меланхолично чѡињање истѡрије</i>	200
Драган Копривица: <i>Нова ѡјесничка оѡледања Андрије Рагуловића</i>	211
Ружица Комар: <i>Мисаоности ѡеѡјској рѡѡма</i>	215
Душица Ивановић: <i>Хероји балканској раѡа и мира</i>	219
Слободан Јокић: <i>Ријеч о књизи Јанка Јелића Биљежница из ѡреображаја</i>	222
Мирослав Радовановић: <i>Оцеубисѡво у квази држави</i>	230
ЗАПИСИ	
Миле Цицмил: <i>Казан мученичке крви</i>	239
Васко Костић: <i>Како се Бока нашла у сасѡаву Црне Горе</i>	247
Предраг Вукић: <i>Оѡлед о Видовдану</i>	257
Жељко Комненовић: <i>Ко је Вук Караѡић и ѡѡа значи ѡѡѡво наслеђе данашњој Црној Гори</i>	255
КЊИЖЕВНИ АРХИВ	
Симо Матавуљ: <i>Скакање</i>	263
У СПОМЕН	
НИКОЛА АСАНОВИЋ (1953–2015)	
Никола Асановић: <i>Кредом исцрѡана ѡраница</i>	271
Зоран Гргуревић: <i>У сѡомен Николи Асановићу</i>	289
ЛИКОВНИ ПРИЛОЗИ	
Зоран Баровић: <i>Графика</i>	
СЛОВО БР 48:	
РИЈЕЧ УРЕДНИКА	
Веселин Матовић: <i>Чу', ѡисменосѡ?!</i>	4
РАЗГОВОР	
Петар Сарић: <i>Народ који нема своје Косово, онесѡособљен је за борбу, и за наду</i>	11
ЈЕЗИК	
Вуко Велаш: <i>Подносци суду</i>	39

Миленко М. Вукићевић: <i>Српски језик на Порђи XV и XVI вијека</i>	56
БЕЛЕТРИСТИКА	
Зоран Костић: <i>Њоезија</i>	71
Илија Лакушић: <i>Њоезија</i>	81
Селимир Радуловић: <i>Њоезија</i>	90
Радослав Милошевић: <i>Њоезија</i>	98
ЕСЕЈ	
Милица Краљ: <i>Песме бола и ѡноса (Српска књижевност у Првом свейском рађу)</i>	105
Драган Дринчић: <i>Ауђиорђиарни систем</i>	120
КРИТИКА	
Бранко Летић: <i>„Кожа ѡоеђе разайеђа“</i>	131
Јелена Газдић: <i>На ѡуђу до сајласја српске филолођије и српске ѡолиђије</i>	147
Маја Симовић: <i>Изниђансирано инђелекђуално ѡкађе</i>	154
Васиљ Јововић: <i>Књиђа о ѡрвом српском свейђиђељу</i>	
Стојанка Радевић Петковић: <i>Српски језик данас (О књиђама, о језику, о ѡисму)</i>	160 165
ИСТРАЖИВАЊА	
Васиљ Јововић: <i>Сђаре ѡвелье и ѡисма у ѡериодђи на ѡросђору данашђе Црне Горе (1835-1941)</i>	175
Горан Комар: <i>Ђеђошев учђиђељ јеромонађ Јосиф Тројовић</i>	190
Богдан Секулић: <i>О иденђиђиђеђу Шђеђана Малођ</i>	197
Рајко Танасијевић: <i>Нађиђис на ѡправославном крсђу у селу Доњи Турани у Требињским брдима</i>	215
У МАКАЗАМА	
Милутин Миђовић: <i>Црнођорски баснођис</i>	219
КЊИЖЕВНИ АРХИВ	
Горан Комар: <i>Пређис ѡвелье цара Уроша издађе у Онођођиђу 1362. ђођине;</i>	239
<i>Пађриђарђ српски Арсеније III Чарнојевић кођорском ѡлемиђу Живу Грбичиђу (Болици) из Жуђе Никшићке 1689. ѡођине;</i>	243
<i>Пађриђарђ српски Арсеније III Чарнојевић ђенералном ѡровидуру Далмације и Боке из Жуђе Никшићке 1689. ѡођине</i>	245
У СПОМЕН	
Момчило Ушђумлић (1925-2015)	

Павле Миличић: <i>Момчило Ушћумлић – In memoriam</i>	249
Момчило Ушћумлић: „Понављање је мајка знања“	251
ЛИКОВНИ ПРИЛОЗИ: Раде Пижурица, иконе, дуборез	

СЛОВО БР 49:**РИЈЕЧ УРЕДНИКА**

Веселин Матовић: <i>Црногорски рјечник српској језика</i>	4
---	---

ЈЕЗИК

Стеван Кордић: <i>БОГОВЕД или Бој и божја вера у србском језику (I)</i>	13
Јелица Стојановић: <i>О Савинском буквару</i>	42
Драга Бојовић: <i>Семантичко-творбени појенцијал лексике код Вука и Њејоша и његове линвокултуралне коношације (на примјеру концепта човјек)</i>	55

БЕЛЕТРИСТИКА

Иван Негришорац: <i>Какво растинје извија</i>	67
Борис Јовановић: <i>Прицице</i>	79
Радинко Крулановић: <i>поезија</i>	83
Нада Павићевић: <i>У небо се лега из Јерусалима</i>	88
Вукашин Баћовић: <i>Узбуркана шшина</i>	108

ЕСЕЈ

Будимир Алексић: <i>Петар I Пејровић – ејски јјесник и идеолој српској интјерализма</i>	109
Шћепан Алексић: <i>Ко све данас јшије</i>	113

КРИТИКА

Ђорђе Брујић: <i>Песничко безмолвије и нејрејледни јросјор ријечи</i>	121
Живорад Недељковић: <i>Играчке за велику ијру</i>	126
Слободан Јокић: „Хишо бих да јши кажем нешишо лијейо“	129
Перивоје Поповић: <i>Дурмијорски видокази Наода Вуковића</i>	134
Балша Рајчевић: <i>Ранко Красјајић, сликар завичајних јредела и јризора</i>	138

ИСТРАЖИВАЊА

Ранко Поповић: <i>Зашварање чаршије и крвави карневал</i>	143
Горан Комар: <i>Дробњачка ћирилична докуменшиа</i>	169

У МАКАЗАМА

Милутин Мићовић: <i>Колонија Моншенејро</i>	185
---	-----

КЊИЖЕВНИ АРХИВ

Дионисије Миковић: <i>Мара Мушовићка</i>	201
--	-----

СТАВ

- Петар Милосављевић: *Уйозорење на нову олују из Хрватске* 215
- Драгољуб Збиљић: *Да ли су Срби сјонџано „зајруднели“ с њуђим њисмом* 220
- Владислав Ђорђевић: *Шта нам љовори Рјечник (1818)* 224
- У СПОМЕН**
- Момир Војводић: *У оковима злих сила* 229
- Влајко Ђулафић: *Молићвени сонетџи* 231
- Вишња Косовић: *Прилиј за лићерарни љорџрејџ Радослава Брајчића уз књићу Слика без оца* 234
- ЛИКОВНИ ПРИЛОЗИ:** *Радови са изложбе васкршњих јаја, Никишић, Васкрс, 2016.*

СЛОВО БР 50:**РИЈЕЧ УРЕДНИКА**

- Веселин Матовић: „*Viktor Veber*“ или „*Окџоих*“? 4

РАЗГОВОР

- Влајко Ђулафић:** *Јесу ли њи се шџо замјерили, Влајко?* 15

ЈЕЗИК

- Стеван Кордић: *Боџовед или Боџ и божја вера у србском језику (2)* 31

Биљана Самарџић:

- Неке фонетске особеносџи њисама краљџце Јелене Дубровачкој оџишџини (14. вијек)* 63

БЕЛЕТРИСТИКА

- Перивоје Поповић: *џоезија* 75

- Спасоје Бајовић: *џоезија* 82

ПРЕВЕДЕНА ПОЕЗИЈА

- Григориј Певцов Дмитријевић: *џоезија* 88

- Јевгенија Доброва: *џоезија* 90

- Николај Шемсутдинов: *џоезија* 92

ЕСЕЈ

- Будимир Дубак: *Цар Дукљан у Вуковом дјелу и Црна Гора* 97

- Мирослав Радовановић: *Суџишљна иџра суџишљне и џривџа* 105

- Предраг Вукић: *Есеј о броју 2* 110

ИСТРАЖИВАЊА

- Момчило Мићовић:** *Њеџош и Пушкин у словенском шеаџру* 119

Горан Ж. Комар: <i>Зайисник дубровачкої Вијећа умољених 12. нов. 1434. о захтїјеву за їрадњу їправославне цркве и манастїра на їодручју Дубровачке Републике</i>	148
У МАКАЗАМА	
Милутин Мићовић: <i>Обор</i>	157
КРИТИКА	
Драга Бојовић: <i>Поезија завичаја и завичај їоезије</i>	181
Васиљ Јововић: <i>Једна вриједна књиџа о срїском средњем вијеку</i>	184
Ружица Комар: <i>Рефлексивностї о бесмислу раїа</i>	190
ЗАПИСИ	
Петар Сарић: <i>Реч на извору Пиве</i>	201
Томаш Ћоровић: <i>Крв и умира...</i>	205
У СПОМЕН	
Борис Боћо Вујовић : <i>Пишем вам да знаїе</i>	215
<i>Мучало</i>	216
Веселин Матовић:	
<i>Касетне бомбе Боћа Вујовића</i>	218
<i>Боћо Вујовић – исїрављач кривих Дрина</i>	221
ЛИКОВНИ ПРИЛОЗИ: Борис Боћо Вујовић	

ПОВЕЉУ

ЗА НЕГОВАЊЕ СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

ЗА 2012. ГОДИНУ

МАТИЦА СРПСКА

ДОДЕЉУЈЕ

ГРУПИ ПРОФЕСОРА И НАСТАВНИКА СРПСКОГ
ЈЕЗИКА из Црне Горе.

која је пружила одличан утицај на српскога језика

У Новом Саду

8 априла 2013. г.

Генерални секретар

Председник

Штампање овог броја помогло је Министарство спољних послова
Републике Србије, Ујрава за сарадњу с дијаспором и Србима у региону.

Првих шест бројева овога часописа изишло је
под именом **Распеће језика српскога**.
Часопис је настао 2004. године као израз отпора
групе никшићких средњошколских професора
насиљу над именом српског језика у Црној Гори.
Од августа 2006. излази под именом **Слово**.

ЧАСОПИС ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ISSN 1800-6140

9 771800 614001

ИЗДАЈЕ:

НВО Актив професора српског језика
и књижевности - Никшић

РЕДАКЦИЈА:

Весна Тодоровић, Радмила Митрић-Маговић,
Борис Јовановић, Радинко Крулановић,
Милојко Пушица

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Веселин Маговић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИЦИ И
КОМПЈУТЕРСКА ОБРАДА:

Радмила Митрић-Маговић, Милојко Пушица

ЛОГО И ДИЗАЈН:

Весна Сушић

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ:

VI црногорске Т-10, 81 400 Никшић;

Телефон: 068 664 392;

www.srpski-jezik.com;

e-mail: srpski@mtel-cg.net; srpski@t-com.me;

žiro račun: 530-11724-52

Montenegrobanka Podgorica.

ЦИЈЕНА: 3 €

Излази тромјесечно
Рукописи се не враћају